

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОЦУР МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 340.15(477) «10/20»:(351.761.3+343.575)(043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН
ТА ПРЕКУРСОРІВ (ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ М.М. Коцур

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор

Андрій Василь Іванович

Івано-Франківськ – 2020

АНОТАЦІЯ

Коцур М.М. Правове регулювання протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів (історико-правове дослідження). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила, Івано-Франківськ, 2020.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню історії розвитку боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на українських землях у період XI ст. – початок XXI ст. Показано, що процес використання наркотичних засобів розпочався в архаїчному періоді, про що свідчать глиняні таблички, малюнки на каменях, надгробках та монетах. Традиції використання таких речовин були характерними для стародавніх суспільств при проведенні магічних, релігійних обрядів, ритуальних і цілющих церемоній з метою досягнення психічних реакцій і трансового стану. Досліджено еволюцію норм боротьби з цим небезпечним явищем у Руській Правді, Статутах князя Володимира Святославовича, Статутах ВКЛ, Соборному Уложенні 1649 р., «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., Російському імперському законодавстві та в нормативно-правових актах радянської та незалежної України.

Сформульоване авторське визначення дефініції «протидія незаконному обігу наркотичних засобів», під яким розуміється багатофункціональна та різноаспектна діяльність органів державної влади місцевого самоврядування, правоохоронних структур, громадських організацій з попередження та правового реагування на незаконний обіг цих небезпечних речовин.

У правотворчій діяльності система протидії незаконному обігу наркотичних засобів будується на принципах: законності, рівності, вини,

справедливості, індивідуалізації, гуманізму, невідворотності юридичної відповідальності. При цьому розгляд історії правового регулювання незаконного обігу наркотичних засобів показує, що значна кількість цих принципів порушувалася шляхом недотримання прав і свобод людини та частими змінами правової політики у цій сфері. Доведено, що специфіка даного феномену потребує з'ясування змісту функцій протидії незаконному обігу наркотичних засобів, до числа яких віднесено: регулятивну, превентивну, каральну, відновлювальну, виховну.

Проаналізовано правотворчу діяльність у цій сфері в часи існування СРСР, яка змінювалась в різні історичні періоди. Так, характерною рисою протидії незаконному обігу наркотичних засобів в часи визвольних змагань було використання на підставі Декретів РНК радянської Росії жорстких заходів стосовно осіб, які займалися продажем та використанням наркотичних засобів. У 20–30-х роках ХХ ст. боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів відбувалась на підставі нормативно-правових актів, у яких заборонявся посів опійного маку, індійської коноплі, а також створення системи наркодиспансерів. Починаючи з 30-х років ХХ ст. у Радянському Союзі почала проводитися політика із застосування примусового лікування, для чого використовувалися лікувально-трудова профілакторії, в яких часто порушувалися права та свободи наркозалежних осіб.

Показано, що правотворча діяльність у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у 60-80 рр. минулого століття проводилася на підставі КК УРСР 1960 р., до змісту якого увійшло три статті ст.ст. 70, 229, 230, які регламентували відповідальність за контрабанду наркотичних речовин, виготовлення або збут, зберігання, порушення правил їх виробництва, відпуску обліку, а також посивів опіумного маку та індійської коноплі. наступним кроком у боротьбу з цим небезпечним явищем став Указ Президії ВР СРСР від 25 квітня 1974 р., якій значно посилював міри відповідальності за незаконний обіг наркотичних речовин. Показано, що подальшим кроком у боротьби з наркоманією стало прийняття Кодексу

Української РСР про адміністративні правопорушення 1984 г., відомчі нормативно-правові акти МОЗ СРСР та МОЗ УРСР, стосовно посилення боротьби з цим небезпечним явищем, продовження створення та підвищення рівня роботи наркотичних диспансерів, системи лікування та реабілітації таких осіб.

Проведено періодизацію розвитку антинаркотичного законодавства в незалежній Україні та виділено три етапи: становлення (1991–1999 рр.), формування (2000–2006 рр.) та стабілізація (2007 р. – по теперішній час), які різняться підходами та напрямками правового регулювання.

Показано, що період становлення законодавства у цій сфері розпочався з прийняття нормативно-правових актів, які скасовували кримінальну та адміністративну відповідальність за немедичне вживання наркотичних засобів, послаблення державного контролю за обігом цих речовин, початку закриття лікувально-трудова профілакторіїв. Результатом такої непродуманої політики стало різке збільшення кількості наркоспоживачів, кількості злочинів, скоєних у стані наркотичного оп'яніння та загальної кількості правопорушень в країні. Така ситуація почала змінюватися за допомогою Національної Програми «Протидії зловживання наркотичними речовинами та їх незаконного обігу на 1994-1997 рр.», яка стала основою прийняття нормативно-правових актів у цій сфері. Так, у 1995 р. було прийнято два важливих закони стосовно наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, які передбачали заходи з протидії їх незаконного обігу. У ці законодавчі акти постійно вносилися зміни і їх обсяг на сьогодні збільшився в декілька разів. За допомогою використання методики кількісних показників проведено порівняльний аналіз ЗУ «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» 1995 р. з аналогічним законодавчим актом Республіки Білорусь, що дало змогу зробити висновок про більш широке коло правовідносин, яке знайшло відображення в українському законі.

Іншим напрямком правового регулювання стали Накази МОЗ стосовно переліків наркотичних засобів, порядок ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів та уніфіковані стандарти діагностики,

лікування та реабілітації наркозалежних осіб. Розгляд правової характеристики нормативно-правових актів, направлених на протидію незаконному обігу наркотичних засобів, прийнятих у період 2000-2006 рр. характеризувався процесом формування правової бази на підставі постанов КМУ стосовно переліку наркотичних засобів, які систематизовані по чотирьом таблицям, до кожної з якої входять списки таких речовин, на підставі критерію їх небезпечності та впливу на стан людини.

Важливим питанням у сфері боротьби з наркозлочинністю став Наказ МОЗ № 188 від 1.08.2000 р., в якому регламентувалися рівні цих небезпечних речовин на підставі визначеної добової дози, які значно різнилися з аналогічними показниками інших країн світу. Питання кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів знайшли відображення у розділі XIII КК України 2001 р., до змісту якого увійшло 20 статей, в яких регламентувалися покарання за контрабанду, незаконне виробництво, викрадення, посів, вживання, організація місць незаконного вживання наркотичних засобів. Аналіз особливостей юридичної техніки даного розділу показав складність викладення матеріалу, наявність значної кількості приміток та бланкетних норм. Значні зміни були внесені до КУпАП, в якому ст. 44 регламентувала відповідальність за незаконне виробництво, придбання, пересилання наркотичних засобів без мети збуту в невеликих розмірах, ст.ст. 106-1, 106-2 – за невжиття заходів щодо охорони посивів нарковмістих культур та їх незаконний посів або вирощування.

Показано, що правотворчість у період 2007-2019 рр. характеризувалася прийняттям значної кількості постанов КМ України, та наказів МОЗ, які регламентували питання порядку перевезення наркотичних речовин, ліцензування такої діяльності, придбання, зберігання, відпуску, використання та знищення цих речовин у закладах охорони здоров'я та затвердження переліків отруйних, сильнодіючих лікарських засобів, їх великих та особливо великих розмірів. Характерною рисою цього періоду стало прийняття Стратегії Державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р., а також

затвердження плану заходів з її практичної реалізації, в яку увійшли питання профілактики наркозалежності, реабілітації таких осіб, забезпечення їх прав і свобод, лікування, удосконалення системи контролю за наркотичними засобами, боротьба за незаконним обігом цих небезпечних речовин та міжнародне співробітництво у цій сфері.

Доведено, що на підставі розгляду історії боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів необхідно вказати, що діюче законодавство характеризується наявністю дублювань та колізій, неузгодженістю прийнятих нормативно-правових актів, низькою ефективністю, доказом якої є постійне збільшення кількості наркозалежних осіб, кількості злочинів, скоєних в стані наркотичного сп'яніння. На підставі цього історичного досвіду доцільно вказати на необхідність покращення роботи прикордонної та митної служб України, з метою протидії використанню території України як транзитного каналу героїну, наркоактивних сполук, метадону та інших наркотичних засобів. З причини появи в Україні синтетичних наркотиків та сильнодіючих лікарських засобів, які не увійшли до Таблиць наркотичних речовин, затверджених в Україні, необхідно створити спеціальні лабораторії з ідентифікації таких речовин, а також змін обладнання у діючих судово-експертних установах. До числа мір, які повинні підвищити ефективність боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, пропонується провести перелік нормативно-правових актів, які встановлюють граничні кількості наркотичних речовин та привести їх у відповідність до встановлених міжнародних стандартів.

Наступним напрямком використання історичного досвіду є контроль за збереженням прав наркозалежних осіб з метою їх захисту від неправомірних дій працівників правоохоронних органів, органів державної влади та медперсоналу. Пропонується заборонити розголошення медичної інформації про наркозалежних осіб, а також таких, які пройшли заходи реабілітації та замісної терапії шляхом внесення змін до діючих підзаконних нормативно-правових актів. Важливим напрямком боротьби з наркоманією є використання

в Україні нових методів лікування наркозалежності, до яких відноситься сімейна терапія, теорія сімейної системи, групова терапія. Особливої уваги заслуговують питання антинаркотичної пропаганди шляхом прийняття міських профільних та комплексних програм, які передбачають профілактичні заходи протидії незаконного обігу таких речовин, посилення потенціалу системи надання послуг з домедичної, медичної допомоги, соціальної адаптації, соціалізації та реабілітації наркозалежних осіб.

Сформульовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства шляхом зміни граничних кількостей наркотичних речовин, захисту прав наркозалежних осіб та застосування сучасних методів лікування.

Пропонується переглянути нормативно-правові акти з регламентації граничної кількості наркотичних речовини за зберігання без мети збуту, які необхідно привести до відповідності з міжнародними нормами. З метою протидії зловживанням правоохоронців, стосовно затриманих наркозалежних осіб, рекомендується реорганізувати систему звітності органів внутрішніх справ, коли в якості показників їх роботи використовується кількість злочинів, пов'язаних з наркотичними речовинами. Показано необхідність змін методів лікування наркозалежних з використанням міжнародного досвіду, який ґрунтується на різних програмах лікування, пов'язаних з сімейною, груповою терапією.

Ключові слова: наркотичні засоби; пам'ятки права; нормативно-правовий акт; юридична відповідальність; правопорушення; примусове лікування; граничні кількості наркотичних речовин.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Коцур М. М. Історія боротьби з наркотизмом від найдавніших часів до початку ХХ ст. *Прикарпатський юридичний вісник* : зб. наук. пр. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 1, т. 4. С. 3–8.

2. Коцур М. М. Поняття, принципи та функції кримінальної відповідальності за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1, т. 3. С. 257–264.

3. Коцур М. М. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотиків у перші роки радянської влади та часи НЕП. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2, т. 2. С. 243–252.

4. Коцур М. М. Правові засади нормативно-правового регулювання у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у період 2007–2016 рр. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 91–97. (Словацька Республіка).

5. Коцур М. М. Правові засади застосування заходів медичного та виховного характеру для соціальної реабілітації осіб хворих на наркоманію. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2020. № 3. С. 42–49.

6. Коцур М. М. Особливості правового регулювання протидії наркозлочинності в СРСР у період 1960–1991 рр. *Юридична Україна*. 2020. № 2. С. 52–61.

7. Коцур М. М. Правове регулювання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні у період з 1990–1999 рр. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2020. № 4. С. 47–54.

8. Коцур М. М. Особливості правового регулювання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні (1999–2005 рр.). *Юридична Україна*. 2020. № 6. С. 40–49.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Коцур М. М. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотиків у перші роки радянської влади та часи тоталітаризму. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.* : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 січня 2020 р.) / Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя, 2020. С. 14–18.

10. Коцур М. М. Стан досліджень питань боротьби з незаконним обігом наркотиків: період 1917–1930 рр. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7–8 лютого 2020 р.) / Причорноморська фундація права. Одеса, 2020. С. 11–14.

11. Коцур М. М. Джерельна база досліджень у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 22–23 лютого 2019 р.) / Запоріз. міська громадська організація «Істина». Запоріжжя, 2019. С. 65–70.

12. Коцур М. М. Стан наукових розробок проблеми наркоманії в період 1980–1991 рр. XX ст. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 березня 2020 р.) / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 170–174.

13. Коцур М. М. Стан досліджень проблеми незаконного обігу наркотичних засобів в СРСР (1960–1980 рр.). *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Луцьк, 27 березня 2020 р.) / Юрид. фак-т Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Луцьк, 2020. С. 11–15.

14. Коцур М. М. Причини прийняття та основні положення Указу Президії Верховної Ради СРСР від 25.04.1974 р. «Про посилення боротьби з наркоманією». *Міжнародне та національне законодавство: способи*

удосконалення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 3–4 квітня 2020 р.) / Дніпров. гуманітар. ун-т. Дніпро, 2020. С. 18–21.

15. Коцур М. М. Правове регулювання незаконного обігу наркотичних речовин у кримінальному кодексі України 2001 року. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя 24–25 квітня 2020 р.) / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2020. С. 27–31.

ANNOTATION

Kotsur M.M. Legal regulation of combating illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors (historical and legal research).

– Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of legal sciences on a specialty 12.00.01 – the theory and history of the state and the right; history of political and legal doctrines. – Private higher educational institution King Danylo University, Ivano-Frankivsk, 2020.

The dissertation is devoted to a comprehensive study of the history of the fight against illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors in the Ukrainian lands during the XI century – the beginning of the XXI century. It is shown that the process of drug use began in the archaic period, as evidenced by clay tablets, drawings on stones, tombstones and coins. Traditions of using such substances were characteristic of ancient societies in conducting magical, religious rites, ritual and healing ceremonies in order to achieve mental reactions and trance. The evolution of the norms of combating this dangerous phenomenon in Russkaya Pravda, the Statutes of Prince Volodymyr Sviatoslavovych, the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, the Conciliar Code of 1649, the Rights of the Little Russian People of 1743, Russian imperial legislation and normative legal acts of Soviet and independent Ukraine.

The author's definition of the definition of "combating illicit drug trafficking" is formulated, which means multifunctional and multifaceted activities of local governments, law enforcement agencies, NGOs to prevent and legal response to illicit trafficking in these dangerous substances.

In law-making activities, the system of combating illicit drug trafficking is based on the principles of legality, equality, guilt, justice, individualization, humanism, and the inevitability of legal liability. At the same time, a review of the history of legal regulation of drug trafficking shows that a significant number of these principles have been violated through non-compliance with human rights and freedoms and frequent changes in legal policy in this area. It is proved that the specifics of this phenomenon need to clarify the content of the functions of combating drug trafficking, which include: regulatory, preventive, punitive, restorative, educational.

The law-making activity in this sphere during the existence of the USSR, which changed in different historical periods, is analyzed. Thus, a characteristic feature of combating drug trafficking during the liberation struggle was the use of harsh measures against persons engaged in the sale and use of drugs on the basis of the Decrees of the RNA of Soviet Russia. In the 20s and 30s of the twentieth century. The fight against drug trafficking was carried out on the basis of regulations prohibiting the cultivation of opium poppy, cannabis, as well as the creation of a system of drug dispensaries. Since the 30s of the twentieth century. In the Soviet Union, a policy of involuntary treatment began to be pursued, using medical and labor prophylactics, which often violated the rights and freedoms of drug addicts.

It is shown that law-making activity in the field of combating illicit drug trafficking in the 60s and 80s of the last century was carried out on the basis of the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1960, the content of which included three articles of Art. 70, 229, 230, which regulated the responsibility for drug smuggling, manufacture or sale, storage, violation of the rules of their production, accounting, as well as crops of opium poppy and cannabis. The next step in combating this dangerous phenomenon was the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of

the USSR of April 25, 1974, which significantly strengthened the measures of responsibility for illicit drug trafficking. It is shown that the next step in the fight against drug addiction was the adoption of the Code of Administrative Offenses of 1984 of the Ukrainian SSR, departmental regulations of the Ministry of Health of the USSR and the Ministry of Health of the USSR, to strengthen the fight against this dangerous phenomenon. treatment and rehabilitation of such persons.

The development of anti-drug legislation in independent Ukraine has been periodized and three stages have been identified: formation (1991–1999), formation (2000–2006) and stabilization (2007-present), which differ in approaches and directions of legal regulation.

It is shown that the period of legislation in this area began with the adoption of regulations that abolished criminal and administrative liability for non-medical use of drugs, weakening state control over the circulation of these substances, the beginning of the closure of health centers. The result of such ill-conceived policies has been a sharp increase in the number of drug users, the number of crimes committed under the influence of drugs and the total number of offenses in the country. This situation began to change with the help of the National Program "Combating Drug Abuse and Illicit Trafficking for 1994-1997", which became the basis for the adoption of regulations in this area. Thus, in 1995, two important laws were passed on narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, which provided for measures to combat their illicit trafficking. These legislative acts have been constantly amended and their volume has increased several times today. Using the method of quantitative indicators, a comparative analysis of the Law "On Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors" of 1995 with a similar legislative act of the Republic of Belarus, which allowed to draw a conclusion about a wider range of legal relations, which is reflected in Ukrainian law.

Another area of legal regulation was the Orders of the Ministry of Health regarding drug relics, the procedure for importing unregistered drugs into the territory of Ukraine and unified standards for diagnosis, treatment and rehabilitation of drug addicts. Consideration of the legal characteristics of regulations aimed at

combating illicit drug trafficking, adopted in the period 2000-2006 was characterized by the process of forming a legal framework based on the Cabinet of Ministers on the list of drugs, which are organized into four tables, each of which includes lists such substances, based on the criterion of their danger and impact on the human condition.

An important issue in the fight against drug crime was the Order of the Ministry of Health № 188 of 1.08.2000, which regulated the levels of these dangerous substances on the basis of a certain daily dose, which differed significantly from similar indicators in other countries. The issue of criminal liability for drug trafficking was reflected in Section XIII of the Criminal Code of Ukraine of 2001, which included 20 articles regulating penalties for smuggling, illegal production, abduction, possession, use, organization of places of illegal drug use. Analysis of the features of the legal technique of this section showed the complexity of the presentation of the material, the presence of a significant number of notes and blanket rules. Significant changes were made to the Code of Administrative Offenses, in which Art. 44 regulated liability for illegal production, acquisition, shipment of drugs without the purpose of sale in small amounts, Art. 106-1, 106-2 – for failure to take measures to protect the crops of drug-containing crops and their illegal sowing or cultivation.

It is shown that lawmaking in the period 2007-2019 was characterized by the adoption of a significant number of resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and orders of the Ministry of Health, which regulated the transportation of drugs, licensing of such activities, acquisition, storage, release, use and destruction of these substances and approval of lists of toxic, potent drugs, their large and especially large sizes. A characteristic feature of this period was the adoption of the State Drug Policy Strategy for the period up to 2020, as well as the approval of an action plan for its practical implementation, which included prevention of drug addiction, rehabilitation of such persons, ensuring their rights and freedoms, treatment, improvement of control system. drugs, the fight against illicit trafficking in these dangerous substances and international cooperation in this area.

It is proved that based on the history of combating drug trafficking it is necessary to indicate that the current legislation is characterized by duplication and conflicts, inconsistency of regulations, low efficiency, as evidenced by the constant increase in the number of drug addicts, the number of crimes committed in the state drug intoxication. Based on this historical experience, it is expedient to point out the need to improve the work of the border and customs services of Ukraine, in order to counteract the use of the territory of Ukraine as a transit channel for heroin, drugs, methadone and other drugs. Due to the appearance in Ukraine of synthetic drugs and potent drugs that are not included in the Tables of Narcotic Substances approved in Ukraine, it is necessary to create special laboratories to identify such substances, as well as changes in equipment in existing forensic institutions. Among the measures that should increase the effectiveness of the fight against drug trafficking, it is proposed to conduct a list of regulations that set maximum quantities of drugs and bring them in line with established international standards.

The next direction of using historical experience is to control the preservation of the rights of drug addicts in order to protect them from illegal actions of law enforcement officers, public authorities and medical staff. It is proposed to prohibit the disclosure of medical information about drug addicts, as well as those who have undergone rehabilitation and substitution therapy by amending existing bylaws. An important area in the fight against drug addiction is the use in Ukraine of new methods of drug treatment, which include family therapy, family system theory, group therapy. Special attention should be paid to the issues of anti-drug propaganda through the adoption of city profile and comprehensive programs, which include preventive measures to combat illicit trafficking in such substances, strengthening the capacity of the system of home care, social adaptation, socialization and rehabilitation of drug addicts.

Proposals have been formulated aimed at improving the current legislation by changing the maximum quantities of narcotic substances, protecting the rights of drug addicts and applying modern methods of treatment.

It is proposed to revise the regulations governing the maximum amount of narcotic drugs for storage without the purpose of sale, which must be brought into line with international standards. In order to counteract the abuse of law enforcement officers in relation to detained drug addicts, it is recommended to reorganize the reporting system of the internal affairs bodies, when the number of drug-related crimes is used as indicators of their work. The need to change the methods of treatment of drug addicts using international experience, which is based on various treatment programs related to family, group therapy, is shown.

Key words: drugs; monuments of law; legal act; legal liability; offense; compulsory treatment; maximum quantities of narcotic substances.

LIST OF THE APPLICANT'S PUBLICATIONS ON THE TOPIC OF THE DISSERTATION

Publications in which the main scientific results of the dissertation are published:

1. Kotsur M.M. Istoriia borotby z narkotyzmom vid naidavnishykh chasiv do pochatku XX st. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2017. № 1. T. 4. S. 121-128.

2. Kotsur M.M. Poniattia, pryntsypy ta funktsii kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny u sferi nezakonnoho obihu narkotyktiv. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2017. № 1(16). T. 3. S. 257-264.

3. Kotsur M.M. Kryminalna vidpovidalnist za nezakonnyi obih narkotyktiv u pershi roky radianskoi vlady ta chasy NEP. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2018. № 2. T. 2. S. 243-252.

4. Kotsur M.M. Pravovi zasady normatyvno-pravovoho rehuliuвання u sferi borotby z nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv u period 2007-2016 rr. Visegrad journal on human rights. 2019. № 6(3). R. 91-97. (Slovatska Respublika).

5. Kotsur M.M. Pravovi zasady zastosuvannya zakhodiv medychnoho ta vykhovnoho kharakteru dlia sotsialnoi rehabilitatsii osib khvorykh na narkomaniuu. Biuleten Miniustu Ukrainy. 2020. № 3. S. 42-49.

6. Kotsur M.M. Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання protydii narkozlochynnosti v XX u period 1960-1991 rr. Yurydychna Ukraina. 2020. № 2. S. 52-61.

7. Kotsur M.M. Pravove rehuliuвання borotby z nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv v Ukraini u period z 1990-1999 rr. Biuleten Miniustu Ukrainy. 2020. № 4. S. 47-54.

8. Kotsur M.M. Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання borotby z nezakonnym obihom narkotychnykh zasobiv v Ukraini (1999-2005 rr.). Yurydychna Ukraina. 2020. № 6. S. 40-49.

Publications certifying the approbation of the dissertation materials:

9. Kotsur M.M. Kryminalna vidpovidalnist za nezakonnyi obih narkotykiv u pershi roky radianskoi vlady ta chasy totalitaryzmu. Pravo i derzhava: problemy rozvytku ta vzaiemodii u XXI st. : tezy dopovidei mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Zaporizhzhia, 24-25 sichnia 2020 r.). Zaporizhzhia: ZNU, 2020. S. 14-18.

10. Kotsur M.M. Stan doslidzhen pytan borotby z nezakonnym obihom narkotykiv: period 1917-1930 r.r. Verkhovenstvo prava u protsesi derzhavotvorennia ta zakhystu prav liudyny v Ukraini : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 7-8 liutoho 2020 r.). Odesa : HO «Prychornomorska fundatsiia prava», 2020. S. 11-14.

11. Kotsur M.M. Dzherelna baza doslidzhen u sferi protydii nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv. Suchasni problemy pravovoi systemy ta derzhavotvorennia v Ukraini: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Zaporizhzhia, 22-23 liutoho 2019 r.). Zaporizhzhia: Zaporizka miska hromadska orhanizatsiia «Istyna», 2019. S. 65-70.

12. Kotsur M.M. Stan naukovykh rozrobok problemy narkomanii v period 1980-1991 r.r. XX st. Psykholohichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy : tezy dop. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 27 bereznia 2020 r.). Kharkiv : Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, 2020. S. 170-174.

13. Kotsur M.M. Stan doslidzhen problemy nezakonnoho obihu narkotychnykh zasobiv v SRSR (1960-1980 r.r.). Pravove zhyttia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku: materialy KhVI mizhnar. nauk.-prakt. konf. molodykh uchenykh (m. Lutsk, 27 bereznia 2020 r.). Lutsk: Yurydychnyi fakultet Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky, 2020. S. 11-15.

14. Kotsur M.M. Prychyny pryiniattia ta osnovni polozhennia Ukazu Prezydii Verkhovnoi Rady SRSR vid 25.04.1974 r. «Pro posylennia borotby z narkomaniieiu». Mizhnarodne ta natsionalne zakonodavstvo: sposoby udoskonalennia : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 3-4 kvitnia 2020 r.). Dnipro: Dniprovskiyi humanitarniyi universytet, 2020. S. 18-21.

15. Kotsur M.M. Pravove rehuliuвання nezakonnoho obihu narkotychnykh rehovyn u kryminalnomu kodeksi Ukrainy 2001 roku. Teoretychniyi analiz ta naukovi doslidzhennia yurydychnoi nauky u XXI stolitti : Materialy mizhnar. Nauk.-prakt. Konf. (m. Zaporizhzhia 24-25 kvitnia 2020 r.). Zaporizhzhia : Klasych. Pryvat. Un-t, 2020. S. 27-31.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	20
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ	29
1.1. Стан наукового опрацювання проблеми.....	29
1.2. Методологія дослідження	43
1.3. Поняття, принципи та функції протидії незаконному обігу наркотичних засобів	56
1.4. Джерельна база дослідження	70
Висновки до розділу 1	81
 РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ	
ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ	
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВІД АРХАЇЧНИХ ЧАСІВ	
ДО КІНЦЯ ХХ ст.	83
2.1. Історія боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів від найдавніших часів до початку ХХ ст.	83
2.2. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів у перші роки радянської влади, НЕП та часи тоталітаризму	96
2.3. Правові засади застосування заходів медичного та виховного характеру для соціальної реабілітації осіб, хворих на наркоманію	106
2.4. Особливості юридичної відповідальності за правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів у період 1960-1991 рр.	117
Висновки до розділу 2	130

РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ЕТАПІВ БОРОТЬБИ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ	133
3.1. Процес становлення боротьби у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів у період з 1991-1999 рр.	133
3.2. Правова характеристика законодавства у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у період 2000-2006 рр.	147
3.3. Правові засади боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у період 2007-2019 рр.	162
3.4. Шляхи використання історичного досвіду для вдосконалення законодавства у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів.....	178
Висновки до розділу 3	185
ВИСНОВКИ.....	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194
ДОДАТКИ	214

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВДД – визначена добова доза

ВКЛ – Велике князівство Литовське

ВНК – Всеросійська Надзвичайна Комісія

ВРТ – Воєнно-Революційний Трибунал

ВЦВК – Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет

КК – Кримінальний Кодекс

КМ – Кабінет Міністрів

КУпАП – Кодекс України про Адміністративні порушення

ЛТП – лікувально-трудова профілакторія

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОЗ – Міністерство Охорони здоров'я

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКЗ – Народний комісаріат здоров'я

НКЮ – Народний комісаріат юстиції

РНК – Рада Народних Комісарів

УБНОН – Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків

ЦВК – центральний виконавчий комітет

ВСТУП

Обґрунтування теми дослідження зумовлене тим, що протидія незаконному обігу наркотичних засобів являє собою одну з найбільш важливих і складних проблем України. На сьогодні правопорушення в цій сфері є загрозою для безпеки держави, гальмують розвиток суспільства, стимулюють зростання злочинності, корупції та насильства. Дослідження стану криміногенної ситуації показує постійне збільшення обігу наркотичних засобів та числа наркозалежних осіб, а за темпами зростання кількості злочинів, пов'язаних з ними, Україна посідає одне з перших місць у світі. Одночасно з цим наркобізнес є сферою отримання надвисоких прибутків, стимулює створення наркосиндикатів, що значно ускладняє боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів. Дана ситуація потребує розробки нових підходів і пропозицій практичного характеру, пов'язаних з протидією незаконному обігу наркотичних засобів та зменшення кількості осіб, які використовують такі небезпечні речовини. У вирішенні цього питання суттєву допомогу може надати історичний досвід, накопичений у різні періоди розвитку суспільства. З цієї точки зору є доцільним розглянути традиції, звичаї, ритуали, обряди, які існували в різних країнах стародавнього світу щодо використання рослин, що містять сильнодіючі речовини. Особливої уваги заслуговують питання протидії злочинам з використанням сильнодіючих речовин рослинного походження в Київській Русі, Великому князівстві Литовському, Козацько-Гетьманській державі та Російській імперії, в якій почався процес становлення законодавства по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів.

Наступним етапом стало прийняття законодавчих актів в часи існування СРСР, що знайшло відображення в постановах, декретах, нормативно-правових актах органів державної влади Радянської Росії, СРСР, Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, уряду Радянської

України, окремих міністерств і відомств. З цієї точки зору, доцільно дослідити зміст Кримінальних кодексів УСРР 1922 та 1927 рр., Кримінального кодексу УРСР 1960 р., Адміністративного кодексу УСРР 1927 р., Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення 1984 р. та інших нормативно-правових актів. Особливої уваги заслуговує історичний досвід боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, що був накопичений у часи існування незалежної України. Інтерес до цього етапу є не випадковим з причини того, що правова політика в цій сфері була непослідовною, прийняті нормативно-правові акти часто дублювали один одного, що значно ускладнювало процес притягнення правопорушників до відповідальності. Таким чином, механізм правового регулювання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів потребує теоретичного осмислення та подальшого дослідження з метою підготовки пропозицій щодо шляхів вдосконалення чинного законодавства.

Теоретичною основою дослідження стали концептуальні положення, які торкалися питань незаконного обігу наркотичних засобів, у працях О.Г. Альохіна, Л.М. Анісімова, Т.І. Вауліна, В.О. Глушкова, О.П. Гороха, В.К. Грищука, В.Л. Грохольського, В.С. Комісарова, А.А. Музики, В.О. Навроцького, В.В. Романова, В.М. Смітєнко, М.І. Хавронюка, М.С. Хруппа. Другий блок складала дослідження, пов'язані з практичними заходами боротьби з наркозлочинністю, які розробляли: В.П. Бахін, І.Г. Богатирьов, А.В. Галюк, В.В. Коваленко, А. Мартиненко, П.С. Матишевський, В.М. Попович, Е.Х. Чекушев, а також зарубіжні науковці: А.А. Габіані, Є.Г. Гасанов, А.Я. Грішко, Г.М. Меретуков, А.В. Наумов, В.Ф. Рудаков, К. Садиков, О.М. Сергєєв.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проведено в контексті науково-дослідної роботи кафедри теорії та історії держави і права Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила за напрямом «Трансформація правової системи України в умовах розвитку правових систем сучасності (теоретико-правовий та історико-правовий аспекти)» (державний реєстраційний номер:

0116U002342) та «Закономірності розвитку і функціонування правової держави» (державний реєстраційний номер: 0111U006673). Тема роботи відповідає Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затвердженим постановою Загальних Зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року, та перспективним напрямкам кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями, перелік яких затверджено рішенням Президії Національної академії правових наук України від 18 жовтня 2013 року. Дослідження спрямоване на практичну реалізацію Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, схваленої розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р.

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є виявлення закономірностей та особливостей становлення і розвитку правового регулювання протидії незаконному обігу наркотичних речовин у період з ХІ ст. до початку ХХІ ст.

Відповідно до цього, у дисертаційній роботі вирішувалися такі *задачі*:

- дослідити особливості впливу традицій, звичаїв, релігійних та ритуальних обрядів на процес використання наркотичних речовин рослинного походження у стародавніх суспільствах;
- з'ясувати правову сутність поняття «протидія незаконному обігу наркотичних засобів» та визначити ознаки даного феномену;
- на підставі джерел права Київської Русі, Великого князівства Литовського, Московської Русі та Російської імперії виявити особливості притягнення до відповідальності осіб, які використовували наркотичні речовини природного походження;
- простежити динаміку правового регулювання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у перші роки радянської влади, періоді НЕП, часи тоталітаризму та у 60-х – початку 90-х роках минулого століття;

- розкрити загальні й особливі характеристики правотворчої та правозастосовної діяльності у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у незалежній Україні;

- здійснити періодизацію динаміки правотворчої діяльності у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів;

- на основі проведеного дослідження сформулювати пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникли і склалися у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у період з XI ст. до початку XXI ст.

Предметом дослідження є правове регулювання протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин в Україні.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з XI ст. до початку XXI ст., які поділяються на низку етапів пов'язаних з історією розвитку української держави і права. Вибір таких широких між дослідження правового регулювання дає змогу простежити динаміку правового регулювання, розглянути загальні закономірності протидії незаконному обігу наркотичних засобів.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є органічне поєднання загальнофілософських, загальнонаукових та галузевих методів пізнання. За допомогою такої системи проведено дослідження моделей правового регулювання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та мір відповідальності за такі правопорушення.

Робота базувалася на *принципі історизму*, який дозволив розглянути правові явища у розвитку та історичному зв'язку (розділи 2, 3). Важливим засобом проведення даного дослідження було використання *об'єктивного, системного та потребового підходів*, які дали змогу дослідити особливості правозастосовної діяльності та правової політики в цій сфері (підрозділи 2.2, 2.4, 3.1). До числа загальнонаукових методів, використаних у цьому

дослідженні, належать: *логічний, історико-хронологічний, герменевтичний, функціональний*, на підставі яких досліджено загальні тенденції розвитку права в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів (підрозділи 2.1, 2.3, 3.2). З числа спеціальних методів у роботі використовувалися *формально-юридичний метод*, який дозволив проаналізувати значну кількість нормативно-правових актів, прийнятих у різні історичні періоди та проаналізувати динаміку підходів до незаконного обігу наркотичних засобів (підрозділ 3.3). Застосування *компаративістського* методу дало змогу провести синхронне та діахронне порівняння норм відповідальності за незаконний обіг наркотичних речовин (підрозділ 3.4).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим комплексним у вітчизняній юридичній науці дослідженням історії процесу боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин в Україні. Наукова новизна роботи конкретизується в таких положеннях:

уперше:

– показано наявність правових звичаїв, традицій використання наркотичних засобів рослинного походження, які були елементом проведення обрядів, церемоній та різних ритуалів;

– досліджено інститут юридичної відповідальності за використання сильнодіючих наркотичних засобів рослинного походження у Статутах князя Володимира Святославовича, Судебнику Казимира Ягайловича 1468 р., Статутах Великого князівства Литовського, Соборному Уложенні 1649 р. та «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., які виконували охоронну, захисну та каральну функції;

– доведено наявність тенденції із застосування жорстких мір покарання за незаконний обіг наркотичних засобів у період 1917–1921 рр. і пом'якшення відповідальності в період перших років радянської влади та НЕП;

– за допомогою використання кількісних показників показано процес поступового посилення відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів у радянському законодавстві 60–90-х років ХХ ст.;

– здійснено періодизацію інституту юридичної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів у незалежній Україні шляхом виділення трьох етапів: а) становлення (1991–1999 рр.); б) формування (2000–2006 рр.); в) стабілізація (2007 р. – по теперішній час);

– на підставі методу кількісних показників здійснено характеристику структури та побудови розділу XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» КК України 2001 р.

удосконалено:

– позиції історико-правової науки стосовно поступального розвитку законодавства в сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів;

– уявлення про особливості антинаркотичного законодавства в часи існування СРСР, яке характеризувалося поступовим посиленням мір відповідальності за такі порушення;

– знання про правове регулювання діяльності наркодиспансерів та лікувально-трудова профілактика;

дістали подальшого розвитку:

– історико-правові знання стосовно діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, які займаються протидією незаконному обігу наркотичних засобів;

– пропозиції стосовно вдосконалення чинного законодавства у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів;

– положення про необхідність зміни граничних кількостей наркотичних речовин в Україні та приведення їх до міжнародних стандартів.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації положення можуть бути використані та вже використовуються у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого дослідження проблем удосконалення кримінального, адміністративного законодавства;

– *правотворчості* – для розробки змін і доповнень до нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері обігу наркотичних засобів;

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення організації та діяльності органів внутрішніх справ та спеціалізованих підрозділів по боротьбі з наркозлочинністю (Акт впровадження в практичну діяльність Управління боротьби з наркозлочинністю в Одеській області ДБН НП України від 19.10.2020);

– *навчальному процесі* – при підготовці підручників і навчальних посібників з дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Історія держави і права України», а також при проведенні занять з цих дисциплін (Акт впровадження в навчальний процес Чорноморського національного університету імені Петра Могили від 09.11.2020).

Апробація результатів дисертації. Підсумки розробки цієї проблеми загалом, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки було обговорено на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Приватного вищого навчального закладу Університету Короля Данила, де було виконано дисертацію, а також оприлюднено на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, семінарах і круглих столах: «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (м. Запоріжжя, 22–23 лютого 2019 р.); «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.» (м. Запоріжжя, 24–25 січня 2020 р.); «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 7–8 лютого 2020 р.); «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 27 березня 2020 р.); «Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України» (м. Харків, 27 березня 2020 р.); «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (м. Дніпро, 3–4 квітня 2020 р.); «Теоретичний аналіз та

наукові дослідження юридичної науки у ХХІ столітті» (м. Запоріжжя, 24–25 квітня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації, висвітлено у п'ятнадцяти наукових працях автора, серед яких: сім наукових статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України з юридичних наук, одна стаття у періодичному науковому виданні держави Європейського Союзу, а також у тезах доповідей на семи міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, логічно об'єднаних у дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 218 сторінок, з них основного тексту – 194 сторінки. Список використаних джерел налічує 175 найменувань і викладений на 19 сторінках. Три додатки містяться на 5 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового опрацювання проблеми

Розгляд змісту наукових праць, присвячених темі даного дослідження є необхідною умовою проведення періодизації, виявлення тенденцій розвитку положень нормативно-правових актів, прийнятих у різні історичні часи в сфері обігу незаконного розповсюдження наркотичних засобів. Початок боротьби, з цим негативним явищем, приходився на часи після прийняття християнства у Київській Русі, продовжувався в період перебування українських земель в складі Великого князівства Литовського (ВКЛ), Російської імперії, а потім у часи існування радянської та незалежної України.

Одним з перших юристів, який присвятив увагу даній проблемі був знаний науковець, лауреат Сталінської премії, Заслужений діяч науки РРФСР, професор М.М. Гернет (1874 – 1953). Цей вчений увійшов до історії юриспруденції як автор наукових праць в галузі кримінології, кримінального права, кримінальної статистики, пенітенціарного права та як автор п'ятитомної праці «Історія царської тюрми». В своїх роботах, присвячених проблемам наркоманії, вчений доводив вплив заборони продажу алкоголю на значне збільшення кількості наркозалежних осіб. На думку М.М. Гернета, посилення юридичної відповідальності за незаконний обіг наркотиків повинно супроводжуватися дослідженнями лікарів з розробки засобів лікування, а також виявлення умов, які сприяють розповсюдженню наркотичних речовин. Одним з шляхів боротьби з цим явищем, на думку вченого, є регламентація наркотичних засобів, боротьба з їх виготовленням, недопущення розповсюдження їх серед дітей та створення спеціальних установ.

Як показано автором, інший видатний дореволюційний та радянський юрист, професор П.І. Люблінський (1882 – 1938) також приділяв значну увагу питанням боротьби з наркозлочинністю та незаконному обігу таких речовин серед підлітків [69, с. 11]. Цей науковець, відомий своїми працями з дослідження кримінального процесу, підготовкою коментарів до радянських кримінальних кодексів, вивчав питання кримінології, кримінального права та регулювання нормативно-правових актів, присвячених амністії. В своїх дослідженнях П.І. Люблінський розглядав факти використання наркотиків серед підлітків та вказував, що більшість з них скоювали злочини з метою отримання грошей для купівлі наркотиків. Незважаючи на важливість таких досліджень, науковець не запропонував конкретних заходів по зменшенню розповсюдження наркотиків серед неповнолітніх.

Особливістю наукових праць, які проводилися у цей історичний період, є наявність робіт підготовлених лікарями, які першими почали розробляти систему заходів, направлених на боротьбу з цим небезпечним явищем. Особливу роль зіграв знаний лікар, приват-доцент А.С. Шоломович, який в журналі «Питання наркології» у 1926 р. опублікував роботу «Наркотизм, як соціально-патологічне явище, та міри боротьби з ним серед робочих». Вченому вдалося показати, в залежності від історичних, кліматичних та економічних факторів, зв'язок між соціально-економічними умовами життя та вживанням наркотиків. У роботі звертається увага на те, що складні умови життя у Російській імперії сприяли сплеску алкоголізму, вживанню різних одурманюючих засобів та напоїв. Викликають інтерес заходи боротьби з наркоманією, запропоновані вченим: створення організаційних центрів, бібліотек, читалень, музеїв, виставок фотографій, в яких показано результати дії таких речовин, а також широка антинаркотична пропаганда, підготовка лекторів, організація бюро соціальної допомоги. Інший лікар Н.В. Зандер досліджував питання наркоманії серед дорослих і дітей та запропонував комплекс заходів боротьби протидії наркоманії. У своїй роботі вчений описав значну кількість наслідків використання наркотичних засобів, у вигляді

епілептичних випадків та інших погіршень психічного стану. Інтерес викликає інформація стосовно хвороби письменника Едгара По, який вживав наркотичні засоби для лікування, що істотно змінило його психіку. Одночасно з цим, вчений звертає увагу на відкриття європейцями властивостей кокаїну, в якості знеболюючого засобу та використання його в Південній Америці, де індіанці постійно жували листя коки, з метою привести себе в стан збудження, а також в інших країнах.

З числа лікарів, які ґрунтовно займалися питаннями наркоманії, необхідно відмітити проф. Р.Я. Голанд, яка досліджувала статистичні дані випадків застосування морфію, підготувала варіанти тестів, згідно яких проводився контроль за такими особами. Авторка проводила порівняльний аналіз хворих наркоманією чоловіків та жінок і показала, що на початок 20-х рр. кількість чоловіків перевершувала у 4 рази число жінок. Аналогічні дослідження проводилися у 1940 р. І.В. Стрельчуком, якій доводив, що використання наркотичних засобів може підвищувати агресивність та впливає на рівень злочинності [163].

Інтерес викликає та обставина, що тодішній Народний Комісар охорони здоров'я М.О. Семашко приділяв значну увагу науковій праці по боротьбі з наркотизмом, ним було написано низка робіт, присвячених цим питанням та запропоновані міри протидії цьому небезпечному явищу, одна з яких знайшла свою реалізацію у 1925 р. шляхом відкриття у Москві наркотичного диспансеру.

Наступний етап проведення досліджень у сфері протидії наркотикам розпочався у 60-х роках минулого століття, т.я. до початку «хрущовської відлиги» проблема наркоманії в СРСР замовчувалася. Причиною такого стану речей були ідеологічні штампи, згідно яких у соціалістичному суспільстві не може бути таких явищ, як наркоманія, проституція, суїцид. При цьому в повсякденному житті проблема наркоманії існувала, доказом цього є Наказ Мінздрава СРСР № 143 від 06.04.1957 р., в якому вказувалося, що факти наркоманії існують, але мають малу розповсюдженість.

Значний масив праць, присвячений боротьбі з наркоманією у цей історичний період, належить вченим-медикам, таким як: М.Я. Серейський, О.М. Гуревич, Ф.Г. Швець, І.М. Єлісеєв, Є.В. Маслов, В.В. Бориневич, Є.Г. Тройнін, І.Ф. Случевський, А.І. Дурандіна, І.В. Стрельчук, І.Н. Пятницька.

Відомий радянський лікар І.В. Стрельчук (1956), прийшов висновку, що використання морфію веде до деградації особистості, повної втрати працездатності, помітному фізичному виснаженню. Так, І.Ф. Случевський (1956) вказував, що при систематичному застосуванні гашишу поступово нарастають явища психічної деградації, з різким ослабленням пам'яті та уваги, втратою інтересів і чутливості. В свою чергу, А.І. Дурандіна (1962), провела дослідження випадків використання гашишу і дійшла до висновку щодо поступового формування недоумства у таких осіб. Важливі висновки, стосовно боротьби з наркоманією були зроблені В.В. Бориневичем (1963), який доводив, що особистість наркомана змінюється не тільки під впливом токсичних ефектів наркотику, а завдяки соціальним факторам. Вживання наркотиків ставить хворого в особливе становище в сім'ї та суспільстві, робить його відщепенцем та озлоблює, основною його турботою стає отримання наркотичних речовин, що неминуче призводить до зміни особистості та підвищення вірогідності скоєння злочинів. Інтерес представляє дослідження І.М. П'ятницької (1975), які присвячені психоорганічним порушенням при вживанні гашишу. На основі проведених протягом 20 років спостережень, авторка прийшла висновку про згасання психічних функцій, у наркоманів фіксувалися труднощі в роботі, зниження якості розумової діяльності, що часто призводило до скоєння різних видів злочинів. Незважаючи на таку направленість, наявність таких досліджень дала можливість розробити низку правових заходів у протидії наркоманії, а також підвищити ефективність діючих-нормативно-правових актів. Згідно зібраних автором даних, практичні кроки по боротьбі з наркоманією почалися у 1960-1961 рр., шляхом звернень громадян до керівників радянської держави [70, с. 12]. Так, у грудні 1961 р. на ім'я Голови Ради Міністрів СРСР О.М. Косигіна ініціативна група громадян з

м. Сухумі направила звернення, в якому вказувалося про високий рівень поширення наркотиків серед молоді і неприйняття з боку влади дій щодо запобігання втягнення неповнолітніх. В ході проведеної перевірки Прокуратурою СРСР і МВС СРСР була підготовлена доповідь на ім'я Генерального Прокурора СРСР Р.А. Руденко, де було вказано «що існуюча медична практика лікування наркоманів шляхом систематичного зниження доз наркотичних речовин не дає позитивних результатів і що радикальним методом боротьби з наркоманією могла б бути лише повна ізоляція наркоманів».

Особливістю юридичної науки даного історичного періоду була та обставина, що питання боротьби з наркоманією розглядалися в контексті протидії злочинам проти громадського порядку, громадської безпеки та здоров'я населення. Прикладом такого підходу є праця Є.А. Єфімова (1971), в якій злочини пов'язані з наркотиками, розглядаються як небезпечні дії, що впливають на діяльність державного і громадського апарату, в галузі забезпечення правопорядку та здоров'я населення. Одночасно з цим з'явилася низка робіт юридичного характеру, присвячених боротьбі з незаконним обігом наркотиків. Одним з перших таких досліджень є робота А. Аймамедова (1962), в якій досліджувалися судові рішення стосовно злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків і був проведений аналіз законодавства Туркменської РСР, присвячений даному питанню. Значний інтерес представляє робота Л.П. Ніколаєвої (1966), яка досліджувала кримінально-правові, кримінологічні та процесуальні питання незаконного обігу наркотиків, а також розглядала причини та умови, що сприяють поширенню таких речовин. Серед статей, які були присвячені проблематиці протидії незаконному обігу наркотиків, можна виділити наступні роботи: С. Ромазіна, який розглянув комплекс заходів щодо боротьби з наркоманією, Б. Пурцхванідзе, присвячена юридичній практиці по боротьбі з наркоманією, В. Корягіна, досліджував практику застосування судами заходів медичного характеру до алкоголіків та наркоманів.

Значним внеском в розробку питань протидії наркоманії стала дисертаційна робота К.А. Карповича «Кримінально-правові заходи боротьби з поширенням наркоманії» (1972), в якій розглянуто різні аспекти протидії даному явищу. Так, на думку вченого, боротьба з поширенням наркоманії повинна проводитися на основі протидії з незаконним виготовленням та розповсюдженням наркотиків. Вчений розглянув питання кримінальної відповідальності в рамках діючого тоді радянського законодавства за незаконне виготовлення та збут наркотиків, придбання і зберігання їх з метою збуту, незаконні посіви наркотичних рослин, утримання місць розпусти для споживання наркотиків, схилення неповнолітніх. Інтерес викликає точка зору В.М. Смітєнко (1972), який розглядав наркоманію як загрозу здоров'ю радянського народу, наголошував на погіршенні фізичного та психічного стану та зменшення тривалості активного життя людей, що вживають наркотичні засоби. Виходячи з цього, науковець запропонував розглядати наркоманію як суспільно небезпечне явище функціонування і розвитку суспільства, що повинно знайти більш повне відображення в нормах кримінальних кодексів радянських республік. Інший радянський науковець І.М. Дружинін (1979) запропонував визначення родового об'єкта та запропонував розглядати такі злочини, як посягання на фізичні та психічні блага населення СРСР. Питання історії боротьби з наркоманією фрагментарно знайшли відображення в праці М.Л. Хоменкера (1978), який розглядав стан боротьби з незаконними посівами наркотичних рослин на підставі законодавства Туркестанської АСРР та запропонував внести доповнення до ст. 215 УК РСФСР, стосовно відповідальності посадових осіб, які не забезпечили процес знищення таких посівів.

У сфері боротьби з наркозлочинністю особливе значення мають законодавчі норми, які регламентують розмір наркотичних речовин, але у 60-х роках минулого століття такі критерії не були закріплені в діючому законодавстві. Тому, з цієї точки зору, практичний інтерес має праця К.Ш. Курманова (1967), який запропонував градацію та дефініцію поняття

великого розміру опію, а в якості критерію використовувати натуральний розмір, вагу та відсоток вмісту небезпечних речовин. Особливістю боротьби з наркоманією є протидія її поширенню серед неповнолітніх громадян. Даному питанню присвячена робота Е.А. Худякова (1967), в якій вчений зібрав інформацію стосовно кількості злочинів скоєних неповнолітніми, які вживали наркотичні засоби. У роботі сформульовані пропозиції щодо посилення відповідальності за поширення наркотиків серед молоді, яку, на думку вченого, необхідно охопити просвітницькою діяльністю з протидії цим небезпечним речовинам. У 60-х роках минулого століття СРСР ратифікував ряд Міжнародних Конвенцій, пов'язаних з протидією поширенню наркотичних речовин. Даний комплекс питань досліджувався Г.Ю. Бувайликом (1968), який вивчав міжнародний контроль за виробництвом і розподілом наркотичних засобів, а також особливості законодавства деяких країн, які встановлюють відповідальність за торгівлю і пересилання наркотичних речовин.

Значним внеском в розвиток боротьби з наркоманією стали праці відомого радянського вченого, доктора філософських наук, професора А.А. Габіані, який у 1960 р. закінчив юридичний факультет Тбіліського державного університету, з 1960 по 1969 рр. був старшим науковим співробітником при Інституті економіки і права Академії наук Грузії. Вченим було проведено перше емпіричне соціологічне дослідження наркотизму на території Грузії в 1967-1972 рр., а результати опубліковані в книзі «Наркотизм», виданої у 1977 р. з грифом «для службового користування». Книга включала інформацію про соціально-демографічну структуру та умови життя наркоманів, зміст споживаних засобів, вік залучення до наркотиків та його мотиви. Значним доробком у цій сфері є праця Г. Левицького (1979), присвячена питанням розкрадання наркотичних засобів або психотропних речовин. Вчений надав факти притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які купували в аптеках за підробленими рецептами наркотичні або психотропні засоби та займалися збутом таких рецептурних бланків.

Науковцем запропоновано посилити міри охорони та контроль за видачею таких рецептурних бланків та встановити відповідальність за купівлю наркотичних засобів таким чином.

В середині 70-х років ХХ ст. стався перехід до більш жорстких заходів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних речовин. На підготовку наукових праць даного напрямку вплинув Указ Президії Верховної Ради СРСР від 25.04.1974 р. «Про посилення боротьби з наркоманією», в якому встановлювалися єдині підстави кримінальної відповідальності за незаконні дії з наркотичними речовинами на території всіх союзних республік [95]. Поява цього нормативного акту сприяла появі значної кількості наукових робіт, які сформувавши єдиний вектор досліджень, присвячений боротьбі з цим явищем. Згідно пропозиції автора, масив таких праць дозволяє розділити їх на три блоки: 1) юриспруденція; 2) медицина; 3) соціологія [71, с. 172]. При цьому необхідно зазначити, що такі дослідження, незважаючи на їх формальне виділення, переплітаються між собою та доповнюють один одного (рис. 1.1).

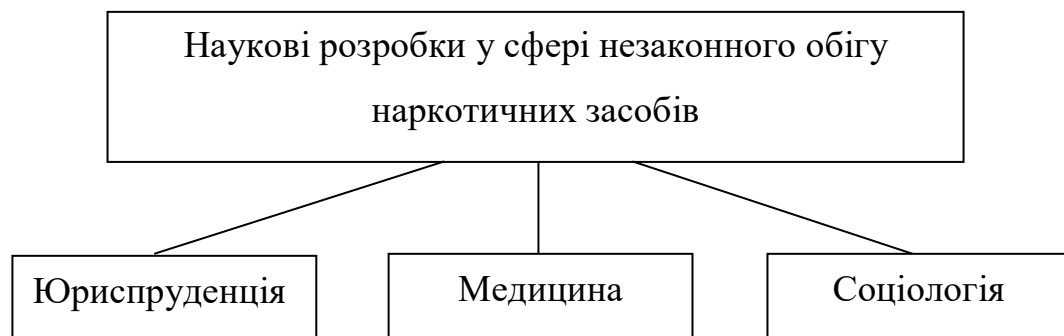

Рис. 1.1. Розподіл наукових розробок у сфері незаконного обігу наркотичних засобів

І. Юриспруденція. Положення даного Указу досліджувалося в роботі С.І. Гусева (1988), який зібрав дані стосовно видів злочинів та кількості осіб засуджених за незаконний обіг наркотичних речовин. Інший радянський дослідник Е. Жевлаков розглядав питання даного нормативно-правового акту відносно відповідальності за незаконний посів або вирощування нарковмісних

культур. Вчений запропонував внести зміни до статті 225 КК РРФСР стосовно відповідальності за такі дії осіб, які скоїли такий злочин повторно, а також необхідність притягнення до відповідальності посадових осіб, керівників колгоспів, радгоспів за вирощування опійного маку на їх землях. В роботі І.Н. Дружиніна розглядався перелік об'єктів злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин. Інтерес викликає кандидатська дисертація Н.А. Мирошніченко, в якій розглянуто юридичну відповідальність за незаконне виготовлення, придбання, перевезення, збут наркотичних речовин. Дослідниця розглянула норми КК УРСР та надала пропозиції, стосовно кваліфікації злочинних діянь у цій сфері, а також визначила зміст таких термінів як організація, тримання місць, в яких проводилося їх виготовлення та споживання. Важливе значення мала монографія С.П. Дітковської, Є.Ф. Фесенко (1989), в якій досліджувалися ознаки небезпечних злочинів, пов'язаних з використанням наркотичних речовин та показано, що такі особи поступово деградують, а такий стан речей веде до збільшення вірогідності вчинення тяжких злочинів. Значним доробком стала робота Н.І. Ожиганова, М.Н. Кадирова (1989), яка присвячена кримінально-правовим засобам боротьби зі злочинами, пов'язаними з вживанням наркотиків. У ній проведено систематизацію таких злочинів, сформульовані практичні рекомендації та показано, що безпосереднім об'єктом злочинів є здоров'я та стан населення. У середині 80-х років почалась політика «перебудови», в рамках якої проводилась боротьба з нетрудовими доходами. Цей процес знайшов відображення в роботах А.Г. Альохіна, в яких розглядався збут наркотичних засобів, які трактувалися, як небезпечна форма отримання нетрудових доходів, а в своїх інших роботах науковець розглядав питання посилення боротьби з наркоманією за допомогою мір кримінальної та адміністративної відповідальності. Враховуючи ту обставину, що до складу Радянського Союзу входили середньоазіатські республіки, в яких використання наркотичних засобів було своєрідною традицією, у цих регіонах з'явилась низка праць, присвячених боротьбі з негативним явищем.

Прикладом такого дослідження є праця М.Г. Ікраїмової (1982), в якій розглядалися питання вживання наркотиків, термінологія кримінального та адміністративного законодавства, використання психотропних речовин, одурманюючих засобів у притонах, клубах та інших подібних місцях. У цей історичний період боротьба з наркозлочинністю розглядалася, як посягання на народне здоров'я, фізичний та духовний стан суспільства, прикладом такого дослідження є робота В.Н. Смітєнко «Кримінально-правова охорона здоров'я населення в СРСР» 1989 р., в якій розглянуто поняття та суспільна небезпека наркотизму, ознаки таких злочинів та кримінально-правові засоби боротьби з цим негативним явищем. У цей період в Радянському Союзі було прийнято низку нормативно-правових актів, пов'язаних з примусовим лікуванням наркоманів від такої залежності. Даний вектор знайшов відображення в праці Ш.Н. Галіулліна, яка присвячувалась розробці заходів з трудового перевиховання наркоманів у лікувально-трудовах профілакторіях (ЛТП). Значним доробком у цьому напрямку є роботи А.Я. Гришко, присвячені інституту примусового та трудового виховання хронічних наркоманів, правовому регулюванню примусового лікування таких осіб, а також проблеми їх соціальної реабілітації. Інший вчений А.А. Музика, присвятив даному питанню кандидатську дисертацію та досліджував діяльність органів внутрішніх справ по примусовому лікуванню наркоманів.

II. Медицина. Знаний радянський лікар Т.Т. Похилько (1980) на основі експериментально-психологічних досліджень дійшла висновку, що найбільш виражені психічні та особисті зміни спостерігаються при гашишних та опійних наркоманіях, причому ступінь їх вираженості залежить від «стажу» наркоманії чи початку вживання наркотику. За даними вченої в результаті таких дій проходить органічна зміна в головному мозку та значні інтелектуальні та психічні порушення. Інший дослідник І.Г. Ураков (1982), провів порівняльний аналіз двох груп хворих на гашишну та опійну наркоманію, та показав негативні медико-соціальні наслідки дії таких речовин. В свою чергу, С.І. Криворучко, А.Л. Колесников (1982) встановили, що

систематичне, довготривале вживання гашишу викликає зміни особистості, а також зниження морально-етичного та інтелектуального рівня. У своїй монографії, присвяченій морфінізму, Г.В. Морозов і Н.Н. Боголепов (1984) вказували на те, що у хворих, які використовували морфій, фіксувалися зміни форм інтелектуального зниження та дефекти особистості. Інша дослідниця Е.Г. Трайнина (1988) доводила, що постійне вживання наркотичних засобів призводило до деградації та суїцидальних явищ. Достатньо цікаві висновки зроблені А.Г. Врублевським та А.А. Глазовим (1988), які вивчали медико-соціальні аспекти наркоманії та токсикоманії, і звертали увагу на високий рівень смертності цих хворих, частоту самогубств, моральні деградації, психози, недоумства, виразні зміни зі сторони внутрішніх органів та нервової системи. Значних результатів у лікуванні наркоманії досягла О.Н. Ланда (1989), яка досліджувала порушення стану особистості у хворих опійною наркоманією та виявила ослаблення їх пам'яті та координації. Важливим доробком є робота Н.С. Курек та М.В. Самойлова (1989), в якій проводилося порівняльне психологічне дослідження особливостей хворих опійною та ефедреновою наркоманією. Вчені довели факт, що у таких осіб фіксується зниження функції розпізнавання емоцій, підвищення рівня чутливості та існують факти депресії і захворювання шизофренією. Значний інтерес представляє робота В.І. Лавриненко, Г.Н. Садикова і А.М. Джанмедова (1989), в якій проведено психодіагностичне дослідження осіб та підлітків, які вживають різні одурманюючі речовини. Науковцями доведено елементи жорстокості у відносинах з іншими людьми, відособленість від суспільства та прагнення уникнути залежності від інших людей, при цьому у підлітків такі риси більш виражені та загострені.

III. Соціологія. У цей історичний період набули особливого значення дослідження пов'язані з соціологією наркотизму, форм соціальних девіацій, які проводилися шляхом збору інформації стосовно осіб, які використовували ці небезпечні речовини. З цієї точки зору, особливе значення мають дослідження знаного радянського фахівця з проблем наркоманії А.А. Габіані, який присвятив

цьому питанню низку робіт. В них науковець розглянув процес розповсюдження наркотичних речовин шляхом виділення груп споживачів наркотиків по різним віковим групам, по рівню освіти та статі, на підставі яких зроблені висновки стосовно різкого збільшення, майже в чотири рази осіб, які перший раз в житті почали вживати такі речовини. Інтерес викликає та обставина, що науковець проводив статистичні дослідження в різних регіонах Радянського Союзу, таких як Грузія, Латвія, Ставропілля, Приморський край, Горьківській, Новосибірській, Львівській областях та у Москві і Ташкенті.

Значним внеском у цей напрямок стали дослідження, проведені Інститутом Соціології РАН під керівництвом Б.М. Левіна, який провів статистичне дослідження кількості наркоманів на підприємствах, організаціях та інших установах. В цілому період 1980-1991 рр. характеризується як етап становлення правових засад боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин. Незважаючи на різновекторність розробок у цій сфері, їх поява дала змогу удосконалити правові засади боротьби з наркоманією та розробити комплекс медичних заходів направлених на протидію цьому небезпечному явищу.

На початку 90-х років ХХ ст. почався процес значного збільшення праць, присвячених протидії незаконному обігу наркотичних речовин. Так, значної уваги заслуговують роботи П.А. Васильєва, який досліджував розповсюдження наркотиків у перші роки радянської влади в Ленінграді, аналізував зміст Кримінального Кодексу РРФСР 1922 р., до якого у 1924 р. були внесені доповнення стосовно кримінальної відповідальності за такі злочини [15, с. 55]. В своїх працях вчений розглядає негативний вплив наркоманії на здоров'я людей та наводить дані про заходи, які застосовувалися у той історичний період: спеціальні лабораторії; бібліотеки; безкоштовні консультації; створення наркологічних диспансерів.

Інтерес викликає робота сучасного дослідника Я.В. Ступник 2015 р., в якій проводився аналіз антинаркотичного законодавства Радянської України на підставі Кримінального Кодексу 1922 р. та Кримінального Кодексу 1927 р., в яких аналізувалися міри покарання та надавалися ознаки таких злочинів

[164, с. 71]. Дані питання знайшли відображення в роботі Р.А. Александрова (2007), який розглядав протидію незаконному обігу наркотиків у СРСР в 1920 – 1930 рр. XX ст. [1, с. 18]. Вчений констатує, що у ці роки органи внутрішніх справ набули певного досвіду в справі попередження і припинення наркозлочинів, оскільки цьому сприяло впорядкування антинаркотичного законодавства. Значним науковим доробком є праця А.В. Вагина (2007), в якій стисло розглянуто історію становлення законодавства по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів від часів Київської Русі до періоду існування СРСР [12, с. 163]. Автор досліджує пам'ятки права та деякі нормативно-правові акти, прийняті в УРСР та Радянському Союзі без детальної інформації їх змісту. Динаміка кримінальної та адміністративної відповідальності за незаконний обіг наркотиків досліджувалася в дисертаційній роботі С.А. Іванова «Наркотична злочинність Росії: кримінально-правові, кримінологічні кримінально-виконавчі аспекти» (2006). В праці звертається увага на застосування у СРСР широкого використання примусових заходів медичного характеру стосовно хронічних токсикоманів і наркоманів. Питання використання наркотиків у Радянській Росії в період 1920-1930 рр. знайшло відображення у роботі С.Є. Паніна (2003), який аналізував суспільно-політичне життя країни, описав багато випадків використання таких засобів, навів статистичні дані стосовно затриманих за такі злочини, які знаходились в арештантських будинках Москви. Вчений навів інформацію стосовно наявності розпоряджень Управлінь охорони здоров'я різних міст СРСР, в яких наркомани були прикріплені до аптек, а наркотики їм відпускалися за рецептом лікаря. Особливу увагу заслуговує робота Н.А. Артеменко і Т.П. Петрище (2015), в якій доводиться, що у боротьбі з наркотизмом та поступовому зменшенню рівня наркотизму велику роль відіграла юридична регламентація обороту наркотичних речовин. Це прийняття відповідних статей до Кримінального кодексу Радянської Росії, розробка нормативних правових актів, що регламентують оборот наркотичних речовин. Вказується, що поступовому зниженню наркотизму сприяли:

зниження соціальної напруженості в суспільстві, відносна економічна стабілізація, зміцнення державних кордонів, діяльність митної служби і введення обмежень на ввезення, виробництво і реалізацію наркотичних засобів. Вагоме значення для дослідження історії боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів мала робота В.О. Анікіна, який розглядав шляхи, якими наркотики потрапляли до Радянської Росії. Автором досліджувалися декрети, постанови ЦВК та РНК Радянської Росії, згідно яких встановлювалася кримінальна та адміністративна відповідальність за незаконний обіг кокаїну, гашишу, опію, морфію, героїну, пантопону та діоніну. Інтерес викликає робота І.Є. Мілової, яка присвячена історії боротьби з наркотизмом від часів давніх шумерів до 30-х років минулого століття, а також причини використання та поширення цих засобів. Вчена звертає увагу на поступовий розвиток законодавства Радянської Росії від жорстоких норм, які діяли в часи Громадянської війни за рішеннями Воєнно-Революційних Трибуналів до більш м'яких покарань, регламентованих Кримінальним Кодексом РСФСР 1926 р., де використовувалися такі міри, як позбавлення волі, виправно-трудова робота. Вагомим внеском у дослідження даної проблеми стала робота М. Ковальнової (2016), присвячена історії боротьби з наркозлочинністю, в якій було проаналізовано Декрети Радянської влади, направлені на боротьбу зі спекуляцією, під яку підпадала торгівля наркотичними засобами. В роботі наводяться знайдені в архівах документи Всеросійської Надзвичайної Комісії (ВНК) стосовно притягнення до відповідальності осіб, в яких були знайдені значні партії кокаїну, підготовлені на продаж.

Питання, пов'язані з історією юридичної відповідальності за незаконний обіг наркотиків частково увійшли до змісту наукових праць, підготовлених С.Н. Арешкіною, яка розглядала класифікацію злочинів з розкрадання наркотичних засобів, А.М. Бабенко, який присвячував роботи діяльності органів внутрішніх справ у сфері боротьби з незаконним вирощуванням наркотичних речовин, а також В.А. Бублейник, який займався питаннями

боротьби з незаконним збутом наркотичних засобів. Окремі питання, пов'язані з даною темою стали предметом наукових розробок, які проводилися: О.В. Кузнєцовою, Р.М. Павленко, Ю.Г. Пономаренко, В.Г. Пшеничним, Л.В. Раєцькою, Ю.О. Старук. Серед праць, присвячених даному напрямку, необхідно виділити роботи Я.В. Ступник, в яких проаналізовано норми Кримінального Кодексу УСРР 1922 р., Кримінального Кодексу УСРР 1927 р. та Кримінального Кодексу УРСР 1960 р. Проведено компаративний аналіз цих кодифікованих актів, розглянута історична динаміка складів злочинів.

З цієї точки зору, представляє інтерес дослідження В.А. Номоконова, яке присвячено історії боротьби з наркотизмом та організованою злочинністю в Радянському Союзі [88, с. 331]. Значну увагу заслуговують праці знаного українського науковця А.А. Музики, який став своєрідним фундатором цього напрямку таких досліджень. Вчений, починаючи з середини 80-х років, досліджував питання кримінально-правової боротьби з наркоманією, діяльності органів внутрішніх справ, що займаються протидією наркозлочинності, вирощуванням нарковмісних рослин, а також питанням декриміналізації злочинів у цій сфері [84]. Інтерес викликають дослідження О.П. Гороха, який займався кваліфікацією злочинів у цій сфері та вніс значну кількість пропозицій у підвищенні норм кримінального кодексу стосовно злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин [24]. В цілому, наявний обсяг інформації стосовно стану досліджень у сфері боротьби з цим негативним явищем, дозволяє провести комплексне дослідження історії боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів.

1.2. Методологія дослідження

Проведення ґрунтовного історико-правового дослідження потребує використання системи методів, засобів і прийомів, за допомогою яких вивчаються особливості розвитку права. Наукові знання необхідно розглядати

з трьох точок зору: по-перше, з позиції отримання нового знання, яке з'являється в процесі розробки конкретної проблеми; по-друге, як результат, підсумок цього процесу, тобто отримання конкретного знання; по-третє, можливість на їх основі спрогнозувати процес розвитку історико-правових явищ. При цьому методи, які використовуються для вирішення цих завдань, відрізняються один від одного та базуються на різних доктринальних поглядах. Як відомо, давньогрецьке слово *method* означає шлях до досягнення будь-якої мети, а у науковій літературі під цим терміном розуміється упорядкований і організований спосіб діяльності, спрямований на вирішення конкретних практичних завдань.

Проведення комплексного дослідження проблеми боротьби з незаконним обігом наркотиків повинно ґрунтуватися на певній методології та системі методів різного ієрархічного рівня. Як вказує М.А. Дамірлі, використання методології може дати ключ до розшифровки історії правових понять і визначити значення відомих факторів [29, с. 48]. На сьогодні спостерігається тенденція наповнення юриспруденції дослідженнями з методології, що пов'язано зі змінами у праві та державі, які супроводжують сучасне буття. Виходячи з цього, методологія юридичної науки повинна дати можливість провести реконструкцію правових процесів боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, які проходили на різних історичних етапах.

Як вказує С.К. Бостан, під методологією історії держави і права слід розуміти багаторівневу, інтегральну систему світоглядних теоретичних конструкцій та інструментальних засобів, за допомогою яких пізнаються процеси виникнення та еволюції держави і права, визначаються закономірності та тенденції їх розвитку; вдосконалюється понятійно-категоріальний апарат історико-правової науки [11, с. 50]. На сьогодні, загальноприйнятим механізмом проведення дослідження в сфері юриспруденції є використання системи філософських, загальнонаукових та спеціальних методів. За допомогою методології в роботі проведено дослідження моделей правового регулювання боротьби з незаконним обігом

наркотичних засобів, які пройшли складний історичний розвиток, від сприятливого до них відношення з боку держави, до застосування жорстких мір покарання. Як вказує знаний український юрист О.В. Сурілов, на сьогодні значущість методологічних розробок пов'язана зі спеціальними засобами і прийомами пізнання тих або інших правових явищ [165, с. 36]. Така позиція науковця вимагає при проведенні дослідження у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин врахувати такі складові: діюче законодавство, умови життя, особистість таких осіб та відношення суспільства.

Розгляд підходів до визначення юридичної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів, пройшов складну динаміку від архаїчних часів, коли така відповідальність не встановлювалася, до часів існування радянської та незалежної України, в яких встановлювалися покарання за такі правопорушення. Цілком зрозуміло, що такі доктрини знайшли відображення в давніх пам'ятках права, Російському імперському законодавстві, у Кримінальному кодексі УСРР 1927 р., у Адміністративному кодексі УСРР 1927 р., у Кримінальному кодексі УРСР 1960 р., Кримінальному кодексі України 2001 р., КУПАП 1984 р. та в інших нормативно-правових актах. Разом з цими законодавчими актами приймалася значна кількість підзаконних актів, т.я. кожна модель правової відповідальності за злочини у цій сфері, незважаючи на її статичність, з часом потребувала своєї зміни. Як вказує В.В. Дудченко, основною умовою своєчасного і адекватного поступу юриспруденції є проведення об'єктивного та неупередженого аналізу історико-правових процесів [33, с. 735].

В основі методології даного дослідження був покладено *принцип історизму*, який на думку В.В. Завальнюка, вимагає розгляду державних і правових явищ у розвитку та історичному взаємозв'язку, а не тільки з точки зору їх сучасного стану [36]. Використання цього принципу потребувало встановлення взаємозв'язків між правовою політикою, історико-правовими явищами та підходами, закріпленими у нормативно-правових актах до відповідальності за незаконний обіг наркотиків.

Даний принцип базується на розгляді динаміки історико-правових явищ, які дозволяють відтворити тенденції розвитку права у цій сфері. Історичні умови, які склалися у період 1917-1921 рр. призвели до використання ВНК суворих мір покарання у вигляді розстрілів, відправлення до концентраційних таборів за злочини, пов'язані з торгівлею та розповсюдженням наркотичних засобів. Прикладом такого документу є Припис Ради Народних Комісарів від 31 липня 1918 р. «Про боротьбу зі спекуляцією кокаїну», який давав дозвіл органам ВНК заарештовувати таких осіб, а також розстрілювати їх як «внутрішніх ворогів» на місці.

З іншої точки зору І.В. Музика вказує, що принцип історизму концентрує в собі методологічні установки діалектики і означає підхід до дійсності, як до такої, що змінюється в часі і розвивається [85, с. 240]. Доказом цього положення є та обставина, що у Кримінальному Кодексі УСРР 1922 р. були відсутні норми відповідальності за такі злочини, тобто тодішнє суспільство не розуміло небезпечності таких речовин [74]. Важливим аспектом дослідження була необхідність розглянути різні підходи до боротьби з наркозлочинністю, які використовувалися в пам'ятках права, дореволюційні часи та у радянській і незалежній Україні.

На думку Х. Бехруза, вдосконалення методології юридичної науки вимагає ломки стереотипів, підвищення загальної культури в правовому житті суспільства, сміливості, розуміння необхідності змін, високої юридичної кваліфікації [9, с. 116]. Доказом цього положення є та обставина, що у 20-х роках минулого століття група знаних юристів, таких як М.М. Гернет, П.І. Люблинський, А.Н. Трайнін вказували на необхідність застосування у боротьбі з цим явищем не тільки каральних мір, а методів соціальної адаптації таких осіб. Складність даної проблематики вимагає використання різних пізнавальних підходів, які згідно П.П. Музиченко отримали назву принципу плюралізму, до якого входить різноманіття наукових засобів та різних методологічних компонентів [86, с. 63].

В роботі використовувався *об'єктивний підхід*, сутність якого полягає в тому, що в процесі пізнання треба підходити до досліджуваних явищ і предметів, які існують у реальності, не домислюючи і не додаючи до них нічого такого, чого в дійсності у них немає. Як вказує Г.О. Дубов, за допомогою цього підходу правова методологія повинна відійти від марксистських підходів та переглянути соціалістичне бачення права [31, с. 55]. Такий підхід дозволив об'єктивно розглянути зміст нормативно-правових актів у даній сфері без ідеологічних нашарувань, які були властиві радянському періоду. На його основі були спростовані псевдонаукові погляди радянських юристів 30-х років минулого століття, стосовно того, що в СРСР не існує соціальних умов існування наркозлочинності. Такі явища пояснювалися впливом буржуазного ладу, ворожих елементів, капіталістичним оточенням, що сприяло поширенню наркотиків. На підставі такої політики у 30-х роках були закриті наркодиспансери, пункти соціальної реабілітації, громадські осередки з надання допомоги наркозалежним особам. За допомогою об'єктивного підходу, було доведено невідповідність таких ідеологічних установ правовій дійсності та факт того, що наркозлочинність в СРСР продовжувала своє існування. Досягнення об'єктивності пов'язано з двома векторами: а) використання загально визнаних цінностей; б) науковість застосування права.

Загально визнані цінності забезпечують отримання об'єктивного знання, незважаючи на декларативні установи, які з'являлись протягом історичного розвитку. Наприклад, радянські дослідники вказували на гуманізм, соціальність, справедливість радянської держави стосовно наркозалежних осіб, що спростовується використанням незаконних методів слідства, створення системи примусових установ для їх перевиховання.

Науковість застосування права пов'язана з тим, що даний підхід повинен максимальною мірою відображати дійсність та не обходити увагою «неприємні» її сторони, що є особливо важливим при розгляді наркозлочинності. Результатом цього негативного явища є психічні розлади,

погіршення стану здоров'я, поява безпритульних дітей, скоєння злочинів для отримання наркотичних засобів.

Системний підхід використовувався для дослідження особливостей правозастосовної діяльності у цій сфері та соціально-політичних факторів, як єдиної системи протидії цьому негативному явищу. Правозастосовна діяльність складається зі значної кількості взаємопов'язаних частин, до яких входять норми права, владна діяльність, компетентні органи – суб'єкти правозастосування, акти правозастосування. Даний комплекс елементів знаходиться у взаємозалежності та здійснює вплив один на одного, тому вивчення кожного з елементів цієї системи, дає можливість створити систему підходів до боротьби зі злочинами у цій сфері. На думку К.В. Ображиева, системний підхід дозволяє представити явища в якості системи з усіма складними взаємозв'язками, взаємовпливом елементів на систему і навколишнє середовище, а також впливом системи на її структурні елементи [99, с. 91]. Проведення розгляду історії відповідальності за незаконний обіг наркотиків, як цілісної правової системи дозволило виявити особливості правового регулювання та використання мір покарання. Наприклад, у Київській Русі діяли правові норми, згідно яких встановлювалася відповідальність за використання сильнодіючих речовин в якості отрути. Така традиція знайшла своє закріплення в нормах Статутів ВКЛ [159-161], Соборному Уложенні 1649 р. [158], Правах, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. [108] у виді суворої відповідальності, а також у вигляді вищої міри покарання за такі злочини.

Потребовий підхід був запропонований знаним українським юристом П.М. Рабіновичем, на підставі якого проводилося дослідження характерних рис реалізації функцій держави у сфері боротьби з наркозлочинністю [151, с. 47]. На думку науковця такий підхід зумовлений суспільним життям, потребами людей та встановлює ролі, функції інших предметів і явищ у задоволенні конкретних потреб суспільства [150, с. 96]. Використання даного підходу дозволило дослідити зміну політики у Радянському Союзі, стосовно

наркотичних засобів, яка була реалізована у вигляді Указу Президії ВР СРСР від 25.04.1974 р. «Про посилення боротьби з наркоманією» [95]. У нормативно-правовому акті встановлювалися достатньо суворі норми, які передбачали позбавлення волі на строк до 10 років з конфіскацією майна за незаконне виготовлення, придбання, перевезення, зберігання та пересилання з метою збуту наркотичних засобів. Процес посилення розповсюдження наркотиків, якій спостерігався в Україні на початку 90-х років минулого століття призвів до потреби прийняття двох законодавчих актів, на яких сьогодні базується процес боротьби з наркозлочинністю: ЗУ «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» 1995 р. [137], ЗУ «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» 1995 р. [140].

Основою загальнонаукових підходів, які використовувались при проведенні даного дослідження, були загально-філософські методи, до числа яких відносився діалектичний метод, який забезпечує вивчення історії правового регулювання боротьби з незаконним обігом наркотиків на підставі загальних законів пізнання. Основа даного методу, згідно з Г.В.Ф. Гегелем, базується на трьох законах діалектики: перехід кількісних змін до якісних, заперечення заперечення, єдність та боротьба протилежностей. Перший з них є законом розвитку природи, матеріального світу, людського суспільства та мислення. Сутністю даного закону є стрибкоподібний перехід від одного стану до іншого на підставі незначних і прихованих, поступових кількісних змін до змін корінних. Застосування цього закону для вирішення завдання даної роботи дозволяє дослідити процес формування відповідальності за незаконний обіг наркотиків на різних етапах історичного розвитку України. Так, на початку 20-х рр. минулого століття злочини, пов'язані з наркотичними засобами не розглядалися радянською державою, як небезпечні явища. Стрибкоподібний перехід відбувся у 1927 р. у вигляді норм Кримінального Кодексу УСРР 1927 р., в якому знайшли відображення норми, пов'язані з незаконним використанням наркотичних засобів. Тобто, з 1921 по 1927 рр.

проходив процес поступового накопичення знань про небезпечність цих речовин, приймалися численні підзаконні нормативно-правові акти, була створена система наркодиспансерів.

Дію закону заперечення заперечення також можна дослідити на прикладі державної політики у сфері нормативно-правового регулювання юридичної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів. Першим колом спіралі є відповідальність у вигляді заборон на використання сильнодіючих речовин, яка діяла в часи існування Київської Русі, ВКЛ, Козацько-Гетьманської держави та у Російському імперському законодавстві. Другим колом дії закону заперечення, став період 1917-1921 рр., коли була встановлена сувора відповідальність за використання, торгівлю і придбання наркотичних засобів. Третім колом спіралі став період тоталітаризму та часи існування радянської влади, коли незаконне використання наркотичних засобів знову стає злочином. Четверте коло спіралі припадає на 1990-1991 рр., коли на підставі Указу Президії ВР СРСР така відповідальність була відмінена. П'ятим колом спіралі став етап незалежної України, протягом якого постійно приймаються законодавчі акти направлені на боротьбу з незаконним обігом наркотиків (рис. 1.2).

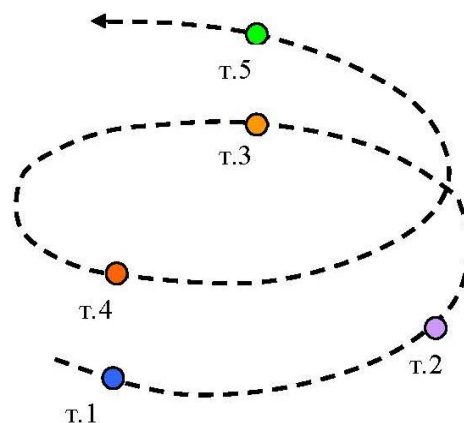

Рис. 1.2. Історична динаміка підходів до юридичної відповідальності за наркозлочини:
т.1, т.2, т.3, т.4, т.5 – точки переходу

Третій закон діалектики – єдність та боротьба протилежностей – будується на наявності зв'язку та взаємодії між протилежностями, які розвиваються, взаємопов'язані та взаємодіють між собою. Як вказує Р.М. Шевчук, діалектичний метод Гегеля прагнув відшукати в товщі буття пари взаємозаперечливих категорій, що дало змогу забезпечити стрибок на вищий рівень буття [17, с. 27].

Сутністю діалектичних протилежностей є взаємне заперечення сторін, саме тому сторони єдиного цілого є протилежностями, які знаходяться не тільки в стані взаємозв'язку, а й у взаємозапереченні. Такі взаємовідносини протилежностей Г.В.Ф. Гегель назвав суперечностями, які є джерелом прогресу і створюють подальший імпульс до розвитку. Дію цього закону можна простежити на процесі взаємодії такої пари, як використання наркотиків, які можуть мати лікувальні властивості та протиправні діяння, спрямовані на незаконний обіг таких речовин.

Взаємодія між такими протилежностями у суспільстві призводить до прийняття нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу з незаконним обігом таких засобів. Одночасно з цим, ускладнюються методи, які використовуються злочинцями сфери наркобізнесу, шляхом створення транснаціональних угруповань та нових видів наркотичних засобів. Таке посилення методів незаконного обігу цих речовин призводить до прийняття нових нормативно-правових актів, спрямованих на протидію таким явищам на більш високому рівні. Даний процес взаємодії протиріч є джерелом подальшого розвитку законодавства у цій сфері. Реалізацію цього закону можна дослідити на прикладі внесення доповнень до ст.ст. 306, 311, 312 Кримінального Кодексу України, які регламентували звільнення від відповідальності осіб, які добровільно здали наркотичні засоби та вказали на розповсюджувачів цих небезпечних речовин.

До числа загальнонаукових методів, використаних у даному дослідженні, відносяться: *логічний, історико-хронологічний, герменевтичний, функціональний*. За їх допомогою, як вказує М.С. Кельман, з'являється

емпіричний досвід, висуваються теоретичні положення, що згодом перевіряються наступними напрацюваннями [46, с. 111].

Застосування *логічного методу* ґрунтується на прийомах аналізу, синтезу, індукції, дедукції. Так, аналіз передбачає поділ цілого на складові елементи на їх поетапне вивчення. Для дослідження історії боротьби з наркозлочинністю було проведено виокремлення зі системи існуючих в суспільстві умов, обставин, процесів – соціально-політичні факторів, які вплинули на процес прийняття нормативно-правових актів. Встановлені фактори доцільно класифікували на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх відносилися міжнародні угоди, підписані СРСР, Україною, до внутрішніх – збільшення кількості злочинів, пов'язаних з обігом цих небезпечних речовин.

Синтез являє собою поєднання окремих частин у ціле. За його допомогою на підставі низки нормативно-правових актів було зроблено висновки стосовно загальної тенденції розвитку права у боротьбі з наркозлочинністю. Так, на підставі пам'яток права, які діяли у Київській Русі, Великому Князівстві Литовському, були сформовані у 1743 р. положення «Прав, за якими судиться малоросійський народ», направлених на боротьбу з наркотичними речовинами.

Індукція – це процес сходження від часткового до загального, у процесі якого на підставі знання про частину явищ робиться висновок стосовно загальних та характерних рис. Так, 27.10.1934 р. ВЦК і РНК СРСР прийняли Постанову «Про заборону посівів опійного маку та індійської коноплі», що дає змогу вказати на наявність у Радянському Союзі боротьби з наркотичними речовинами шляхом заборони проведення посадок таких культур.

Дедукція являє собою прийом, за допомогою якого на підставі знань про загальне приходить інформація про окремі явища. Так, дію цього прийому можна дослідити на прикладі впливу загальних положень, зафіксованих в Конституції УРСР 1978 р., стосовно захисту здоров'я та фізичного стану

населення на зміст конкретних нормативно-правових актів, направлених на боротьбу з цим негативним явищем.

Метод абстрагування дає змогу виділити істотні властивості предметів при одночасному відволіканні від окремих властивостей. Застосування цього методу дало змогу дослідити динаміку правового регулювання боротьби з наркозлочинністю у різні історичні періоди. Цей метод не дозволяє відволікатися на значний масив несуттєвої, другорядної інформації, яка мала виключне інформаційне значення. Необхідність застосування цього методу, на думку Ю.М. Оборотова, пов'язана з необхідністю розглядати історико-правові явища, як стабільні, які здатні зберігати свою структуру і функціональні особливості [98, с. 35]. На його підставі вдалося проаналізувати сутність такого конкретного явища, як застосування методів соціальної адаптації у боротьбі з наркозлочинністю.

За допомогою *історико-хронологічного методу* досліджено сценарії послідовної зміни правових доктрин боротьби з наркозлочинністю на різних етапах розвитку України. На підставі цього методу проведено розподіл у вигляді хронологічної послідовності груп завдань, які обумовили прийняття нормативно-правових актів у цій сфері. Так, у часи існування ВКЛ держава встановлювала відповідальність за отруєння, а частиною таких речовин були сильнодіючі наркотичні засоби. Даний метод допоміг виділити етапи розвитку правового регулювання у цій сфері, розділити їх на декілька періодів, пов'язаних з різною державною політикою у цій сфері та проаналізувати такі підходи у хронологічній послідовності.

Герменевтичний метод допоміг здійснити тлумачення нормативно-правових актів, які приймалися в часи існування Київської Русі, ВКЛ, Козацько-Гетьманської держави, Російської імперії, радянської та незалежної України. Як вказує В.М. Півоваров, герменевтика тісно пов'язана з мовою права і забезпечує ефективність, дієвість правової норми та являє собою засіб вираження думки законодавця [106, с. 60]. Мова права впливає на зміст юридичних термінів, які є узагальненим найменуванням юридичного поняття і

використовуються в мові юридичної науки. Причиною використання даного методу була та обставина, що за майже тисячолітній період змінювалася мова, терміни, поняття, тому даний метод допоміг подолати дистанцію між давньоукраїнськими правовими текстами та сучасними, що дало змогу об'єктивно провести порівняння змісту нормативно-правових актів. Такий підхід є важливим для встановлення ознак таких злочинів, з причини використання у цій сфері значної кількості специфічних понять: отрута, зілля, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, які використовувались в різні історичні часи.

Функціональний метод є одним із базових в юридичній науці, з причини того, що забезпечує виділення форм взаємодії різноманітних суб'єктів або елементів з одночасним визначенням їх місця і значення у вигляді конкретних функцій. Цей метод використовувався при дослідженні норм юридичної відповідальності за наркозлочини, як функції, які поклалися державою на органи державної влади, місцевого самоврядування, прокуратури, МВС. В основі даного методу лежить функціональна єдність проблеми боротьби з наркозлочинністю, до складу якої входять функціональні завдання, які реалізуються на підставі нормативно-правових актів.

До числа спеціально-наукових методів, які були використані при проведенні даного дослідження відносяться *формально-юридичний, компаративістський та кількісних показників* нормативно-правових актів.

Формально-юридичний метод дозволив проаналізувати значну кількість нормативно-правових актів, прийнятих у різні історичні періоди, які становили джерельну базу дослідження, зробити певні висновки та сформулювати характерні риси, тенденції розвитку права. Як вказує Р.Д. Лукич, даний метод дозволяє встановити, з яких норм складається конкретний правопорядок, що впливає на поведінку суб'єктів права [76, с. 181].

За допомогою даного методу вдалося визначити правове поле, розглянути зміст норм, присвячених боротьбі з наркозлочинністю в конкретні історичні періоди. Було розглянуто норми юридичної відповідальності та їх

зміну протягом майже тисячолітнього періоду. Враховуючи ту обставину, що даний метод має рису статичності, його застосування проводилося у комплексі з іншими методами, які дають змогу дослідити динаміку правових явищ та оцінити якість правового регулювання боротьби з наркозлочинністю. На додаток до цього, даний метод забезпечив послідовний розгляд процесу становлення норм юридичної відповідальності у сфері наркозлочинності, виділити внутрішні елементи змісту правових норм, які регулювали правовідносини, пов'язані з наркотичними засобами.

Компаративістський метод передбачає зіставлення подібних юридичних понять, явищ і процесів та встановлення їхньої специфіки. У даному дослідженні порівняльний аналіз застосовувався для періодизації вектору розвитку юридичної відповідальності за злочини, пов'язані з наркотичними засобами шляхом з'ясування історичної послідовності, порівнянням різних доктрин, які використовувалися в даній сфері. Розрізняють діахронне і синхронне порівняння, які дозволяють більш глибоко вивчити особливості досліджуваного історико-правового явища. Діахронним є зіставлення норм боротьби з наркозлочинністю в одній правовій системі, але в різні історичні періоди. Наприклад, у період радянської України підходи боротьби з наркозлочинністю змінювались з причини появи нових наркотичних засобів, посилення зв'язку між процесом використання наркотиків та загальним рівнем злочинності. За допомогою діахронного порівняння була виявлена наступність розвитку законодавства у сфері боротьби з наркозлочинністю в радянській та незалежній Україні. Синхронне порівняння являє собою зіставлення галузі права чи інституту права, які функціонують одночасно в різних правових системах. Такий вид порівняння використовувався при розгляді жорстких норм відповідальності, які діяли за злочини, пов'язані з сильнодіючими речовинами у період існування ВКЛ, Козацько-Гетьманській державі, Російській імперії, радянській Україні. Аналогічним чином синхронне порівняння дозволяє дослідити процеси зменшення суворості покарань, які є характерними для сучасної України.

Метод кількісних показників нормативно-правових актів був запропонований О.В. Копиленко та Б.В. Кіндюком з метою отримання кількісних значень та оцінок текстового матеріалу нормативно-правових актів [55, с. 6]. Згідно пропозиції авторів, проводяться розрахунки кількості знаків в статтях, главах, розділах, частинах нормативно-правових актів, що дає змогу отримати загальну кількість знаків в їх змісті. В цілому, даний метод дає змогу перейти від описових характеристик до кількісної оцінки законодавчих, підзаконних та інших актів. Проведення порівняльного аналізу кількості знаків у кожному розділі документу дає змогу виявити такий з них, в якому зосереджено найбільша кількість знаків, а таке питання отримало назву пріоритетного напрямку. Тобто, за допомогою кількісних показників можна визначити питання, яким проектант закону приділили найбільшу увагу, а також ті, які мали найменше значення.

За допомогою даного методу можна дослідити поступове збільшення кількості знаків у статтях, присвячених кримінальній відповідальності за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів. Так, у КК УСРР 1927 р. на злочини у цій сфері приходиться 210 зн., у КК УРСР 1960 р. – 1230 зн., а у КК України 2001 р. – 30916 зн. Тобто, такі розрахунки показують процес поступового збільшення кількості знаків за даний історичний період.

В цілому, за допомогою методології, її засобів та прийомів вдалося дослідити постійну зміну норм покарань за злочини з незаконним обігом наркотичних засобів, вивчити цей процес у динаміці та оцінити якість нормативного забезпечення протидії таким злочинам і надати кількісні характеристики прийнятих нормативно-правових актів.

1.3. Поняття, принципи та функції протидії незаконному обігу наркотичних засобів

Важливим елементом наукового дослідження є розгляд змісту основних категорій, які дозволяють детально розглянути проблему та визначити шляхи

їх вирішення. Дана обставина, пов'язана з тим, що суспільство потребує унормування гармонізації відносин з метою забезпечення правопорядку, життєдіяльності, стабільних економічних, соціальних, культурних цінностей та недопущення розповсюдження наркотичних засобів.

Одним з важливіших понять у цій сфері є протидія незаконному обігу наркотичних засобів, яка дає змогу систематизувати наукові підходи та забезпечити відповіді на поставленні суспільством запити. Як вказує О.О. Юхно, на першому етапі розвитку термінологічного апарату юридичної науки використовувався радянський підхід стосовно можливості тотальної та швидкої перемоги над злочинністю [173, с. 166]. Так, виходячи з цього, в радянських нормативно-правових актах використовувалися поняття боротьба зі злочинністю, яка не розкриває напрямків спрямованості функціональної ролі даного процесу. Даний термін відповідав радянській доктрині війни зі злочинністю, яка відповідала тодішній каральній кримінально-правовій політиці. З часом даний термін зазнав трансформації згідно того, що поняття протидії включає в себе заходи запобігання злочинам та судові покарання. Таку наукову позицію підтримує О.М. Бандурка, який вказує, що об'єктом протидії злочинності є відносини, що складаються в державі, суспільстві та між окремими громадянами із приводу появи і функціонування злочинності [7, с. 173-174]. Наявність таких доктринальних підходів дозволяє сформулювати поняття протидії незаконному обігу наркотичних засобів, під якою розуміється багатофункціональна та різноаспектна діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних структур, громадських організацій з попередження та правового реагування на незаконний обіг наркотичних речовин.

Даний термін широко використовується в юридичній науці та законотворчій діяльності. Так, в ЗУ «Про національну поліцію» у розділі 1 Загальні положення ч. I ст. 1, вказується, що національна поліція – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності. На додаток

до цього в Наказі Національної поліції № 95 від 17.11.2015 р. про затвердження положення про Департамент протидії наркозлочинності при встановленні завдяки цієї структури використовується термін «протидія», але раніше прийнятих відомчих наказах МВС України вживався термін «боротьба» зі вказаними злочинами. Ознаками протидії незаконному обігу наркотичних засобів є діяльність державних органів, інститутів, громадського суспільства у межах їх повноважень, яка спрямована на вирішення цього завдання. Метою протидії є мінімізація або ліквідація негативних наслідків таких дій. Це ліквідація каналів розповсюдження наркотичних речовин, знищення дилерської мережі, виявлення та притягнення до відповідальності осіб, яка займаються такою протиправною діяльністю. Важливою складовою протидії з незаконним обігом наркотичних засобів є профілактика, запобігання розповсюдженню таких речовин та медичне лікування наркозалежних з метою повернення їх до нормального суспільства.

Особливістю незаконного обігу наркотичних речовин є висока суспільна небезпека наркоманії, яка виражається в нанесенні значного матеріального збитку суспільству, втрати працездатної частини населення, фізичної і психічної деградації особистості. Виходячи з цього, в кримінальних кодексах та в адміністративному законодавстві багатьох країн значна увага приділяється відповідальності осіб, що займаються продажем, розповсюдженням, перевезенням чи пересиланням таких речовин, які являють собою основну дієву ланку цього процесу.

Реалізація системи мір протидії незаконному обігу наркотичних засобів базується на принципах права, які надають їм логічність, послідовність та збалансованість. Як вказує О.Ф. Скакун, під принципами права розуміються об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів [157, с. 221]. Даний підхід дозволяє визначити наступні принципи юридичної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів: 1) законності;

2) рівності громадян перед законом; 3) вини; 4) справедливості; 5) індивідуалізації покарання; 6) гуманізму; 7) невідворотності відповідальності (рис. 1.3).

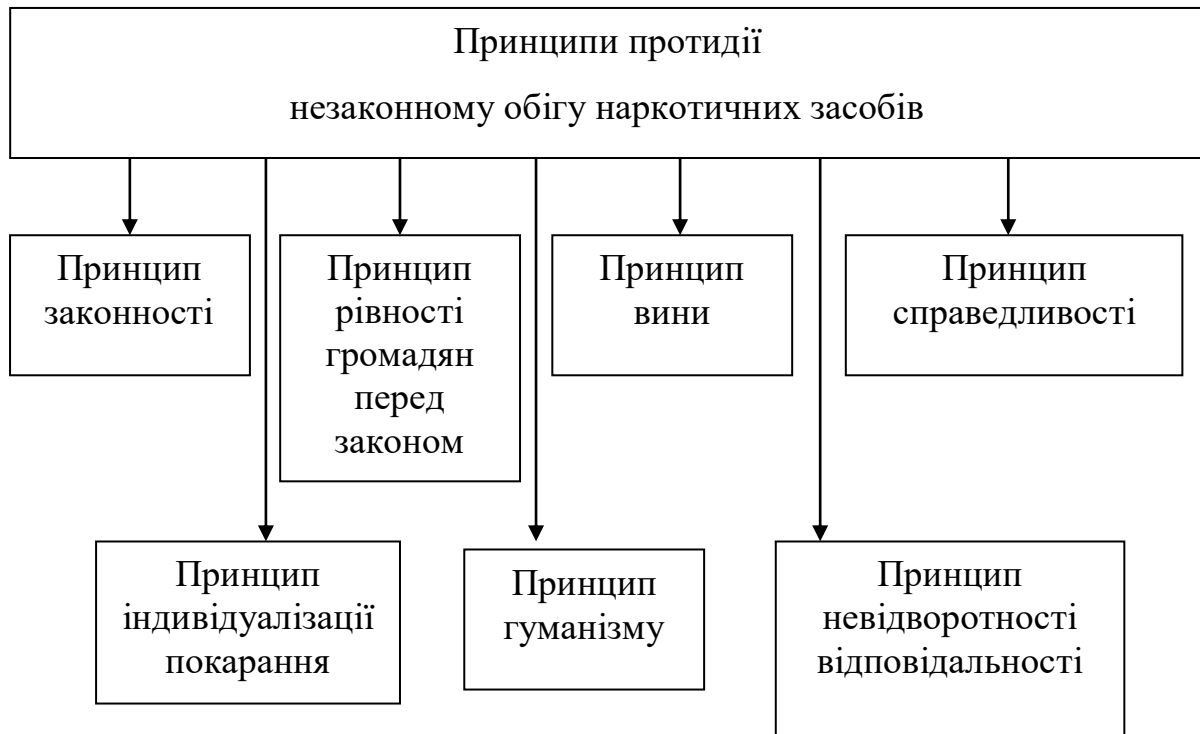

Рис. 1.3. Принципи протидії
незаконному обігу наркотичних засобів

1) Принцип *законності* знаходить свою реалізацію в тому, що караність злочинів у сфері протидії з наркоманією визначається на підставі закону, якій чітко визначає діяння та їх ознаки, скоєння яких передбачає кримінальну, адміністративну, цивільну-правову та дисциплінарну відповідальність. Даний принцип, пов'язаний з цією обставиною, що наркоманія наносить суспільству значний матеріальний збиток, тому спеціальні міри, прийняті державою, забезпечують режим законності і стабільного правопорядку в суспільстві. Даний принцип пройшов складну історичну динаміку від відсутності норм відповідальності за такі злочини до достатньо жорстоких норм покарання у вигляді довгих термінів покарання та розстрілів. В перші роки радянської влади поняття законності було пов'язано з ідеологічними настановами, згідно

яких, будь-яке порушення тодішнього законодавства розглядалося, як злочин проти радянської влади. Тому перші нормативно-правові акти, прийняті у цій сфері базувались на Постанові Ради Народних Комісарів (РНК) Радянської Росії «Про червоний терор» від 05.09.1918 р., згідно якої законними вважались дії органів ВНК, Воєнно-Револьюційних трибуналів та т.з. «Трійк», які виносили свої рішення на підставі власного розуміння даного принципу. В сьогоднішній Україні його реалізація базується на положеннях розділу XIII Кримінального Кодексу України 2001 р. [72], в якому закріплено складна система кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані з наркотичними засобами, одним з елементів якої є наявність значного числа підзаконних нормативно-правових актів, які дають змогу встановити ознаки злочинів у цій сфері.

Важливим засобом протидії незаконного обігу наркотичних засобів є використання адміністративних покарань, зміст яких викладено в ст.ст. 44, 106-1, 106-2 КУпАП [50]. До числа таких актів відносяться постанови, накази, інструкції, інші документи, видані Міністерством Охорони здоров'я (МОЗ) та іншими відомствами, які стосуються наступних питань. Це ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів, правил виписування рецептів на лікарські засоби і виробу медичного призначення, порядку відпуску лікарських засобів, порядку зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків. Тому у розділі XIII КК України «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» міститься примітка, в якій вказується на поняття великого та особливо великого розміру наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, які визначаються спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у галузі охорони здоров'я.

2) Принцип *рівності громадян перед законом* має важливе значення в сфері протидії з незаконним обігом наркотиків. Особлива важливість даного принципу пов'язана з тією обставиною, що на сьогодні склалася ситуація, коли до скоєння таких злочинів залучаються діти, жінки, серед яких є вагітні, чи ті які мають на вихованні неповнолітніх чи багато дітей, а також часто

використовуються особи з обмеженими можливостями. Виходячи з цього суди змушені приймати достатньо «м'які» санкції до таких осіб, за якими фактично стоять конкретні наркодилери. Наприклад, за даними А.А. Бова, співвідношення засуджених чоловіків та жінок за ст. 307 КК України складає 59% та 41%, а за ст. 310 таке співвідношення являє собою 24% та 76% [10, с. 81]. Таким чином, серед засуджених осіб за ст. 307 «Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, пересилання чи збут таких речовин», абсолютну більшість складають чоловіки, а за ст. 310 «Посів або вирощування снотворного маку або коноплі» – жінки, число яких майже у 3 рази більше, ніж чоловіків. Незважаючи на цю обставину, ці дії являють собою небезпечний злочин, покарання за який повинно ґрунтуватися на даному принципі.

Інтерес викликає та обставина, що в перші роки радянської влади значна кількість випадків застосування наркотичних речовин, як вказує Н.А. Артеменко, приходилася на червоноармійців та революційних матросів, які з однієї сторони підтримували радянський режим, а з іншої – використовували та розповсюджували конфісковані ними же наркотичні засоби [4, с. 96]. Цілком зрозуміло, що з цієї причини нікого з них не притягували до відповідальності за використання наркотичних засобів.

Незважаючи на низку особливостей, даний принцип у сфері боротьби з наркозлочинністю визначає рівність всіх громадян перед законом не приймаючи до уваги стать, сімейний стан, службове становище, релігійні переконання, місце проживання, мовних або інших ознак.

3) Принцип *вини* ґрунтується на тому, що особа підлягає юридичній відповідальності за суспільно-небезпечні дії (бездіяльність) та суспільно-небезпечні наслідки. Правопорушення, у цій сфері представляють собою дуже небезпечні дії, з причини того, що їх наслідками є деградація осіб, втрата суспільством працездатних робітників, лікування та реабілітація таких осіб потребує значних коштів.

Принцип вини відображає, як особливості предмета регулювання, визначаючи необхідну ознаку юридичного факту пов'язаного з незаконним обігом наркотичних засобів, що породжує кримінальні чи адміністративні правовідносини. З іншої сторони, даний принцип тісно пов'язаний з методом правового регулювання, сутність якого полягає в тому, що вина особи в здійсненні правопорушення є необхідною умовою її відповідальності. Разом з цим, в процесі становлення вини виникають випадки, коли особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. З цієї точки зору, розгляд справ пов'язаний з незаконним обігом наркотичних засобів потребує точного встановлення осіб, які є основною ланкою цього процесу.

4) принцип *справедливості* має давню історичну традицію в юридичній науці. Дане поняття формувалося в процесі розвитку суспільства, починаючи з первісного стану та продовжується у теперішні часи. З архаїчного періоду добре просліджується процес зародження даної категорії та її завдання, як інструменту забезпечення справедливості у суспільстві. Відомий український юрист С.К. Бостон вказував, що система правових заходів впливу на правопорушників має будуватися на основі низки принципів, серед яких окремо виділив принцип справедливості [11, с. 52]. Даний принцип знайшов своє відображення у змісті КК України, який передбачає що єдиною підставою кримінально-правової відповідальності людини є вчинення неї суспільно-небезпечного діяння, яка містить склад злочину. Наприклад, ст. 309 передбачає відповідальність за такі діяння, як виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилку наркотичних засобів без мети збуту. Так санкції, у вигляді штрафу від 50 до 100 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або обмеженням волі, або позбавленням волі на строк до 3 років є справедливим покаранням осіб, які скоїли такі злочини. У разі посилення суспільної небезпечності такого злочину, тобто вчинення таких дій повторно або за попередньою змовою групою осіб даний принцип

реалізується у тому, що санкція посилюється до позбавлення волі від 2 до 5 років. Тобто законодавець використав принцип справедливості того, що на перший раз виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання наркотичних засобів карається достатньо м'якою санкцією, яка передбачає навіть штраф, а в разі повторення таких дій та у разі наявності злочинного формування кримінальна відповідальність стає більш суворою.

5) Принцип *індивідуалізації покарання* ґрунтується на ст. 65 КК України, в якій вказується, що індивідуалізація покарання ведеться на чіткому дотриманні даної категорії судом. Індивідуалізація є однією з найважливіших доктрин юриспруденції, яка ґрунтується на цілях покарання та виходить із того, що не може бути двох абсолютно однакових злочинів і злочинців. Даний принцип постійно порушувався у період 1917-1921 рр. та у перші роки радянської влади. Так, 06.10.1918 р. був прийнятий Декрет ВЦВК Радянської Росії «Про підсудність революційних трибуналів», згідно якого покарання за спекуляцію, до якої відносився продаж наркотичних засобів, призначалося без будь-якої індивідуалізації. Тобто, воєнно-революційний трибунал міг встановити покарання навіть у вигляді розстрілу будь-яким підозрілим особам і не мало значення наявності доказів у таких злочинах, а рішення цього органу підлягало негайному виконанню.

Завдання суду під час індивідуалізації покарання у сфері незаконного обігу наркотичних засобів полягає у тому, щоб встановити ознаки караних діянь та визначити конкретне покарання конкретній особі. Наприклад, незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання прекурсорів, є складним процесом, який потребує залучення значної кількості осіб, при чому багато з них можуть не знати про кінцеву ціль таких дій. Входячи з цього, законодавець вказує на необхідність чіткої індивідуалізації конкретних осіб, які організували, забезпечували такий процес та розуміли негативні наслідки таких дій. На практиці виникають ситуації, коли такі дії організовуються та проводяться групою осіб, тому ч. 3 ст. 311 передбачає за такі дії покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до

8 років. Принцип індивідуалізації покарання відображений у ч. 4 ст. 311, яка встановлює, що особа, яка добровільно здала прекурсори або інші речовини, які необхідні для виробництва або виготовлення наркотичних засобів та вказала джерело їх придбання, звільняється від кримінальної відповідальності. У цьому проявляється безпосередній зв'язок між визначенням виду і розміру покарання та індивідуальними характеристиками особи, з урахуванням яких можливий ефективний карально-виправний вплив на засудженого. Аналогічним чином, норми КУпАП також передбачають індивідуальне покарання осіб, які винні у незаконному обігу, перевезенні, зберіганні, передачі наркотичних засобів без мети збуту у невеликих розмірах.

б) принцип *гуманізму* в юридичній науці тісно пов'язаний з філософським та культурним значенням цього поняття. В основі гуманізму знаходиться етика, яка визначає певне місце людини в середовищі, з цим пов'язано розуміння гідності людини, її сутності, як творчої діяльної особистості, яка за допомогою своєї активності та діяльності реалізує свободу, індивідуальність. Даний принцип виходить з необхідністю додержання прав людини, поваги до людської гідності, розуміння, що її життя та здоров'я є основою розвитку суспільства. Як вказує А.А. Музика, розвиток законодавства за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів являє собою постійне чергування періодів гуманізації та посилення відповідальності у цій сфері [82, с. 66]. Прикладом такого документу є Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності», який передбачав значне пом'якшення відповідальності у цій сфері [111].

Гуманізм стосовно юридичної відповідальності за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, означає, що, не зважаючи на суспільно-небезпечність таких діянь, норми права повинні враховувати цінність людської особистості, її права на свободу, розвиток і постійне вдосконалення. Реалізацію принципу гуманізму можна дослідити на прикладі заміни кримінального покарання на реабілітацію та лікування в спеціальних

наркологічних установах. Важливим заходом протидії наркотичній залежності стало відкриття у 1925 р. при Московському психоневрологічному інституті першого в Радянському Союзі наркологічного диспансеру, до якого направлялися особи, з метою лікування від наркозалежності, поступово такі заклади були відкриті в більшості населених пунктів тодішнього СРСР.

Таким чином, принцип гуманізму забезпечує людині, яка порушила законодавство у сфері незаконного обігу наркотиків, можливість лікування і повернення до повноцінного суспільного та особистого життя.

7) Принцип *невідворотності кримінальної відповідальності* за незаконний обіг наркотичних засобів виявляється у двох наступних позиціях. По-перше, будь-яка особа, в протиправних діяннях якої є склад злочину, передбачених нормами КК України 2001 р., повинна понести за них кримінальну відповідальність. Також закон допускає в окремих випадках, звільнення від кримінальної відповідальності та заміну покарання більш м'яким. По-друге, така особа не може бути покарана за один і той самий злочин двічі (ч. 3 ст. 2 КК України). Основною ідеєю даного принципу є його запобіжний, стримуючий вплив, який повинен вплинути на правосвідомість осіб і стримати від вчинення злочину. Це пов'язано з тим, що значна кількість осіб, які займаються виготовленням та розповсюдженням наркотичних засобів, сподіваються на те, що їх діяння не набудуть широкого розголосу у суспільстві. Незважаючи на це, кожна особа, що вчинила злочин, пов'язаний з незаконним обігом наркотичних засобів, повинна понести покарання, але жоден невинний не може бути засудженим. Втілення даного принципу пред'являє значні вимоги до роботи правоохоронних органів, вимагає об'єктивності, гласності, вміло поставленої правової пропаганди, розповсюдження знань стосовно негативних наслідків використання наркотичних речовин. Важливе значення у реалізації цього принципу грають Міжнародні договори у сфері наркозлочинності, ратифіковані Україною, що передбачають видачу злочинців, які намагаються уникнути від правосуддя, перебуваючи на території інших держав. Так, на підставі Віденської конвенції,

яка регламентує взаємодію компетентних органів Сторін з питань видачі злочинців (ст. 6), надання взаємної юридичної допомоги (ст. 7), передачу матеріалів (ст. 8) та інших форм співробітництва, включаючи підготовку кадрів (ст. 9), а також допомогу для держав транзиту, через території яких переміщуються незаконні наркотичні засоби (ст. 10) передбачено екстрадицію таких осіб в країни, де було скоєно злочин.

В цілому, на підставі принципів юридичної відповідальності виникає можливість розробити та удосконалити комплекс засобів, з метою забезпечення правопорядку і недопущення розповсюдження наркотичних засобів в суспільстві.

Юридична відповідальність у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів являє собою складний комплексний феномен, а її реалізація ґрунтується на використанні низки функцій. За їх допомогою проходить процес забезпечення законності та притягнення до відповідальності осіб, які скоїли злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів. При цьому в теорії права визначаються наступні п'ять видів функцій, які можуть бути використані при розгляді юридичної відповідальності у даній сфері: 1) регулятивна; 2) превентивна; 3) каральна; 4) відновлювальна; 5) виховна (рис. 1.4).

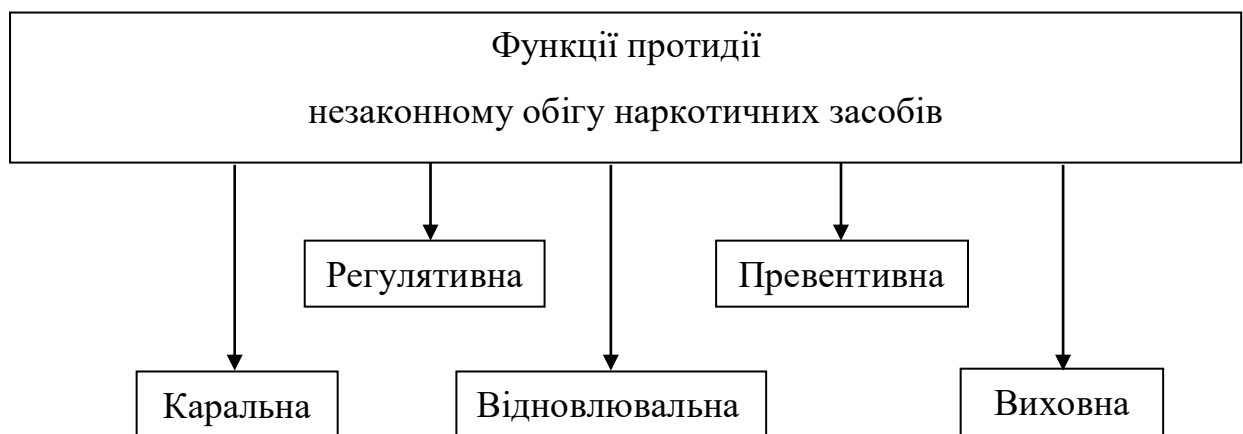

Рис. 1.4. Функції протидії незаконному обігу наркотичних засобів

Так, *регулятивна* функція передбачає фіксацію в правових нормах підстав протидії незаконному обігу наркотичних засобів та визначення правового статусу особи, яка підлягає такій відповідальності. В процесі свого розвитку дана функція пройшла складну динаміку, від достатньо примітивних та жорстких норм, які діяли в часи існування Радянської Росії, до підготовлених на високому рівні юридичної техніки положень КК України 2001 р. Так, 31 червня 1918 р. був прийнятий Препис РНК Радянської Росії «Про боротьбу зі спекуляцією кокаїну», згідно якого підрозділи Надзвичайної Комісії та Робоче-Селянської міліції мали право притягати будь-яких осіб до кримінальної відповідальності за розповсюдження наркотичних засобів, а у випадку опору з їх боку – застосовувати таку міру, як розстріл на місці.

Сьогодні реалізація регулятивної функції здійснюється на підставі Кримінального Кодексу України та КУпАП, в яких визначено види правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Як показано автором, регулятивна функція реалізується також на підставі численних постанов Кабінету Міністрів України, Міністерства охорони здоров'я України, які регламентують процес видачі, зберігання, використання в якості медичних препаратів таких речовин [63, с. 259].

Превентивна функція протидії у даній сфері складається з двох взаємозв'язаних складових. По-перше, спеціального превентивного впливу, який полягає в утриманні особи від вчинення нового злочину та створення у суспільстві умов недопущення таких дій. Так, наприклад, сьогодні в Україні проводиться політика стосовно суворої регламентації та ускладнення порядку отримання, передачі, продажу наркотичних засобів. Правовою основою такого підходу є Постанова Кабінету Міністрів України від 03 червня 2009 року № 589 «Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та контролю за їх обігом» [129], яка значно ускладнює умови пов'язані з виробництвом, зберіганням, перевезенням, придбанням, ввезенням на територію України, з

метою недопущення їх незаконного використання. Важливу роль у цьому напрямку відіграла Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки, шляхом здійснення заходів по організації проведення семінарів та роз'яснювальної роботи з питань профілактики правопорушень.

По-друге, впливу, який створює у суспільстві систему недопущення розповсюдження наркотичних речовин. Так, 27 жовтня 1934 р. була прийнята Постанова РНК СРСР «Про заборону посівів опійного маку та індійської коноплі», згідно якої заборонялося проводити такі посіви, а до Кримінального Кодексу Радянської Росії та союзних республік було внесені доповнення стосовно покарань у вигляді позбавлення волі на термін до 2 років чи виправно-трудова робіт на строк до 1 року з обов'язковою конфіскацією таких посівів.

На нинішньому етапі розвитку права дана функція знайшла реалізацію в Наказі МОЗ України від 19.07.2005 р. № 360 «Про затвердження Правил виписування рецептів на лікарські засоби і виробу медичного призначення» [130], Порядку відпуску лікарських засобів і виробів медичного призначення з аптек та їх структурних підрозділів, Інструкції про порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків. Як вказує А.М. Бабенко, функції регіональної системи запобігання злочинності можуть бути представлені у вигляді певної ієрархії [5, с. 277]. При цьому особливість злочинів у цій сфері полягає у тому, що кожен з них знаходить свій прояв на цих рівнях, тому реалізація превентивної функції потребує створення ефективної системи протидії таким злочинам.

Реалізація протидії незаконному обігу наркотичних засобів має своїм завданням позбавлення особи, яка вчинила такі дії, різноманітних благ, прав, свобод. Значний інтерес представляє позиція Ю.В. Бауліна, який вказує, що юридична відповідальність являє собою загрозу з боку держави, стосовно особи, яка вчиняє правопорушення [8, с. 33]. Дана функція знаходить свій прояв в нормах, передбачених антинаркотичним законодавством, таких як

конфіскація майна та заборона обіймати певні посади та займатися певною діяльністю.

В діючому КК України 2001 р. розділ XIII реалізує каральну функцію шляхом встановлення широкого діапазону покарань, в число яких входить позбавлення волі на терміни від 2 до 15 років: від 2 років – ч.2, ст. 309; до 15 років – ч. 2, ст. 306.

Відновлювальна функція протидії незаконному обігу наркотичних засобів реалізується шляхом приведення в первинний стан порушених суспільних відносин, соціальних зв'язків, правовідносин, чи у загальному вигляді – утвердження соціальної справедливості. При цьому зафіксовано багато випадків, коли особи, які раніше вживали наркотичні засоби, починають проводити активну громадську діяльність, пов'язану з протидією використанню наркотичних засобів. Важливим напрямком відновлювальної функції є участь особи, яка позбулася наркозалежності, у міжнародних програмах, які проводяться в Україні з метою протидії цьому негативному явищу. Наша країна бере активну участь у діяльності Управління ООН з наркотиків та злочинності, пріоритетними напрямками такого співробітництва є боротьба з нелегальним розповсюдженням наркотиків, запобігання ВІЛ/СНІД-інфекції, реабілітація інфікованих наркозалежних пацієнтів. Так, у ході 55-ї сесії Комісії з наркотичних засобів делегація України внесла ініціативу щодо започаткування програм, спрямованих на лікування, реабілітацію та соціальну реінтеграцію наркозалежних осіб, які звільняються з місць відбуття покарання. Дана програма включає розділ з запобігання вживання наркотиків, лікування, реабілітації та альтернативного розвитку: розробка стратегій та новітніх програм лікування та реабілітації наркозалежних, превентивні заходи, пропагандистсько-освітня діяльність, сприяння програмам альтернативного розвитку.

Виховна функція протидії незаконному обігу наркотичних речовин базується та реалізується за допомогою впливу на моральний стан таких осіб, їх правосвідомість та ціннісні орієнтації. Важливим елементом такої

діяльності є організація семінарів, круглих столів, обговорень, присвячених даній проблемі.

Така діяльність ґрунтується на затвердженому Урядом України «Плану заходів МОЗ» з реалізації стратегії державної політики щодо наркотиків. До їх числа відносяться профілактика вживання наркотиків, лікування та реабілітація людей з психічними та поведінковими розладами, внаслідок вживання психотропних речовин. Значна увага приділяється проведенню лекцій у вищих навчальних закладах, технікумах, коледжах, школах, завданням яких є висвітлення негативних наслідків використання наркотичних речовин, у вигляді фізичної та психічної деградації.

Таким чином, підводячи підсумок розгляду функцій протидії незаконному обігу наркотичних засобів, необхідно зазначити, що на їх підставі проходить реалізація комплексних мір, які направлені на боротьбу з цим явищем, які передбачають не тільки покарання таких осіб, а також повернення їх до нормального суспільства.

1.4. Джерельна база дослідження

Процес дослідження історії правового регулювання протидії незаконному обігу наркотичних засобів потребує ґрунтовної бази дослідження, яка є одним з основних елементів вирішення завдання та отримання необхідної інформації. Процес пізнання у цій сфері юриспруденції складається з декілька складових, при цьому наявність джерельної бази дає змогу точно та в повному обсязі реконструювати умови та причини прийняття нормативно-правових актів. За допомогою різних джерел можна дослідити процес розповсюдження наркотичних засобів в їх історичному вимірі та вплив на загальний рівень злочинності, зв'язок причин поширення наркотичних засобів з умовами проживання людей, а також знайти оптимальні шляхи протидії наркозлочинності. Тобто, джерела права дають можливість реконструювати та

скласти мозаїку складних та суперечливих процесів, які супроводжують наркоманізацію та показати їх вплив на стан суспільства.

Процес підготовки джерельної бази потребує проведення комплексу робіт, пов'язаних з пошуком, виявленням, відбором інформації у вигляді нормативно-правових актів та інших документів [57, с. 65]. Наступним кроком є їх критичний аналіз, оцінка достовірності, систематизація за хронологією чи згідно напрямків дослідження. Так, процес дослідження наркоманії та незаконного обігу наркотичних речовин потребує залучення даних щодо діяльності правоохоронних органів, наркодиспансерів, соціально-біологічних чинників, кількості наркозалежних осіб, виділення їх груп за різними показниками. Наявність такої інформації дозволяє спростувати висновки радянських фахівців, які були зроблені у 30-х років минулого століття щодо ліквідації в СРСР такого явища, як наркоманія. На підставі джерельної бази можна довести, що такі псевдонаукові погляди призвели до ліквідації та перепрофілювання наркодиспансерів, скорочення їх персоналу, закриття спеціалізованих наукових видань, на сторінках яких публікувалися результати досліджень з даної тематики. Така ситуація є дуже подібною до тої, яка склалася в сьогоднішній Україні внаслідок науково-необґрунтованих реформ в.о. міністра охорони здоров'я У. Супрун, що призвели до скорочення числа наркодиспансерів, зменшення ліжок-місць в них та припинення допомоги громадським організаціям, які ведуть роботу у сфері боротьби з наркоманією.

Наявність ґрунтовної джерельної бази показує, що проблема наркоманії в СРСР нікуди не зникла: у 60-х роках знову почалося прийняття нормативно-правових актів, які регламентували створення наркодиспансерів, лікувально-трудоустанов, інших закладів з протидії розповсюдження наркотичних засобів. Проведення дослідження історії боротьби з наркозлочинністю вимагає використання значного комплексу різних за змістом та направленістю джерел. З метою систематизації наявного інформаційного матеріалу, були виділені три блоки: 1) нормативно-правові джерела; 2) періодичні видання; 3) наративні документи.

Нормативно-правові джерела складаються з законодавчих актів, які видавалися у різні історичні періоди органами державної влади. Так, інформація стосовно протидії наркотичним засобам в часи існування Київської Русі, була залучена з Руської Правди, текст якої був опублікований Б.Д. Грековим [25]. Такі норми входили до Уставу Князя Володимира Святославича, Уставу Володимира Мономаха «О десятинах, судах і людях церковних», а також до пам'ятки XII ст. «Слово про злих духів», складеної митрополитом Кирилом.

Питання відповідальності за використання сильнодіючих речовин на українських землях в період їх перебування в складі Литовської держави, знайшли відображення в Статутах Великого князівства Литовського. До числа таких актів відносяться Статут ВКЛ 1529 р., який отримав назву Старий; Статут ВКЛ 1566 р., відомий під назвою Волинський; та Статут ВКЛ 1588 р., що увійшов в історію держави і права під назвою Новий. Збірник цих документів був підготовлений у вигляді чотирьох томів у НУ «Одеська юридична академія» за редакцією С.В. Ківалова, П.П. Музиченко, А. Панькова [159-161].

Важлива інформація стосовно юридичної відповідальності за злочини, пов'язані з отрутами, до складу яких входили сильнодіючі речовини, на землях українського козацтва, були отримані з наступних джерел: Гетьманські універсали; Архіви Коша; пам'ятка «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. [108]. З метою вивчення нормативно-правових актів, в яких розглядалися питання, пов'язані з наркотичними речовинами в Російській імперії, використовувалися три видання «Зводу законів Російської імперії». У цьому збірнику були опубліковані Устав Благочиння 1782 р., Статут «О покараннях, налагаємих мировими судьями» 1864 р., Статут «О проступках проти народного здоров'я» 1864 р., Статут «Про покарання, що накладаються мировими судьями», в редакції 1915 р., в змісті яких знайшли відображення норми відповідальності за використання сильнодіючих речовин та наркотичних засобів.

Радянський період досліджувався за допомогою нормативно-правових актів, опублікованих у «Збірнику узаконень і розпоряджень Робочо-Селянського Уряду України», що пізніше став видаватися за назвою «Збірник постанов Уряду УРСР». З метою дослідження питань відповідальності за злочини, пов'язані з цими небезпечними речовинами використовувались кримінальні кодекси, видані в різні історичні періоди: КК УСРР 1922 р. [74], КК УРСР 1960 р. [73], КК України 2001 р. [72]. На підставі цих кримінальних кодексів було проведено порівняльний аналіз кількості знаків, числа статей, присвячених відповідальності за злочини, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, які входили до змісту цих кодифікованих актів.

До числа джерел радянського періоду відносилися Укази Президії Верховної Ради СРСР та Укази Президії Верховної Ради УРСР. У сфері боротьби з наркозлочинністю важливу роль відіграв Указ Президії Верховної Ради СРСР від 25 квітня 1974 р. «Про посилення боротьби з наркоманією» [95]. Іншим таким документом стала Постанова Президії Верховної Ради СРСР від 25 серпня 1972 р. «Про примусове лікування і трудове перевиховання хворих на наркоманію», на підставі якого створювалася система лікувально-трудова профілакторіїв [92].

Процес зміни наркополітики досліджувався на підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 28 січня 1990 р. «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР», якій фактично відміняв відповідальність за наркозлочини [113]. Враховуючи ту обставину, що незаконний обіг наркотичних засобів тісно пов'язаний зі сферою медицини, важливе значення мали підзаконні акти видані Міністерством охорони здоров'я СРСР та Міністерством охорони здоров'я УРСР. До таких документів відносяться Наказ МОЗ СРСР від 21.09.1976 р. «Про додаткові заходи про посилення боротьби з наркоманією» [90], Наказ МОЗ СРСР від 14.08.1985 р. «Про затвердження Положення про наркологічний диспансер» [96], а також Накази МОЗ України від 22.07.1999 р. «Про порядок ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів» [143] та від 01.08.2000 р. «Про

затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу» [135]. Серед джерел дослідження важливе місце займали програмні документи, які публікувалися в газетах, журналах та сайтах Президента, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України. До їх числа відносилася Постанова Кабінету Міністрів України від 14 грудня 1993 р. «Про Національну програму протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу на 1994-1997 роки» [139]. У роботі використовувалося сучасне українське законодавство, яке регламентувало питання даної сфери. Це ЗУ «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» 1995 р. [137], ЗУ «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» 1995 р. [140] та інші законодавчі акти.

При проведенні дослідження особлива увага приділялась Постановам Пленуму Верховного Суду СРСР, які містили роз'яснення судам стосовно різних випадків правового застосування законодавства. Наприклад, Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 24.12.1987 р. «Про судову практику у справах про розкрадання наркотичних засобів, а також незаконне виготовлення, поширення і інших протиправних дій пов'язаних з наркотичними засобами, сильнодіючими і отруйними речовинами», в якій зверталася увага суддів на необхідність виявлення причин та умов, які сприяють розповсюдженню наркотичних засобів [94]. Враховуючи ту обставину, що в останні роки існування СРСР спостерігався сплеск злочинності, пов'язаної з наркоречовинами 17.05.1991 р. вийшла Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР «Про внесення змін і доповнень до постанови пленуму Верховного Суду СРСР від 24.12 1987 р. «Про судову практику у справах про розкрадання наркотичних засобів, а також незаконне виготовлення, поширення і інших протиправних діях, пов'язаних з наркотичними засобами, сильнодіючими і отруйними речовинами» [89].

2) *Періодичні видання* складають другу групу джерел, яка є важливою частиною досліджень історії боротьби з наркозлочинністю. Такі документи видавали органи державної влади, громадські організації, окремі видавництва, засоби інформації в різні історичні періоди. З цієї точки зору, представляють значний інтерес журнали, які видавалися у Радянському Союзі, на сторінках яких публікувалися статті, присвячені даній тематиці. До їх числа відносяться «Соціалістична законність», в якому були опубліковані роботи С.П. Кузіна, Г.А. Левицького, Е. Желвакова, «Радянська держава і право» дослідження С.І. Гусева, А.А. Габіані, «Вісник Московського університету», на сторінках якого були опубліковані праці знаних вчених, фахівців у сфері кримінального права Н.Ф. Кузнецової, Д.Д. Кажарського.

Значну кількість інформації стосовно особливостей формування законодавчої бази, направлену на боротьбу з наркозлочинністю, вдалося виявити у наступних періодичних виданнях. Це збірники документів з історії законодавства СРСР і РРФСР 1917-1952 рр.; документи і методичні матеріали «Проблеми боротьби з наркоманією: бібліографічний список», «Організація боротьби з наркоманією». Серед джерел медичного напрямку необхідно вказати журнали, які видавалися у різні історичні періоди: «Питання наркології»; «Московський медичний журнал»; праці Державного інституту медичних знань; «Наукова медицина»; «Проблеми наркології»; «Радянська охорона здоров'я», а також збірник праць Першого Всесоюзного З'їзду невропатологів і психіатрів.

У цих журналах публікувалися статті протидії лікуванню ресоціалізації наркозалежних осіб, які були підготовлені такими відомими науковцями, як А.М. Рапопорт, А.С. Шоломович, В.А. Бахтіяров, Т.М. Богомолова, Р.Я. Голанд.

Починаючи з 60-х років відновилися публікації робіт, присвячених боротьбі з наркозлочинністю. Різні аспекти такої діяльності публікувалися на сторінках журналів «Питання наркології», «Медичні аспекти проблеми наркоманії», «Проблеми сучасної наркології», «Токсикологічний вісник», «Актуальні питання лікування та реабілітації у психіатрії та наркології»,

«Вісник асоціації психіатрів України», «Вісник соціальної гігієни та організації здоров'я України», «Соціологічні дослідження».

Важливе значення у боротьби з наркозлочинністю відіграють різні форуми та конференції фахівців, які займаються даною проблемою, матеріали яких публікувалися у різні історичні періоди.

Враховуючи специфічність наркозлочинності, важливим джерелом інформації стали періодичні видання Державної установи «Центр психічного здоров'я» МОЗ України, науково-практичні видання «Права людини в діяльності української поліції», «Права людини в галузі охорони здоров'я», видання одеської правозахисної групи «Верітас» – «Питання сучасної наркополітики України: права людини та доступ до лікування», видання фонду «Відродження» – аналітичний звіт «Дотримання прав вразливих груп населення». Значний обсяг документів та матеріалів увійшов до праці А.Н. Сергієва, присвяченої нормативно-правові базі боротьби з наркоманією [156].

Боротьба з наркозлочинністю потребує зусиль всіх гілок державної влади, яка ґрунтується на основних положеннях державної політики у цій сфері. Тому в якості джерел були використані Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2003 р. «Про затвердження Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003 – 2010 роки» [134], Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року» [147] та від 06.02.2019 р. «Про затвердження плану заходів на 2019-2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року» [122]. До цієї групи джерел входять матеріали стосовно участі України у міжнародному співробітництві з боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів. Так, у 2019 р. було видано матеріали сумісної роботи представників України та делегації Міжнародного комітету з контролю над наркотиками ООН. З української сторони у цьому форумі приймали участь представники Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками,

Центр громадського здоров'я МОЗ та управління боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів.

3) До третьої групи – *нарративних документів* – належать різні джерела, що дозволяють одержати дані про особливості суспільно-політичного життя та умов розповсюдження наркотичних засобів в Україні. Це літературні матеріали, мемуари, щоденники, листи, в яких викладені питання, пов'язані з використанням та негативними наслідками вживання цих небезпечних речовин. До їх числа відноситься роботи д.і.н., професора Н.Б. Лебіної «Советская повседневность: нормы аномалии», «Повседневность жизнь советского города: нормы и аномалии 1920-1930 гг.», «Обыватель и реформы. Картины повседневной жизни горожан в годы нэпа и хрущевского десятилетия», «Энциклопедия банальностей. Советская повседневность: контуры, символы, знаки», «Петербург советский: «новый человек» в старом пространстве». До їх змісту увійшли питання повсякденного життя радянського суспільства, в якому спостерігався процес поширення кокаїнізму, ефіроманії і морфінізму, наявність якого заперечувалося офіційною владою СРСР. Процес висвітлення поширення наркозлочинності, яка набула рис епідемії в СРСР, знайшов відображення у роботі М.В. Шкаровського «Семь имен «кошки»: расцвет наркомании в 1917-1920-е годы».

У сфері боротьби з наркозлочинністю значну роль відіграли публіцистичні брошури, присвячені боротьбі з наркозлочинністю, що давали розуміння небезпечності цієї хвороби людства. Так, у брошурі «Попередження наркоманії і токсикоманії неповнолітніх» (1987) викладені проблеми розвитку, лікування та профілактики наркоманії серед неповнолітніх [109]. В свою чергу, Д. В. Колесовим та С. В. Турцевичем у брошурі «Наркотизм: сутність і профілактика» (1988) розглянуті методологічні питання класифікації наркотизму як специфічного соціального явища, передумови та закономірності його розвитку, шляхи лікування і профілактики [53]. Значний інтерес представляє робота О.Л. Романова, в якій розглянуто фактори ефективності сучасних програм профілактики наркозалежності у дітей (1996) [153]. У

публіцистичній брошурі А. І. Рощіна «Шлях в безодню» (1990), розглянуто шляхи формування і розвитку наркоманії [154]. Наступна брошура А. Степушіна «Солодка» смерть (проблема наркоманії в сучасному світі) (1991), була присвячена розгляду поглядів на наркоманію в сучасному світі, а також проблемам лікування та профілактики цієї хвороби [162]. Український науковець Ю. Пакін видав брошуру «Наркоманія і алкоголізм: проблеми і нові можливості лікування» (2000), в якій розглянув проблеми клініки і лікування алкоголізму та наркоманії [104]. Питання боротьби з наркотичними засобами та алкоголем найшли своє відображення у брошурі, підготовленої С.П. Маркеловим та А.Е. Пажіної «Шкільна антиалкогольна і антинаркотична профілактична політика», до змісту якої увійшли матеріали Голландського інституту алкоголю і наркотиків [78]. В цій брошурі були розглянуті питання оздоровчої та просвітницької роботи у школах щодо попередження вживання учнями наркотиків в ній та за її межами та виявлення загальних та характерних ознак цього захворювання. У брошурі А.І. Кальчука «Причини виникнення наркоманії та можливості її лікування» (1998), викладено християнський погляд на вживання наркотиків, представлені спеціальні молитви для залежних [43]. Вагомий внесок у боротьбу з наркозлочинністю зробив знаний фахівець у цій сфері І.П. Рущенко, який підготував брошуру «Наші діти і наркотики: поради фахівців батькам» (2002) [155]. Видання містять рекомендації для батьків підлітків, школярів, спрямовані на профілактику поширення наркотиків серед молоді. Аналогічна праця була підготовлена С.В. Березіним, К.С. Лисецьким, в якій викладено заходи щодо попередження наркоманії серед неповнолітніх [110].

До джерельної бази, присвяченій питанням боротьби з наркотизмом, увійшли наступні ґрунтовні монографії, підготовлені знаними науковцями України. Так, у монографії за редакцією І.П. Рущенко «Профілактика наркоманії: організаційні та методичні аспекти» (2002), узагальнено західноєвропейський досвід профілактики поширення нелегальних наркотиків на підставі робіт німецьких та іспанських учасників проекту [149]. Розглянуто

проблему організації та методичку первинної профілактики поширення наркотиків у молодіжному середовищі, а також наркоманія серед «дітей вулиці».

Монографія Х. О. Фекьяер «Алкоголь та інші наркотики: магичні чи хімічні речовини» (1994), присвячена дослідженню причин використання опіуму, кокаїну, надано соціо-психічне пояснення цього явища та показано, як ефективно протидіяти впливу таких речовин на особистість. У роботі Є. В. Мельник «Про природу хвороб залежності (алкоголізм, наркоманія, комп'ютероманія та інші)» (1998) розглянуті різні уявлення про природу наркотизму, причини використання таких засобів та запропоновані шляхи виходу з наркозалежності.

Окремим напрямком джерельної бази стали роботи письменників, присвячених впливу наркотичних засобів та негативних наслідків їх застосування. Так, М.В. Гоголь у повісті «Невський проспект», описує ситуацію, коли художник Піскар'єв, не впоравшись з реаліями життя, шукає забуття, позбавлення від душевного болю в наркотиках, що призвело до самогубства, скоєного в результаті їх впливу. Інший відомий письменник М.А. Булгаков у повісті «Записки юного лікаря. Морфій» викладає історію доктора Полякова, який почав застосовувати ці речовини, але зміг відмовитись від їх використання. Інтерес викликає роман відомого письменника Алістера Кроулі «Щодник наркомана», який описує людину, яка використовує героїн та з метою отримання грошей заклала все своє майно і в кінцевому рахунку перетворилася у безхатченка. Цій проблематиці присвячені романи Ірвіна Уэлш «На голці», Крістіане Фельшеріноу «Я, мої друзі і героїн», Томаса де Квінсі «Сповідь англійця, який вживав опіум (збірник)», Олдоса Хакслі «Двері сприйняття. Рай і пекло». Характерною рисою цих літературних творів є негативні наслідки вживання наркотичних засобів, яке веде до психічної деградації, втрати інтересу, різкого погіршення загального та морального стану, а також, дуже часто, до суїциду.

На сьогодні склалася ситуація, коли боротьба з наркозлочинністю стала активно проводитися представниками різних релігій. Так, в праці М.Е. Позднякової розглянута діяльність мусульманських служителів у

боротьбі з наркотиками, припинення їх вживання, зменшення розповсюдження таких речовин серед підростаючого покоління. Науковцем показано, що представники всіх традиційних релігій – християнства, ісламу, іудаїзму та буддизму прагнуть об'єднати зусилля для боротьби з цим лихом. При цьому найбільш ефективним методом представники релігійних організацій вважають роботу центрів по боротьбі з наркоманією і установ культури. Пропозиції представників релігійних організацій щодо підвищення ефективності профілактики наркоманії серед підлітків та молоді можна сформулювати у вигляді наступних пунктів: координувати зусилля всіх концесій; відновити всебічну виховну роботу; посилити антинаркотичну пропаганду; поліпшити лікування; законодавчо забезпечити профілактику; організувати дозвілля молоді; посилити контроль за міграцією; поліпшити працевлаштування молоді; поліпшити кадрове забезпечення; фінансування; виконати існуючі програми; поліпшити економічну ситуацію.

Новою тенденцією розвитку антинаркотичної інформації стала глобальна інформаційна мережа Інтернет, яка виступає потужним фактором у вигляді двох протилежних напрямків – поширення наркотиків і протидії цьому процесу. Важливою особливістю мережі Інтернет є вільний і практично неконтрольований доступ до інформації, що призводить до поширення розповсюдження наркотичних засобів. З іншої сторони пропагується антинаркотична діяльність, але в україномовних варіантах цей напрямок знаходиться в слабкому стані розвитку та представлений одиничними і не завжди достатніми за обсягом серверами. Західний або англомовний простір досить щільно заповнений різними за програмними цілями і змістом ресурсами – від офіційних серверів урядових і міжнародних організацій до серверів ініціативних громадянських рухів. Деякі з них містять і російськомовні розділи, присвячені протидії розповсюдження наркотиків.

Важливу джерельну базу займають публіцистичні ресурси Інтернет, які містять значний обсяг інформації. З таких сторінок використовувалися добірки газетних і журнальних публікацій, профілактичні розділи, інтерактивні розділи

для відкритого обговорення проблеми, проект «Без наркотиків!». При проведенні дослідження залучалися існуючі у віртуальному просторі численні особисті і домашні сторінки, присвячені профілактиці та лікуванню наркоманії, а також антинаркотичним культурним акціям, які часто були складені «колишніми» наркоманами.

В цілому, зібрана джерельна база є достатньо різномірною, але з причини складності даної проблеми, наявність таких матеріалів дає змогу розглянути та провести реконструкцію процесу прийняття нормативно-правових актів у сфері протидії незаконному використанню наркотиків та оцінити політику держави у цій сфері в різні історичні часи на українських землях.

Висновки до розділу 1

Розгляд стану досліджень у сфері боротьби з наркоманією дає змогу провести їх періодизацію та виділити три етапи: 1) перші роки Радянської влади та часи НЕП; 2) часовий інтервал з 1960 – 1991 рр. 3) етап з 1992 р. до сьогодні. На першому етапі значний внесок у процес становлення юридичної відповідальності за незаконний обіг наркотичних речовин було внесено видатними юристами М.М. Гернетом, П.І. Люблінським, які розглядали стан боротьби з цим небезпечним явищем. Важливим доробком стали праці лікарів, які доводили негативний вплив використання наркотиків на суспільство, розробляли методи лікування наркоманів та запропонували створення спеціальних установ для наркозалежних осіб. Показано, що вагоме значення мав внесок українських вчених у дослідження історії юридичної відповідальності за незаконний обіг наркотиків. В роботах, присвячених цьому питанню, розглядались заходи, присвячені запобіганню поширення наркотизму, правовим засадам протидії наркоманії, боротьби з незаконним збутом таких засобів та діяльності органів внутрішніх справ у цій сфері.

На підставі розгляду різних підходів, сформульованих науковцями, з урахуванням особливостей таких злочинів запропоновано поняття юридичної

відповідальності в сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Розглянуто зміст принципів юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, до числа яких відносяться законність, рівність, вина, справедливість, індивідуалізація, гуманізм, невідворотність юридичної відповідальності. Показано їх трансформацію в процесі розвитку юридичної відповідальності у даній сфері, з урахуванням особливостей таких злочинів. Доведено, що за допомогою системи функцій проходить реалізація заходів впливу з боку держави на правопорушників за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, а до їх числа віднесено регулятивну, превентивну, каральну, відновлювальну, виховну. Встановлено, що у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків, важливу роль виконує процес знаходження балансу між каральною та виховною функціями, які взаємодоповнюють одна одну при створенні ефективної протидії наркозлочинності.

Процес дослідження історії боротьби з незаконним обігом наркотиків потребує ґрунтовної бази дослідження, яка є одним з основних елементів вирішення завдання та отримання необхідної інформації. З метою систематизації наявного інформаційного матеріалу були виділені три блоки: 1) нормативно-правові джерела; 2) періодичні видання; 3) нарративні документи.

Перший з блоків складається з законодавчих актів, які видавалися в різні історичні періоди органами державної влади. До їх числа відносяться пам'ятки права, Статути ВКЛ, «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. та інші нормативно-правові акти, прийняті в часи існування Російської імперії, радянської та незалежної України. До числа періодичних видань входять документи, які видавали органи державної влади, громадські організації, окремі видавництва, засоби інформації в різні історичні періоди. Враховуючи складність проблеми, при проведенні дослідження залучалася нарративна література, яка складалася з різних матеріалів, книг, мемуарів, щоденників, брошур, листів, даних глобально-інформаційній мережі Інтернет, в яких викладені питання, пов'язані з використанням цих небезпечних речовин та негативних наслідків їх вживання.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ВІД АРХАЇЧНИХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ ХХ ст.

2.1. Історія боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів від найдавніших часів до початку ХХ ст.

При дослідженні історії боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів необхідно враховувати складність даної проблеми, яка пов'язана з тією обставиною, що багато цих речовин мають рослинне походження, тому в архаїчні часи люди використовували їх в якості їжі та лікувальних цілей. У процесі розгляду даного питання необхідно звернути увагу на регулятивну систему первісного суспільства, до якої входили традиції, міфи, культу та ритуали. З використанням наркотичних речовин рослинного походження пов'язані численні міфи, які являють собою легенди, оповідання, розповіді про богів та духів. До їх числа відносилися: кактуси, гриби, в'юни, конопля, мак тощо, при чому, як вказує У.В. Валькова, ще в кам'яному віці макові головки вживали, як засіб від головного болю [13]. Тобто мав місце процес обожнювання таких речовин, який був притаманний примітивному суспільству та використовувався для практичних дій у вигляді проведення обрядів та лікування. Наркотичні речовини були предметом повсякденного життя стародавніх шумерів, держава яких існувала за 5000 років до нашої ери, а ця інформація дійшла до нас з наскальних записів, де йдеться про опіум, який в перекладі з давньо-шумерського означає «радість». Як вказує К. Келлі, найдавніше письмове свідоцтво використання лікарських рослин для приготування ліків було знайдено на шумерській глиняній плиті з Нашпура, яка датується приблизно 3000 роком до н.е. [175, с. 32]. На плиті записані

12 рецептів для приготування ліків, які робилися з більш ніж 250 різних рослин, деякі з них відносилися до алкалоїдів, такі як мак, блекота і мандрагора.

Археологічні знахідки, що датуються приблизно 1000 роком до н.е., свідчать про вживання кокаїну інками, який використовувався в ході релігійних обрядів та ритуалів. З точки зору сучасної правової науки, витоки юридичного світогляду тісно пов'язані з релігійними віруваннями, древніми магічними заклинаннями, а також ритуалами.

В ході розкопок давніх поховальних комплексів у Південній Америці були знайдені малюнки індіанців з зображеннями людей, що жують листя коки під час ритуалів. Дана категорія розглядається в юридичній науці як стереотипна форма масової поведінки, яка виражена у повторенні стандартизованих дій. Як вказує Ф. Карод-Арту, американський континент багатий грибами і психоактивними рослинами, тому значне число доколумбових мезоамериканських культур використовували їх у магічних, релігійних та лікувальних цілях [174, с. 43]. Так, галюциногенні кактуси, рослини і гриби вживалися з метою викликати зміни рівня свідомості у ритуальних і цілющих церемоніях. Майя використовували балх (мед і екстракт *Lonchocarpus*) для групових церемоній з метою досягнення різних психічних реакцій, а також використовували їх внутрішні введення з метою досягнення трансового стану. Іспанський мандрівник Дієго де Ланда дав наступний опис вживання балхе: «Індіюці споживали алкоголь і наркотики у величезних кількостях, що призводило до багатьох неприємностей, а також вбивств. Вино вироблялося з меду, використовувалися коріння певних дерев та рослин, які вирощували саме для цієї мети, а у вина був дуже сильний аромат і гнильний запах».

Вважається, що стародавні єгиптяни використовували наркотики під час обрядів ще в період правління фараона Рамзеса I. Задовго до нашої ери у стародавній Індії був відомий «бханг» (конопля), яка використовувалася при проведенні різних ритуальних та релігійних обрядів. У свою чергу китайський імператор Шень-нун розробив лікарський довідник, в якому радив заварювати гашиш у вигляді чаю та використовувати його як засіб лікування склерозу,

подагри, кашлю та при розладі кишечника. Доказом цього є археологічні розкопки на Тайвані, де були виявлені горщики, призначені для зберігання гашишу, орієнтовний вік яких становить 10000 років.

На думку Гіппократа, в Європу наркотики потрапили завдяки скіфам близько 5000 років тому, а в своїх трактатах мислитель згадує про часте вживання опіуму в Стародавній Греції.

Згідно зібраних з різних джерел автором даних, рослинні засоби для лікування фізичних і душевних хвороб, використовувалися з давніх часів і, як правило, застосовувалися при проведенні певних обрядів, заклинаннях та викликання духів [58, с. 125]. В афінських судових процесах V-IV ст. до н. е. такі речовини фігурують як «шкідливі магичні зілля» (грец. *Фάρмака*). Доказом цього є наявність на монеті з Фрігії (2 століття н.е.) макової голови, а на іншій монеті з Ефеса (79-81 рр. н.е.) вибито два колоски пшениці та мак. Всесвітньо відома «Одіссея» Гомера містить уривок, в якому Олена Прекрасна запиває вино напоєм з сильнодіючих трав, який усуває хворобливі спогади, болісні відчуття та гнів. Тобто, у цьому творі вказується на факт використання у Давньої Греції наркотичних засобів органічного походження для досягнення стану трансу. У Стародавньому Римі опіум був відомий, а медики використовували його при лікуванні цілого ряду захворювань.

У Київській Русі також існувала традиція проведення обрядів, під час яких використовували сильнодіючі речовини, у вигляді грибів та трав, які викликали галюцинації. За допомогою зілля жерці лікували людей від різних недугів але, як вказує Я.А. Золотов, точну рецептуру таких сумішей визначити досить складно [38]. Вважається, що до їх складу входили: галюциногенні гриби, мох, трави, ягоди, а усього волхвам було відомо більше сотні таких найменувань. За даними вченого, існувала традиція проведення обряду перед бойовими діями, під час якого дружинникам давали вживати відвар з мухоморів, який повністю подавляв почуття страху і викликав у воїнів неприборкану лють до ворогів. Виготовленням таких речовин займалися, як правило, літні жінки, яких називали лікарками або травницями. Для лікування

застосовували настоянки, порошки, мазі на основі трав, мохів, грибів. Люди вірили у здатність рослин виліковувати хвороби, повертати здоров'я і вважалося, що «на кожну хворобу є своя трава». В збірнику Великого князя Святослава Ярославовича (1073 р.) дано опис рослин, які ростуть на території Київської Русі і ті, які найбільш часто застосовуються для лікування. Перший давньоруський лікарський poradnik під назвою «Мазі», де окрема глава була присвячена зовнішнім хворобам і хворобам порожнини рота, був складений онукою Володимира Мономаха – Євпраксією.

З введенням християнства на Київській Русі язичництво практично пішло в підпілля, православні священики здійснювали виявлення та затримання осіб, які займалися зільництвом та знахарством. Так, в Уставі князя Володимира Святославовича ст. 9 забороняє «зільництво», а ст. 16 покладає лікування хворих на церковних людей (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Нормативно-правові акти, присвячені відповідальності за виготовлення, продаж та використання сильнодіючих речовин органічного походження

№ з/п	Назва нормативного акту	Рік	Стаття, розділ, глава	Міри відповідальності
1	2	3	4	5
1.	Устав Князя Володимира Святославовича	1005 р.*	ст. 9	церковні покарання
2.	Устав Князя Ярослава «О десятинах, судах і людях церковних»	1051 р.	ст. 38	смертна кара
3.	Судебник великого князя Казимира Ягайловича	1468 р.	ст. 18	смертна кара через повішання
4.	Статути ВКЛ	1529 р.	арт. 14	відшкодувати позивачеві збитки в розмірі, який покаже під присягою позивач
5.	Соборне Уложення	1649 р.	ст. 23, глава XXII	смертна кара

1	2	3	4	5
6.	Права, за якими судиться Малоросійський народ	1743 р.	арт. 18, глава 20	смертна кара
7.	Устав Благочиння	1782 р.	п. 266	штрафні санкції
8.	Статут «О покараннях, налагаємих мировими суддями»	1864 р.	гл. 9	до 100 руб.
9.	Статут «О проступках проти народного здоров'я»	1864 р.	ст. 6	до 100 руб.
10.	Статут «Про покарання, що накладаються мировими суддями»	1915 р.	ст. 5717, ст. 5718, ст. 8692	300 руб. 300 руб. 500 руб. чи ув'язнення на строк від 1 до 6 місяців
* точна дата не встановлена				

Затриманих волхвів могли засудити до штрафу на користь церкви, а могли і навіть спалити на багатті. У пам'ятці XII ст. «Слово про злих духів», складеної митрополитом Кирилом, йдеться про необхідність покарання відьом і чаклунів, які використовують зілля, церковним судом. У літописах вказується, що в 1024 р. були схоплені волхви і «лихі баби», що займалися чаклунством і віщуванням, які були віддані смерті через спалення.

Поступово зільництво трансформувалося в народну медицину, яка використовувала рослинні психотропні речовини, виготовлені з маку, коноплі інших трав з метою лікування та знеболювання. Шанобливе відношення до маку знайшло своє відображення в тому, що красиві червоні квіти є частиною національного українського орнаменту. Насіння цієї рослини вживали в їжу, але було відомо про його снодійну дію. Доказом цього є писемні джерела – літописи та агіографічні твори (життя святих), в яких неодноразово згадується різні рослини. Так, з них відомо, що полоцький князь Брячеслав звертався до волхвів з проханням зцілити свою дружину від безпліддя і існує велика ймовірність того, що при лікуванні застосовувалися рослинні речовини.

Боротьба з обігом таких засобів на українських землях проводилася шляхом введення заборон на використання сильнодіючих речовин, які отримали назву зілля, під якою розумілася отрута. На українських землях, які входили до складу Великого Князівства Литовського діяв «Судебник Великого князя Казимира Ягайловича» 1468 р. Ця пам'ятка права регламентувала порядок захисту майнових прав, визначала порядок досудового провадження і судового розгляду кримінальних та земельних справ та визначала види покарань. В даному документі у ст. 18 вказувалося, що того зілейника, який не зізнається під мукою в убивстві, треба повісити. Як зазначає С.Г. Ковальова, норму даної пам'ятки слід розуміти таким чином, що підозрюваний, який був виданий на тортури міг вдаватися до допомоги чаклунського зілля та не відчувати болю [49, с. 51]. На думку науковця, сам факт застосування зілля не брався до уваги як підстава для кримінального переслідування, законодавець був занепокоєним тим, що підозрюваний намагався перешкодити отриманню достовірних доказів стосовно факту крадіжки (табл. 2.1).

На початку XVI ст. у Великому князівстві Литовському (ВКЛ) в період правління Сигізмунда I (Старого) почалася кодифікація права, під час якої був прийнятий Статут ВКЛ 1529 р. Даний документ регулював основні положення державного, цивільного, сімейного, кримінального і процесуального права князівства. Так, у арт. 14 вказувалося, що у випадку того, що звинувачений «знаючись на чарах» під час допиту зі застосуванням тортур не відчуває болю і начебто спить, то така особа мусить відшкодувати позивачеві збитки в розмірі, який покаже під присягою позивач.

У діючих тоді нормативно-правових актах, діяння із застосуванням сильнодіючих і отруйних речовин не знайшли свого чіткого формулювання і на практиці не розмежовувалися. В той історичний період, зільництво розглядалося як різновид чародійства, чаклунства, тому використання зілля, в якості якого виступали психотропні речовини, було злочином перед Богом і церквою. Так, в літописах вказується на факт того, що в 1497 р. Великий князь

Іван III запідозрив свою дружину Софію Поліолог в тому, що до неї приходили жінки з різними видами зілля і тому наказав їх стратити.

У середньовіччі в Європі вперше препарат, виготовлений на основі опіуму, рекомендував хворому відомий лікар Парацельс (1493-1541 рр.) справжнє ім'я Філіп Ауреол Теофраст Бомбаст фон Гогенгейм. Так, відомо, що лікар виділяв ліки з таких рослин, як корінь сатіріона, будяка та інших і застосовував їх в якості ліків та засобів впливу на психіку у вигляді витяжок, екстрактів та еліксирів. У той період, медики тривалий час вважали, що вживання опіуму корисно в лікувальних цілях. Разом з тим лікарі не розуміли негативні наслідки цього і не оцінили належним чином небезпеку виникнення залежності від даної речовини. Наступним кроком в поширенні рослинних наркотичних засобів стала та обставина, що у 1581 р. Іван Грозний та його оточення стали користуватися послугами англійського медика Джеймса Френча, який відкрив першу царську аптеку в Москві. Із Західної Європи британець вперше привіз опіум, що видобувався тоді в Індії. Дещо пізніше росіяни стали закуповувати оптом ці ліки у Англії, але потім була налагоджена пряма торгівля цими речовинами з країн Сходу. З метою обслуговування царського двору, у тому ж 1581 р., Іван Грозний наказує відкрити першу аптеку, хоча раніше в московському царстві була розвинена широка торгівля лікарськими травами у «зілейних рядах» на ринках. У той історичний період була заснована Аптекарська ізба, працівники якої збирали лікарські трави на землях Московського Царства, що на практиці означало закріплення за світською владою функції контролю за обігом зілля, яку відібрали від Церкви. Під час правління Івана Грозного робляться спроби регулювання обігу наркотичних засобів, шляхом створення Аптекарського Приказу.

Основним джерелом права тодішньої Московської Русі було Соборне Уложення 1649 р. – універсальний кодекс кримінального та цивільного права, що регулював соціально-правові відносини у всіх сферах суспільного життя та визначав міри покарання за порушення цих норм. Розгляд змісту цієї пам'ятки права показує відсутність прямої вказівки на боротьбу з незаконним обігом

наркотиків, але ст. 23, глави XXII наказувала покарати смертною карою злочинця, винного в отруєнні людини зіллям. Необхідно зазначити, що в цьому випадку діяв принцип таліону, т.я. обвинуваченого примушували пити ту саму отруту, за допомогою якої був вбитий потерпілий. Слово «зілля» трактувалося досить широко і використовувалася як збірне поняття для позначення всього, що одурманило свідомість, включаючи горілку і тютюн.

В результаті захоплення Сибіру в обіг росіян увійшли нові трави, які мали психотропні інгредієнти та використовувалися при різних хворобах. З метою збору таких трав, у 1663 р. в Аптекарський Приказ був запрошений «майстер» Єрофій Мухановський, відомий на той час фахівець з таких речовин. У 1668 – 1672 рр. за указом Аптекарського Приказу по всій країні стали складати «розписи» лікарських рослин, а в 1675 р. по повітах і сибірським воєводам знову були послані Укази з приписом розшукувати лікарські трави, з них створювати ліки та записувати трави, які входять до їх складу та відсилати їх до Москви.

З плином часу у зв'язку з боротьбою церкви з «поганством» і «знахарями», зілля стало синонімом отруйного напою. З XVII ст. у російському законодавстві починають використовуватися поняття «зілля» і «отрута», які частково розповсюджуються на окремі сильнодіючі та отруйні речовини в їх сучасному розумінні, як засіб вчинення злочину. З часом акцент на побутове значення цього слова продовжувалося змінюватися: настій на травах як лікувальний, чаклунській або отруйний засіб – отрута, а отрута – сильнодіючі речовини або тютюн. У Московській Русі контроль за процесом виготовлення та продажем сильнодіючих речовин покладався на воєвод, підпорядкованих Розбійному і Земському Приказам.

В подальшому почалося масове завезення наркотиків до Росії з Китаю, з яким 27 серпня 1689 р. Петро I підписав Нерчинський договір, де регулювалися питання продажу опіуму. Ст. 5 даного Договору дозволяла вільну торгівлю підданих сторін, закріплювала свободу переміщення всім людям з проїжджими грамотами. При цьому, за наказом Петра I в усіх великих

містах Російської Держави, до якої частково входили українські землі, почали влаштовувати «аптекарські городи». Як вказує Г.І. Редько, на Україні перша польова аптека була заснована у 1707 р. в Лубнах, згідно розпорядженню Петра I в ній виготовлялися різні настої, відвари, мазі з трав, серед яких були ті, які мали властивості психотропних речовин [152, с. 98]. Враховуючи, що в степах і лісах Полтавщини малася значна кількість рослин, імператор наказав створити в Полтаві та Лубні аптечні городи. З часом ці Петровські городи були перетворені у Лубенську станцію лікарських рослин, при якій до сьогодення діє фармацевтичне училище.

Інтерес викликає та обставина, що питання використання отруйних речовин зайшли відображення у пам'ятці українського права, відомого під назвою «Права, за якими судиться Малоросійський народ» 1743 р. [108]. Даний документ був прийнятий з метою упорядкування правової системи в Козацько-Гетьманській державі, а також необхідності чіткого закріплення відповідальності за скоєння злочинів, прав власності, обов'язків населення та цивільних відносин. До тексту пам'ятки входить арт. 18, глави 20, в якому встановлювалося покарання у вигляді смертної кари за використання отруйних речовин з метою вбивства. У разі того, якщо після отруєння людина зазнавала шкоди, то винуватцю повинні були відсікти руку зі сплатою штрафу, розмір його встановлювався судом. При цьому, у випадку продажу отруйних речовин на ярмарках, базарах і торгах вимагався дозвіл від влади, а у разі таких дій без такого дозволу встановлювався штраф, розмір якого визначався судом.

В часи правління Катерини II у 1782 р. був прийнятий Устав Благочиння, який регламентував структуру поліцейських органів, їх систему і основні напрямки діяльності, містив перелік караних поліцією діянь. На поліцію покладался обов'язок контролю за станом здоров'я населення, торгівлі, а також згідно п. 266 притягати до відповідальності осіб, які займаються чаклунством, або іншим подібним обманом, з використанням сильнодіючих трав, за порушення таких норм даний нормативно-правовий акт встановлював штрафні санкції.

З проведенням міністерської реформи у Російській імперії в 1802-1811 рр. у період правління Олександра I, протидією поширенню наркотичних речовин починає займатися Міністерство внутрішніх справ. Такі повноваження були покладені на Департамент Поліції і Медичний Департамент, але правоохоронних органів, які спеціалізувалися на боротьбу з наркоманією в цей період не існувало. Розширення території Російської держави на південний схід призвело до появи інших небезпечних речовин – опіуму і гашишу, які почали потрапляти з території Середньої Азії.

У ХІХ ст. фактором, що посилив поширення наркотиків у Росії, стали досягнення західноєвропейської науки. Так, французький фармацевт Арман Сеген, що служив в армії Наполеона, у 1807 р. вперше виділив морфін з опію, який почали застосовувати військові хірурги в якості знеболюючого засобу. В 1832 р. в результаті наукових досліджень була отримана така складова наркотичних засобів як хлорал-гідрат. Виникнення «наркотичної епідемії» сталося під час франко-пруської війни 1870-1871 рр., що було пов'язано з новими науковими відкриттями. Так, німецький хімік Адольф фон Байєр у 1864 р. здійснив синтез барбітурової кислоти, яка стала основою для виготовлення більш ніж 2,5 тисяч похідних хімічних сполук.

Велике значення мало відкриття нових способів введення лікарських засобів в організм людини, зокрема шприца для ін'єкцій, який винайшов Ш. Р. Пераз у 1853 р. Завдяки цьому стало можливим вводити наркотичні засоби безпосередньо у кров, що посилювало їх дію в декілька разів. Як вказує І.Є. Маслова, у 1874 р. британський хімік К. Р. Райт отримав з морфію героїн, що стало початком широкого розповсюдження наркоманії у суспільстві [79, с. 151]. При цьому в 1898 р. німецькі хіміки вже синтезували героїн, який тоді призначався виключно для медичних потреб.

Внаслідок реформ, проведених Олександром II, у 1864 р. в Російській імперії був прийнятий Статут «О покараннях, налагаємих мировими судьями». Згідно цього нормативно-правового акту ст. 6 глави ІХ «О проступках проти народного здоров'я» регламентувала відповідальність у вигляді штрафу

розміром до 100 руб. за виготовлення для продажу, а також продаж без державного дозволу лікарських речовин, в результаті чого конкретним особам була нанесена істотна шкода. Положення даного законодавчого акту передбачали конфіскацію таких матеріалів та пристроїв, що використовувалися при злочині. Таким чином, Статут 1864 р. не вказував за відповідальність стосовно наркотичних засобів, але опосередковано така відповідальність передбачалася за порушення правил продажу ліків.

Основним джерелом постачання в Російську імперію наркотичних речовин був Китай, уряд якого у 1905 році прийняв програму поступової заборони опіуму. Виходячи з того, що в Китаї заборонявся посів маку, китайські торговці відправлялися зі своєю сировиною в Російську імперію, де виготовляли опій та поверталися з ним на батьківщину. За даними Н.А. Шабельнікової, тільки за один рік з Приморського краю в Китай могло бути вивезено до 200 пудів (приблизно 3200 кг) опіуму, при цьому значна частина продукту залишалася в Росії [169, с. 75]. У 1910 р. Прем'єр-міністр П.А. Століпін, який очолював Комітет по заселенню Далекого Сходу, отримав донесення Приамурського генерал-губернаторства про небезпечний стан розвитку виробництва опіуму і опіюкуріння на території краю. З точки зору російського уряду, найбільшу небезпеку представляв той факт, що почали функціонувати спеціальні опіюкурільні кімнати при пивних, харчевнях та продуктових крамницях, при чому їх відкривали не тільки в китайських кварталах, але і в місцях проживання російського населення. Посіви маку завдавали значну шкоду сільському господарству Далекого Сходу, т.я. скорочувалися посіви хліба, а також вирощування маку завдавало удар по бджільництву. В результаті розгляду даної проблеми П.А. Століпін висловився за кримінальне переслідування порушників закону, про заборону виробництва опіуму, а міністр юстиції В.І. Щегловітов зазначив, що боротьба з одними лише посівами маку є слабким засобом через низку заселеність краю та неефективний поліцейський нагляд. Міністр пропонував карати за вживання, зберігання та розповсюдження опіуму, шляхом встановлення міри

відповідальності у вигляді позбавлення волі на строк від 2 до 8 місяців. На додаток до цього, В.І. Щегловітов пропонував застосування такого закону на території всієї Російської імперії, а не тільки в Приморському краї. Подальшим кроком стало перше обговорення у Державній Думі антинаркотичного законопроекту 30 листопада 1912 р., в якому кримінальну або адміністративну відповідальність (грошовий штраф) планувалося вводити поступово, починаючи з Приамур'я та Забайкальського краю за виробництво або посів маку, за вживання, збут та зберігання опіуму. Проект повинні були винести на розгляд до Держдуми 6 березня 1913 р., однак з прийняттям закону зволікали, з причини того, що депутати вважали, що опіум курять переважно китайці, а не росіяни.

У серпні 1914 р. Росія вступила в Першу світову війну. Ця подія послужила однією з причин, яка змусила Миколу II виступити з пропозиціями стосовно прийняття антиалкогольного і антинаркотичного законів. На січневому засіданні Державної Думи в 1915 р. отримав схвалення Закон про заборону продажу спиртних напоїв, що призвело до припинення торгівлі горілкою, зростання акцизів на пиво та зникнення реклами алкоголю. Наступним кроком стало прийняття закону проти опіуму, підставою якого став Указ від 20 червня 1915 р. «Про заходи боротьби з опіюкурінням». Згідно даного нормативно-правового акту, посів маку заборонявся в Приамурському генерал-губернаторстві і Забайкальській області Іркутського генерал-губернаторства, а з-за кордону заборонялося ввезення опіуму і курильних трубок. На порушників, в особі орендарів, власників земель та приміщень для куріння, накладався штраф. Доповнення вносилися до ст. ст. 5717 і 5718 Статуту «Про покарання, що накладаються мировими суддями», за виробництво маку в межах Приамурського генерал-губернаторства і Забайкальської області, Іркутського генерал-губернаторства, винні особи піддавалися ув'язненню в тюрмі на строк від одного до шести місяців і грошовому стягненню в розмірі 300 руб. за кожну десятину або частину десятини посіву. Згідно ст. 8692 особи, винні у виготовленні, придбанні,

зберіганні і збуті курильного опію, а також трубок та інших пристосувань для куріння – піддаються ув'язненню на термін від чотирьох місяців до одного року і чотирьох місяців та грошовому стягненню не вище 500 рублів. Такому ж покаранню піддаються особи, винні у наданні приміщення для опіокуріння. Після оприлюднення указу в Держдумі висловлювалися пропозиції про введення державної монополії на виробництво і продаж опіуму, яка допомогла б збагатити скарбницю і в той же час не дозволила повернутися до критичної ситуації, що існувала на Далекому Сході до прийняття закону. На жаль, затяжна війна і дві революції не дозволили цим планам здійснитися. З іншої сторони, початок боротьби з наркотичними речовинами на всій території Російській імперії почався у 1915 р. шляхом створення у Туркменістані Спеціальної комісії з вивчення проблеми використання наркотичних засобів та внесення пропозицій з посилення відповідальності за такі дії. В чинне законодавство Російської імперії 7 червня 1915 р. вносилися зміни, згідно яких заборонявся посів маку в Приамурському генерал-губернаторстві та в Забайкальській області Іркутського генерал-губернаторства.

Як вказує Н.О. Артеменко, на початку ХХ ст., в дореволюційній Росії з'явилися перші морфіністи, ефіромани, курці гашишу та опіуму, але на той історичний момент загроза даної проблеми суспільством не усвідомлювалося у повному обсязі [4, с. 94]. Ця обставина призвела до того, що наркотики стали супутнім елементом культури, повсякденного життя та показником належності до «богемної» частини суспільства. Одночасно з цим, необхідно зауважити, що у багатьох регіонах тодішньої Російської імперії вживання наркотичних речовин було елементом традиційної культури, побутом та засобом боротьби з хворобами. Одною з перших спроб боротьби з розповсюдженням наркотиків було Розпорядження губернатора Туркестанського краю «Про наркотичні і деякі інші отруйні речовини, що вживаються населенням Ферганської області». З метою проведення досліджень, у цій сфері була створена група фахівців під керівництвом С. Муравіцького. За результатами цих розробок, вченими було виявлено та описано декілька видів наркотичних засобів,

способи їх вирощування, ступінь використання, кількість посадок таких речовин, їх ціни. Науковець поділив осіб, що вживають наркотичні речовини на дві групи: випадкові та звичні та описав випадки вживання наркотиків дітьми у віці від 7 до 13 років, а також дані стосовно жіночої наркозалежності. В результаті проведеного дослідження, С. Муравіцький дійшов до висновку стосовно неможливості протидії наркоманії, т.я. для більшості мусульманського населення Туркестанського краю та Ферганській області ці речовини виступали в ролі замітника алкоголю, які входили в звичаєве життя місцевого населення.

2.2. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів у перші роки радянської влади, НЕП та часи тоталітаризму

При розгляді процесу розповсюдження наркотичних засобів у цей історичний період, необхідно вказати на наявність таких факторів, як Перша Світова війна, революція та бойові дії 1917 – 1921 рр. В таких умовах проходив процес розрухи, зубожіння населення, люди за допомогою наркотичних речовин намагалися вийти з депресивного стану і використовували їх як засіб боротьби з психічними та фізичними хворобами. З іншої сторони, у зв'язку з відсутністю контролю за обігом наркотиків морфій, кокаїн продавалися без будь-яких обмежень в аптеках, а також рекламувалися, як засіб лікування від астми, бронхіту, а також в педіатрії. У дореволюційний період основним напрямком контрабандного ввезення наркотиків стала окуповані німцями Прибалтика, Фінляндія та прифронтна смуга. Враховуючи загрозливі масштаби цього явища, Тимчасовий Уряд вдався до поліцейських репресій, наприклад, у травні 1917 р. поліцією було викрито злочинне угруповання, яке займалося торгівлею кокаїном, на чолі з А. Вольманом, котрий мав зв'язок з Німеччиною, звідки отримував товар через Швецію і продавав його в Петрограді та Москві. Цього торговця було затримано

поліцією, після чого було проведено значна кількість обшуків, які показали жахливу картину розповсюдження наркотиків у цих містах. В цілому, в дореволюційний період системна боротьба з цим явищем не проводилася, були відсутні нормативно-правові акти, які встановлювали відповідальність за такі дії, а дії поліції носили епізодичний характер.

Розгляд кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотиків у перші роки радянської влади та часи НЕП дозволяє повести наступну періодизацію: а) етап боротьби зі спекуляцією, до якої входили наркотичні засоби; б) початок боротьби з незаконним обігом наркотиків, шляхом введення кримінальної відповідальності за такі злочини. Так, після Жовтневого перевороту почався процес боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин на підставі припису РНК Радянської Росії «Про боротьбу зі спекуляцією кокаїну» від 30 червня 1918 р. (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Нормативно-правові акти, в яких регламентувалась кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів

№ п/з	Назва акту	Орган державної влади	Дата прийняття
1	2	3	4
1.	Декрет «Про боротьбу зі спекуляцією»	РНК Радянської Росії	28.02.1918 р.
2.	Препис «Про боротьбу зі спекуляцією кокаїну»	РНК Радянської Росії	30.06.1918 р.
3.	Постанова «Про червоний терор»	РНК Радянської Росії	05.09.1918 р.
4.	Декрет «Про підсудність революційних трибуналів»	ВЦВК Радянської Росії	06.10.1918 р.
5.	Декрет «Про передачу запасів опію»	РНК Радянської Росії	08.04.1918 р.
6.	Декрет «Про міри регулювання торгівлі наркотичними засобами»	ВЦВК і РНК РРФСР	06.11.1924 р.
7.	Про доповнення Кримінального Кодексу РСФСР ст. 140д	ВЦВК РРФСР	22.12.1924 р.

1	2	3	4
8.	Кримінальний Кодекс УСРР ст. 134	ВУЦВК	1927 р.
9.	Адміністративний Кодекс УСРР ст. 72	ВУЦВК	1927 р.
10.	Постанова «Про заходи торгівлі наркотичними речовинами»	ВУЦВК і РНК СРСР	03.05.1928 р.
11.	Постанова «Про заборону посівів опійного маку та індійської коноплі»	ВУЦВК і РНК СРСР	27.10.1934 р.

Метою даного нормативно-правового акту була боротьба з особами, які отримували надприбутки зі спекуляції наркотичними речовинами, тому в тексті документа вказувалося, що «баснословные деньги торговцев кокаином являются самым отвратительным из всех видов спекуляций». Розгляд тексту документа показує, що в ньому зазначалася небезпека використання наркотиків і пропонувалося Всеросійській Надзвичайній Комісії (ВНК), Управлінню міської міліції, Карному розшуку, Комісаріатам Юстиції, Охорони здоров'я і Внутрішніх Справ підготувати спеціальну постанову, яка «жорстоко» карає спекулянтів, які займаються їх розповсюдженням.

Ситуація, яка склалася в тодішній Радянській Росії, значно ускладнювалася тим, що на той історичний момент були накопичені значні обсяги наркотичних засобів, які планувалося використовувати як першу допомогу під час бойових дій, також в наявності були таблетки, ампули, шприци. Ця обставина сприяла процесу крадіжок їх зі складів, тому наркотики, придбані царським урядом за золото, у значних обсягах стали з'являтися у вуличних торговців, а згодом і розповсюджувалися серед населення і навіть серед дітей.

З цієї причини для запобігання розповсюдження наркотичних речовин, 8 квітня 1918 р. було прийнято Декрет РНК «Про передачу запасів опію», згідно якого всі наявні наркотичні речовини треба було передати органам радянської влади. Практична боротьба з наркотиками ґрунтувалася на

Постанові РНК «Про червоний терор», згідно якої, особи, що займалися спекуляцією, повинні були негайно заарештовуватися, утримуватися у концентраційних таборах, а їх подальшу долю повинен був вирішити Воєнно-Революційний Трибунал (ВРТ). Діяльність цього органу регламентувалася Постановою Касаційного відділу Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) від 6 жовтня 1918 року «Про підсудність революційних трибуналів». Згідно п.8 даного нормативно-правового акту, всі справи стосовно спекуляції передавалися у відання ВРТ, незалежно від того, були вони відмінені у касаційному порядку, чи ні. Як вказує М. Ковальов, у більшості випадків особи, затримані за спекуляцію, могли бути розстріляні на місці на підставі Постанови РНК від 28 лютого 1918 р. «Про боротьбу зі спекуляцією» [48, с. 4]. В деяких випадках, ВРТ приймало рішення стосовно конфіскації всього майна злочинця та накладення на них штрафу розміром до 1 млн. карбованців. В своїй праці науковець наводить дані відділу ВНК по боротьбі зі спекуляцією, співробітники якого внаслідок обшуків заарештували декілька осіб, що займалися спекуляцією кокаїном та мали значні обсяги цієї речовини: Фриндлер (1300 гр.); Браунс (2000 гр.); Родкевич (1500 гр.); Журинський (0,8 тонн опіуму).

Як вказує С.Є. Панін, торгівля та використання наркотичних засобів набула масштабів стихійного лиха [105, с. 131]. При цьому вживанням наркотичних засобів займалися як «революційні» матроси, так і радянські можновладці. За даними вченого Управляючий справами Петроградської Ради Б.Г. Каплун, родич Голови Петербурзької Надзвичайної Комісії М.С. Урицького, запрошував до себе поетів, митців, художників для вживання наркотичних засобів, які раніше були конфісковані більшовиками.

Як вказує П.А. Васильєв, в роки громадянської війни боротьба з наркоманізмом в Петрограді велася з постійним використанням жорстких репресивних заходів, а в протоколах затримання наркотики вказувалися в графі – торгівля недозволеними речами [14, с. 12]. Характерною рисою правового регулювання була та обставина, що місцеві органи радянської влади

самостійно приймали нормативно-правові акти, присвячені боротьбі з наркотиками, які могли суперечити загальнодержавним актам. Прикладом такого документу є Наказ Надзвичайної Комісії по боротьбі з контрреволюцією, спекуляцією при Тамбовській Раді робітничих і селянських депутатів від 27 серпня 1918 р. В змісті даного документу вказується, що кокаїн чинить згубну дію на організм кожної людини, наслідки його ведуть до знищення будь-якої можливості і до втрати моральності, а вороги революції за допомогою цієї речовини наносять їй шкоду. Тому всі особи, які вживають кокаїн, будуть підлягати арешту, а ті хто поширює його серед населення, повинні бути розстріляні.

Іншим нормативно-правовим актом, направленим на боротьбу з наркоманією, стала Постанова Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету від 19.06.1919 р. «Про вилучення справ із загальної підсудності в місцевостях, оголошених на військовому положенні». В цьому документі містився п. 10 розділу I, в якому вказувалося, що за злочинні діяння, пов'язані з незаконною торгівлю кокаїном, Надзвичайна Комісія має право безпосередньої розправи з використанням такої міри покарання, як розстріл.

Боротьба з наркоманією активно проводилася за даними Н.О. Шабельнікової на Далекому Сході, де на складах ОГПУ у 1920 р. зберігалось 14 тонн опіуму, близько 1 тонни героїну, конфіскованих у різних приватних осіб і фірм [169, с. 76].

Важливе значення у становленні норм з кримінального законодавства у цій сфері було видання журналу «Питання наркології», в якому публікувалися праці відомих радянських науковців, як А.С. Шоломович, Р.Я. Голант, В.Н. Зандера, в них містилися засоби боротьби з хворобами психічного стану людей під впливом наркотиків, методи лікування наркоманів, дані по їх соціальному складу, кількість злочинів, скоєних ними і аналіз їх видів.

Важливим напрямком боротьби з наркоманією стали пропозиції М.М. Гернета стосовно створення у великих містах Радянського Союзу – Москві, Ленінграді, Харкові, Києві та Одесі Кабінетів по вивченню

злочинності, які збирали статистичні дані стосовно випадків вживання наркотиків шляхом анкетування таких осіб та виявлення прошарків населення найбільш схильних до використання таких небезпечних речовин.

Тісний зв'язок наркотизації населення із соціально-побутовими умовами досліджував А.С. Шоломович, яким було показано, що наркоманія призводить до зростання рівня злочинності у регіонах, де соціально-побутові умови є несприятливими [172, с. 47]. В свою чергу Н.К. Топорков, розрізняє «наркотистів» – осіб, які приохотилися до вживання наркотичних засобів у силу соціальних умов, і «наркоманів» – осіб із патологічною конституцією. Зв'язок наркотизму і злочинності відзначали в своїх працях М.М. Гернет, П.І. Люблінський та М.Т. Білоусова. При цьому дослідники фіксували більшу частоту тяжких злочинів, які вчинялися наркоманами у порівнянні з іншими категоріями злочинців. Тому на думку Н.І. Введенського, А.М. Рапопорта вживання наркотиків частіше йшло за злочином, а не передувало йому.

Згідно матеріалів, зібраних автором, становлення кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотиків проходило шляхом використання тодішнім керівництвом СРСР двох векторів боротьби з цим явищем [59, с. 244]. До першого з них відносилися наукові дослідження, направлені на вивчення проблеми наркоманії, а до другого – введення та поступове посилення кримінальної відповідальності за незаконний обіг наркотичних речовин.

Завданням першого з цих напрямків була розробка науково-обґрунтованих засобів лікування наркоманів та підготовка заходів протидії незаконного обороту наркотиків. Інтерес викликає робота А.М. Рапопорта, в якій вчений навів результати обстеження 400 наркоманів, які вживали кокаїн та доводив наявність зв'язку між наркоманією та рівнем злочинності. В цілому, згідно досліджень А.С. Шоломовича, одним з кардинальних засобів лікування наркоманів є поступове відвикання хворого від цих засобів, яке проводиться під наглядом лікарів [173, с. 45]. Важливим заходом протидії наркотичній залежності стало відкриття у 1925 р. при Московському

психоневрологічному інституті першого в Радянському Союзі Наркологічного диспансеру. Як вказує С.Є. Панін, до цієї установи у 1925 р. звернулося 2024 хворих, а у 1928 р. – 16836, що доводить масовий характер цього лиха у той історичний період [105, с. 132]. При цьому, з числа наркоманів 25% склали жінки, 20% – мали психічні розлади і майже 38% – почали використовувати наркотики у віці з 15 до 20 років.

Наукові дослідження з проблеми наркоманії були систематизовані на науковій конференції, яка проходила 8-9 грудня 1923 р. у Москві та стала першим заходом, проведеним у цій сфері. З точки зору М.М. Гернета, інтерес викликали: доповідь проф. Д.М. Щербачова про використання опіуму та кокаїну; лікаря Н.І. Введенського про вплив наркоманії на злочинність; лікаря В.М. Радіонова стосовно зв'язку наркоманії з психічними хворобами; лікаря І.Д. Страшун про організації боротьби з наркоманією [20, с. 43]. За результатами конференції, як вказує М.М. Гернет, було заплановано низку заходів, спрямованих на протидію цьому явищу: створення кабінетів зі збору даних про наркоманів, статистичний облік дорослих та дітей, які вживають наркотики, збір даних про місця поширення і торгівлі цими засобами.

У період після закінчення громадянської війни у Радянському Союзі проводилася перша кодифікація законодавства, в рамках якої у 1922 р. був прийнятий Кримінальний Кодекс УСРР. Як доведено автором, у кодифікованому акті були відсутні статті, що передбачали відповідальність за незаконний оборот наркотиків [60, с. 14]. З огляду на різке збільшення використання цих небезпечних речовин до Кримінального Кодексу 1926 р. були внесені зміни до ст. 140, згідно з якими виготовлення, зберігання і збут наркотиків карався позбавленням волі до 3 років, а також були внесені норми, що передбачали примусове лікування наркоманів. Прийняття даного доповнення пов'язано зі значним розповсюдженням наркотичних засобів, які отримали вигляд «епідемії». Так, за даними Н.О. Артьоменко, при пограбуванні в лікарні в м. Мозир у 1922 р. бандити під загрозою розстрілу вимагали від медичного персоналу не тільки грошей, але й кокаїн та морфій [4,

с. 97]. З іншої сторони, у 20-х роках минулого століття згідно зібраних у той період статистичних даних про злочини, скоєні наркоманами припадало 50 – 80% випадків дрібних крадіжок, грабежів, бандитизму.

Іншим напрямком боротьби з незаконним обігом наркотиків стало прийняття Декрету ВЦВК та РНК Радянської Росії від 06.11.1924 р. «Про міри регулювання торгівлі наркотичними засобами». Як вказує Н.О. Артьоменко та Т.П. Петрище, причинами прийняття цього документу став той факт, що у цей історичний період в аптеках було виявлено велику кількість підроблених рецептів на покупку наркотичних речовин [4, с. 102]. Згідно даного декрету відділи охорони здоров'я зобов'язувались забезпечувати лікарів спеціальними талонними книжками для виписки наркотичних засобів, а продаж наркотиків за дорученням лікарів, або медичних установ заборонявся.

У цей історичний період в СРСР на торгівлю наркотичними речовинами була встановлена державна монополія, а її елементом була регламентація порядку зберігання, обліку та відпуску таких речовин. У 1924 р. було створено державне підприємство зі збору та переробки опію, а в 1926 р. на опій була введена державна монополія. Декретом РНК Радянської Росії від 27.08.1926 р. усі питання, пов'язані з торгівлею та вирощуванням наркотичних засобів були передані акціонерному товариству «Акоспо». Згідно цього документу всі селяни повинні були здавати врожай коноплі та інших наркотичних речовин державі, згідно з укладеними договорами.

В змісті Адміністративного кодексу УСРР, затвердженого Постановою ВУЦВК 12 жовтня 1927 р., відсутні правопорушення пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, але згідно ст. 72 встановлюється відповідальність за порушення правил охорони здоров'я, до числа яких, у той історичний період, відносилася продаж без відповідного дозволу сильнодіючих речовин.

Постановою ВУЦВК у 1927 р. був введений в дію Кримінальний Кодекс УСРР. До змісту кодифікованого акту увійшла ст. 134, диспозиція якої передбачала за виготовлення і зберігання з метою збуту, а також збуту без дозволу кокаїну, опію, морфію та інших одурманюючих речовин

відповідальність у вигляді позбавлення свободи або примусові роботи на строк до 1 року, з конфіскацією частини майна або без такої.

У той історичний період комуністична влада почала активно проводити боротьбу з приватними підприємцями, тому до змісту ст. 134 увійшла Ч. 2, яка передбачала, що саме за такі діяння, скоєнні у вигляді промислу, а також утримання притонів, в яких виробляється чи проводиться збут, або споживання наркотичних речовин, карається позбавленням волі з суворою ізоляцій на термін до 3 років з конфіскацією всього майна. Таким чином, необхідно зазначити значне посилення санкцій у порівнянні з КК 1922 р. у вигляді встановлення суворих мір покарання, таких як сувора ізоляція, конфіскація майна.

Важливим організаційним заходом боротьби з наркозлочинністю стало рішення РНК СРСР від 9.04.1922 р. стосовно того, що при Президії Держплану СРСР створювалася Комісія для організації боротьби з розповсюдженням наркотичних засобів, якою був розроблений комплекс заходів, організація первинних пунктів допомоги та контроль за такими особами.

Враховуючи наявність чисельних фактів продовження торгівлі наркотичними засобами у 03.05.1928 р. ВУЦВК та РНК СРСР було прийнято Постанову «Про заходи торгівлі наркотичними засобами», згідно якої був заборонений вільний обіг кокаїну, гашишу, морфію, героїну, діоніну, їх солей та понтанону. Згідно цього акту кількість наркотичних засобів для лікувальних цілей повинно була щорічно визначатися Наркоматом охорони здоров'я союзних республік. Перелік підприємств-виробників і порядок торгівлі наркотичними засобами встановлювалися законодавством союзних республік.

У той історичний період активно діяли міжнародні організації, які боролися з незаконним розповсюдженням наркотичних засобів та за їх ініціативою проводилися численні конференції, приймалися конвенції, направлені на боротьбу з цим лихом. До їх числа відносилося Женевська конвенція по опіуму, прийнята II Міжнародною конференцією по опіуму 19.02.1925 р., що затвердила список наркотиків, до числа яких відносилися:

кокаїновий лист, кокаїн сирець, індійська конопля та встановила порядок, згідно якого наркотики можуть продаватися тільки для медичних потреб.

Одночасно з цим Женевська конференція запровадила систему ліцензій та реєстрацій зовнішньо-торгівельних угод стосовно наркотиків, а держави-підписанти зобов'язувалися надавати статистичні дані по таким операціям. Радянський Союз підписав наступну Женевську конференцію від 13.07.1931 р., яка обмежила виробництво наркотичних засобів та дозволила їх виготовлення лише для медичних та наукових цілей. Наступним кроком у міжнародній боротьбі з наркозлочинністю стало підписання СРСР Женевської Конвенції 26.06.1936 р. «Про заборону незаконної торгівлі наркотичними речовинами», згідно якої допускалася видача злочинців іноземним державам, на території яких скоювалися злочини у цій сфері.

У Радянському Союзі та УСРР існували райони з кліматичними умовами, які сприяли природному вирощуванню наркотичних засобів. Виходячи з цього 27.10.1934 р. була прийнята Постанова ВУЦВК і РНК СРСР «Про заборону посівів опійного маку та індійської конопли», яка передбачала застосування до порушників положень цього акту кримінальної відповідальності.

Даний нормативно-правовий акт складався з шести пунктів, згідно яких на території Радянського Союзу вводилися заборони на посіви цих культур, за винятком таких, урожаї яких використовуються у медичних та наукових цілях. Згідно п. 3, у таких випадках видача дозволів на посіви опійного маку покладалася на земельні органи союзних республік. Порядок розподілення планів посівів цих культур встановлювався Народним комісаріатом землеробства СРСР. У п. 5 вказувалося на необхідність введення доповнень до кримінальних кодексів, згідно яких встановлювалася кримінальна відповідальність за посіви таких культур без отримання дозволів з боку держави та обов'язковою конфіскацією таких посівів.

У кінці 20-х – початку 30-х рр. минулого століття у СРСР було встановлено тоталітарний режим з жорсткою командно-адміністративною

системою управління, що призвело до зміни правової політики в сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. Цілком зрозуміло, що проблема наркоманії в СРСР залишилася, однак її оголосили «пережитком» капіталізму, який зникне з переходом до соціалістичного суспільства.

Практичним результатом таких змін стало припинення досліджень пов'язаних з наркоманією, закриття Кабінетів, заснованих М.М. Гернетом, а також спеціалізованих наркодиспансерів і створення замість них лікувально-трудових профілакторіїв, які перебували під пильним контролем НКВС.

В перші десятиліття радянської влади не було прийнято жодних спеціальних законодавчих актів або міжвідомчих інструкцій з питань примусового лікування наркоманів. Лише в 1927 р. радянський уряд затвердив дві інструкції, які встановлювали конкретні правила і процедури примусового лікування: а) алкоголіків, які представляють соціальну небезпеку («інструкція із застосування примусових заходів медичного характеру алкоголіків, які представляють соціальну небезпеку»); б) людей з психічними захворюваннями.

Такі документи затверджені спільним рішенням Наркомату охорони здоров'я, НКВС і Народного Комісаріату юстиції на виконання Декрету Раднаркому, ґрунтувалися на одній логічній схемі і використовувалися для примусового перевиховання наркоманів, які відповідно до тодішніх поглядів представляли соціальну небезпеку на ґрунті зловживання наркотиками, вимагали спеціальну ізоляцію та відмовлялися від лікування.

2.3. Правові засади застосування заходів медичного та виховного характеру для соціальної реабілітації осіб хворих на наркоманію

Одним з напрямків боротьби з наркозлочинністю є доктрина примусового лікування алкоголіків, яку запропонував у XIX ст. німецький вчений Губер. Під впливом поглядів цього вченого формулювалися підходи, стосовно того, що варто переконувати п'яниць і вимагати від них повної

відмови від вживання алкоголю, тому необхідно організувати спеціальні лікарні для їх примусового лікування. Однією з перших країн, в якій почалося створення системи спеціальної реабілітації таких осіб, була Англія, але пізніше у Сполучених Штатах Америки така система заходів була використана для впливу на осіб, які скоїли злочини. Так, за даними М.М. Гернета, у 1876 р. в м. Ельміра штату Нью-Йорк був заснований перший такий реформаторій, до якого направлялися особи, які зловживали алкоголем та використовували наркотичні речовини [19, с. 117]. Діяльність цих установ регламентувалася на підставі рішення законодавчого зібрання штату Нью-Йорк, яке затвердило порядок діяльності, мету і основні завдання таких установ та умови їх утримування. Пізніше подібні установи були відкриті у Канзасі в 1895 р., в Міннесоті 1889 р., Нью-Джерсі у 1901 р. та ін., а в цілому за 1905 р. через них пройшло 13565 осіб. Такі установи значно відрізнялись від звичайних тюрем, з причини того, що реформаторії складались з ряду будівель з гарною архітектурою, великими вікнами, до їх складу входили майстерні, читальні, бібліотеки та інші приміщення. В таких закладах люди отримували різні спеціальності, такі як: шевці, ковалі, мулярі, каменярі, будівельники, а в деяких з них функціонували сільськогосподарські підприємства. В них дозволялося читання газет та журналів, виходили власні газети, які були призначені для реформаторію.

Враховуючи цей досвід у Радянському Союзі на початку 20-х років минулого століття, було прийняте рішення стосовно використання подібних установ, для соціальної реабілітації алкоголіків та наркоманів. Правовою основою такого рішення була постанова РНК РРФСР від 11 вересня 1926 р. «Про найближчі заходи в області лікувально-попереджувальної та культурно-виховної роботи по боротьбі з алкоголізмом» (табл. 2.3). Перед Наркомздор'я (НКЗ) ставилося завдання посилити систематичне вивчення питань алкоголізму та організації лікування алкоголіків, а Народному комісаріату юстиції (НКЮ) спільно з НКВС було запропоновано розробити комплекс заходів примусового лікування алкоголіків.

Таблиця 2.3

**Нормативно-правові акти, направлені на регулювання діяльності
лікувально-профілактичних та лікувально-трудових установ**

№ з/п	Назва документу	Орган державної влади	Дата прийняття
1	2	3	4
1.	Постанова «Про найближчі заходи в області лікувально-попереджувальної та культурно-виховної роботи по боротьбі з алкоголізмом»	РНК РРФСР	11.09.1926 р.
2.	Інструкція «По застосуванню примусового лікування алкоголіків, які становлять соціальну небезпеку»	НКЗ НКЮ НКВС	1927 р.
3.	Указ «Про посилення боротьби з особами, хто ухилився від суспільно корисної праці, які ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя»	Президія ВР УРСР	12.06.1961 р.
4.	Указ «Про примусове лікування, трудове виховання хворих на наркоманію»	Президія ВР УРСР	14.04.1969 р.
5.	Постанова «Про примусове лікування та трудове перевиховання хворих наркоманією»	Президія ВР СРСР	25.08.1972 р.
6.	Наказ «Про затвердження положення про наркологічний диспансер»	Міністерство охорони здоров'я СРСР	14.08.1985 р.
7.	Інструкція «Про порядок праці лікувально-виховних профілакторіїв та направлення неповнолітніх хворих на наркоманію»	МВС СРСР	17.12.1986 р.
8.	Інструкція «Про роботу лікувально-трудових профілакторіїв»	МВС СРСР	08.01.1987 р.
9.	Інструкція «Про порядок виявлення та обліку осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних або інших засобів, що тягнуть за собою одурманення, оформлення та направлення на примусове лікування хворих на наркоманію»	МОЗ та МВС СРСР	1988 р.

Продовженням такої політики, була підготовка в 1927 р. Інструкції НКЗ, НКЮ, НКВС «По застосуванню примусового лікування алкоголіків, які становлять соціальну небезпеку». Цілком зрозуміло, що цей досвід був розповсюджений на боротьбу з наркоманією, в рамках якої стало створення в 1924 р. у Москві першого в СРСР Наркологічного диспансеру, основною задачею якого була боротьба з наркоманією шляхом широкої соціальної профілактики та лікування. Фундатором створення цього закладу був тодішній народний комісар охорони здоров'я, лікар-науковець М.О. Семашко (1874-1949), який активно займався дослідною роботою у цій сфері. Науковець дотримувався ідеї стосовно того, що профілактику серед наркоманів треба розуміти не вузько, як відомче завдання органів охорони здоров'я, а широко і глибоко, як турботу держави про здоров'я народу. Необхідно вказати, що така спроба організувати боротьбу з наркоманією не привела до успіху, з причини того, що абсолютна більшість наркозалежних осіб не бажала проходити добровільне лікування. Особи, яким таке лікування призначалося, з причини відсутності стаціонарних місць в наркодиспансері, поміщалися в звичайні медичні установи лікарняного типу.

Одночасно з цим, у цей історичний період, у США почався процес примусового лікування наркоманів у профілакторії Нью-Йорка, котрий розміщувався в м. Острів Рікера, де раніше знаходилася сільськогосподарська муніципальна колонія. Так, за даними відомого дореволюційного, радянського юриста П.І. Люблинського, особи, яким було призначено примусове лікування розміщувалися у бараках, де проходили медичний огляд, отримували спеціальну форму, після чого починалася їх соціальна реабілітація [77, с. 67]. У цьому профілакторії наркозалежні особи займалися роботами, пов'язаними з введенням сільського господарства, в установі був кінематограф, а у кожному приміщенні встановлено радіоприймач.

На початку 60-х років у СРСР знову почав використовуватися такий досвід з метою примусового лікування алкоголіків та наркоманів. Правовою основою вирішення цієї проблеми став Указ Президії Верховної Ради УРСР

від 12 червня 1961 р. «Про посилення боротьби з особами, хто ухилився від суспільно корисної праці, які ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя» [145] (табл. 2.3). Згідно цього нормативно-правового акту злісних п'яниць, осіб, які використовують наркотики, мають негідну поведінку, ненормальні умови для спільного проживання в сім'ї, квартирі, на підставі ухвали суду, направляли на строк до одного року в лікувально-трудова відділення при виправно-трудовах колоніях. Однак цей досвід не отримав широкого визнання, оскільки режим утримання в таких установах нічим не відрізнявся від режиму утримання засуджених і не враховував особливості наркоманів та алкоголіків, що негативно позначалося на результатах всієї роботи з ними. Не зважаючи на цю обставину, подальший пошук ефективних форм впливів на алкоголіків та наркоманів привів до створення в системі органів внутрішніх справ спеціальних установ – лікувально-трудовах профілакторіїв (ЛТП).

Як вказує А.Я. Гришко, установи такого типу вперше з'явилися в Казахській РСР у 1964 р., а протягом наступних років (1964 – 1971 рр.) були створені практично у всіх союзних республіках [26, с. 14]. Такий досвід, на думку радянських можновладців, необхідно було використати у боротьбі з наркозалежністю. Так, 14.04.1969 р. був прийнятий Указ Президії ВР УРСР «Про примусове лікування, трудове виховання хворих на наркоманію», який містив преамбулу, де вказувалися причини підготовки документу, викладався текст з десяти пунктів основного тексту та прикінцевих положень [146]. Згідно п. 1 особи хворі на наркоманію повинні проходити за рішенням суду спеціальне лікування у лікувально-профілактичних установах МОЗ УРСР, а у разі ухилення у лікувально-трудовах профілакторіях (ЛТП) примусового лікування терміном від 6 місяців до 2 років. Як вказувалось у п. 2, направлення до таких установ потребувало рішення суду на підставі клопотання державних, громадських організації, підприємств та установ, а також членів родин. Підготовка документів та направлення до суду, згідно пункту п. 3 покладалося на органи МВС, які повинні були контролювати

проходження медичного огляду та участі таких осіб у судовому засіданні. Як вказувалося у п. 4, особи спрямовані в ЛТП, могли бути достроково звільнені після закінчення курсу спеціального лікування при наявності медичного висновку та поданням адміністрації цієї установи. Термін перебування у ЛТП зараховувався в загальний трудовий стаж без оплати відпустки, але з їх заробітної праці відраховувалися гроші за утримання в цьому закладі. Нормативно-правовий акт дозволяв проводити перерахування грошей, отриманих такими особами, членам їх родини, а в разі відсутності таких, зарахувати ці кошти на особистий рахунок. Згідно п.6 після проведення лікування такі особи протягом трьох років повинні проходити обов'язкове противорецидивне лікування, при цьому їх повинні були поновити на попередньому місці праці. Як вказувалося у п. 8, не підлягали направленню у профілакторій особи, які страждають психічними захворюваннями або іншими тяжкими захворюваннями, інваліди I, II груп, а також чоловіки віком понад 60 років і жінки старше 55 років.

З метою розповсюдження цього досвіду 25 серпня 1972 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла Постанову «Про примусове лікування та трудове перевиховання хворих наркоманією» [92]. Розгляд змісту даного нормативно-правового акту показує рецепцію положень Указу ПВР УРСР 1969 р., що доводиться збігом пунктів документу, їх змісту та розглядом основних положень. Як вказує А.А. Габіані, використання примусового лікування повинно було захистити здоров'я осіб, які застосовують наркотичні речовини та забезпечити їх повернення до нормального, здорового способу життя [17, с. 52].

З метою упорядкування організаційно-розпорядчої діяльності у цій сфері 14 серпня 1985 р. Міністерство охорони здоров'я СРСР видало Наказ «Про затвердження положення про наркологічний диспансер», який складався з 5 розділів та 48 пунктів (рис. 2.1).

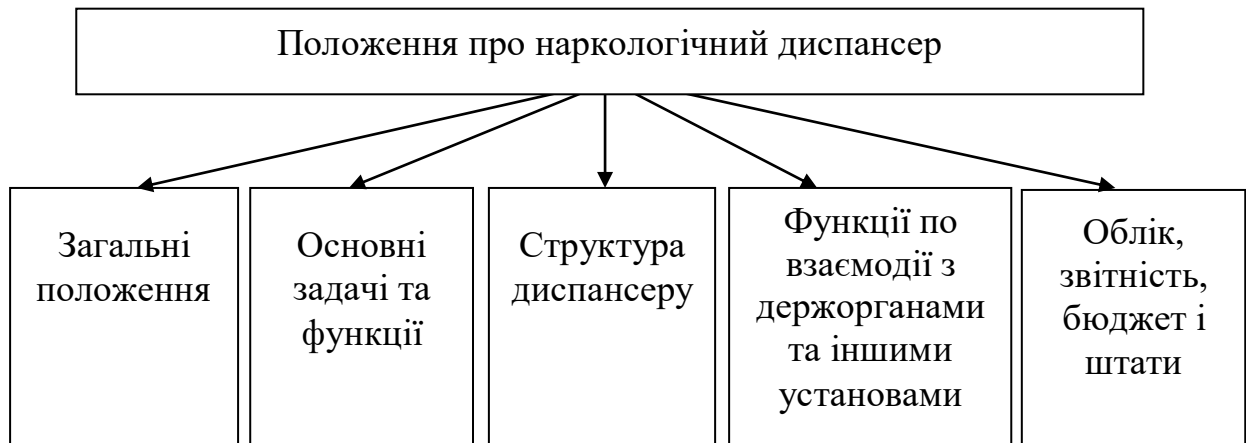

Рис. 2.1. Блок-схема функціонування наркологічних диспансерів

В загальних положеннях викладалися завдання диспансерів, до яких відносилася профілактична робота, допомога громадянам, які зловживають спиртними напоями, страждають на наркоманію і токсикоманію. Розділ 2 присвячувався регламентації порядку виявлення, взяття на облік таких осіб, їх диспансерне обстеження, лікування та проведення медичного обстеження осіб направлених на примусове лікування. Питання структури диспансеру, діяльності підрозділів, лабораторій, кабінетів для лікування наркозалежних регламентувалися у розділі 3. Функції даної установи, як вказувалося у розділі 4, визначалися Комісією по боротьбі з цим негативним явищем при виконавчих Комітетах Рад народних депутатів. На диспансер покладалася функція, сумісно з органами внутрішніх справ, проводити обстеження та взяття під нагляд осіб, які зловживають наркотичними засобами, а також виявляти факти участі неповнолітніх, з якими повинна була проводитися профілактична робота. Диспансер повинен був проводити лікування наркозалежних, а після закінчення лікування, вести спостереження за такими особами та забезпечити їм підтримуючу терапію. Згідно розділу 5, на диспансер покладалася обов'язок складати звіти, стосовно своєї діяльності та направляти їх до МОЗ СРСР та Центральне Статистичне Управління.

Політика перебудови у Радянському Союзі знайшла відображення у змінах діяльності МОЗ та МВС СРСР, а також вплинула на порядок

функціонування ЛТП. З метою реалізації нових підходів 17.12.1986 р. був видано Наказ МВС СРСР, на підставі якого була затверджена «Інструкція про порядок праці лікувально-виховних профілакторіїв та направлення до них неповнолітніх, хворих на наркоманію» [39]. Документ характеризувався конкретністю та чітким викладенням комплексу заходів, направлених на вирішення даної проблеми (табл. 2.3). Так, згідно п. 2 до боротьби з поширенням наркотичних речовин серед неповнолітніх, залучалися працівники Інспекції з справ неповнолітніх МВС СРСР, а також співробітники відділів Кримінального розшуку. На них покладалось завдання з виявлення неповнолітніх осіб, які вживають такі засоби в немедичних цілях та постановки їх на спеціальних облік. У випадках встановлення фактів вживання наркотичних засобів та ухилення від лікування, співробітники МВС повинні були негайно видати неповнолітньому направлення на обстеження та забезпечити проходження ним даного заходу. При злісному ухиленні від обстеження та встановлення фактів вживання наркотичних засобів на співробітників міліції покладался обов'язок підготовки клопотання про примусове лікування, яке передавалося до Народного суду. Нормативно-правовий акт встановлював строк десять днів направлення неповнолітнього на примусове лікування після винесення судом рішення. У випадках наявності фактів зловживання наркотичними засобами після лікування в ЛВП, справа передавалась на Комісію з справ неповнолітніх, яка мала право притягувати батьків чи осіб, які їх заміняли, до адміністративної відповідальності за відсутність контролю з їх боку за поведінкою неповнолітнього. Як вказує А.А. Музика, недоліком таких нормативно-правових актів є та обставина, що в них не встановлюються строки примусового лікування, а лише зазначається загальний період від 6 місяців до 2 років, при цьому будь-яке лікування передбачає певні строки медичного втручання, які не знайшли свого практичного відображення [83, с. 68].

Наступним кроком у боротьбі з наркоманією стало прийняття у 08.01.1987 р. Міністерством внутрішніх справ СРСР Інструкції «Про роботу

лікувально-трудова профілакторії», яка була направлена на організацію суспільно-корисної праці наркозалежних осіб [41]. На думку С.С. Тіхомирова, можливість потрапити у ЛТП зіграло роль своєрідного фактора, побоювання якого стало мотивацією для проходження добровільного лікування хворих на наркоманію [167, с. 251]. Згідно доктрини, якої додержувалися радянські юристи – тільки трудова діяльність, умови контролю з боку держави, зможуть змінити ставлення таких осіб до наркотичних засобів, а використання суспільно-корисної праці повинно було змінити їх поведінку. Виходячи з цього, п. 2 нормативно-правого акту регламентував порядок направлення наркоманів та хронічних хворих до ЛТП. Для цього було потрібне рішення Народного суду, яке потребувало підготовку наступних документів: заяви членів родини чи звернення трудового колективу, чи громадської організації, рішення Виконавчого Комітету Ради народних депутатів, клопотання органів МВС. Виходячи з цього, схема дій органів державної влади може бути представлена у вигляді наступної логічної схеми (рис. 2.2). Співробітники МВС на кожен направлену до ЛВП особу готували особисту справу з пакетом документів, до яких входили постанова Народного суду, висновок спеціальної медичної комісії, висновок органів внутрішніх справ та інші документи.

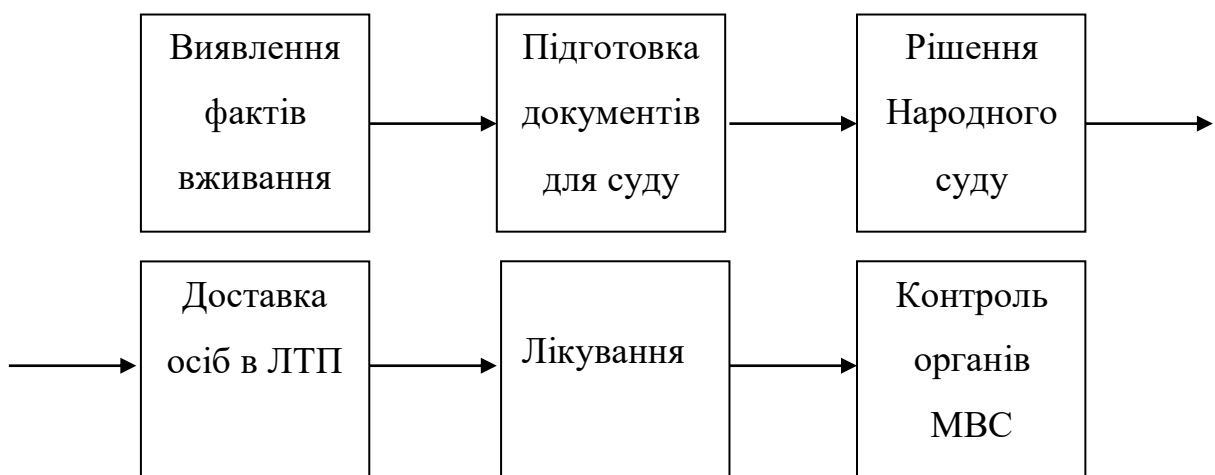

Рис. 2.2. Блок схема функціонування ЛТП

Як вказувалося у п. 3 особи, які знаходились на лікування в ЛТП мали право: отримувати харчування, одяг, взуття; користуватися медичною

допомогою та отримувати спеціальні медикаменти; мати з родичами тривалі і короткострокові побачення; вести переписку без обмеження; отримувати посилки, передачі, одержувати і відправляти грошові перекази; купувати за безготівковим розрахунком продукти харчування і промислові товари за рахунок грошей, зароблених в ЛТП; звертатися за юридичною допомогою; брати участь в культурно-масових та спортивних заходах, художній самодіяльності, гуртках, користуватися бібліотекою.

На осіб, які знаходилися у ЛТП покладалися обов'язки точно і строго дотримуватися розпорядку дня; сумлінно ставитися до праці і до лікування; виконувати беззаперечно вимоги працівників адміністрації, медичного персоналу, військовослужбовців, а також приймати участь у заходах виховного та оздоровчого характеру. Згідно п. 4 діяльність медичних частин ЛТП регламентувалася діючим законодавством, наказами, інструкціями, методичними вказівками МВС СРСР та МОЗ СРСР та союзних республік, серед яких необхідно виділити Інструкцію «Про роботу лікувально-трудова профілакторіїв» [93].

Медична частина ЛТП здійснювала: первинний медичний огляд і контроль за санітарною обробкою осіб, що були направлені до ЛТП, зі дезінфекцією їх речей; всебічний лікарський огляд, клінічне та лабораторне обстеження таких осіб. Протягом перших трьох діб після прибуття до ЛТП для встановлення соматичного і психічного стану проводилося визначення ступеня працездатності, з метою надання рекомендацій та методів комплексного лікувально-трудова впливу; стаціонарне та амбулаторне лікування від алкоголізму та наркоманії усіма методами і засобами, рекомендованими для застосування на практиці МОЗ СРСР. Для перевиховання осіб, які знаходяться у ЛТП п. 5 нормативно-правового акту передбачав обов'язкову участь у суспільно-корисній праці з урахуванням їх спеціальностей та кваліфікації. При цьому період перебування у ЛТП фіксувався у трудових книжках, в яких робили відмітки стосовно часу знаходження таких осіб у ЛТП та характер виконуваної праці.

З метою посилення боротьби з наркоманією, забезпечення на цій основі охорони здоров'я населення і зміцнення правопорядку МОЗ та МВС СРСР у 1988 р. видали «Інструкцію про порядок виявлення та обліку осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних або інших засобів, що тягнуть за собою одурманення, оформлення та направлення на примусове лікування хворих на наркоманію» [40]. Документ складався з дев'яти пунктів, до змісту кожного з яких входили окремі підпункти. У п. 1 «Загальні положення» розглядалися підстави постановки на облік, осіб хворих на наркоманію, а до їх числа входили висновок лікаря-нарколога, в якому підтверджувався діагноз наркоманія чи токсикоманія. Згідно п. 2 направлення громадян на медичне обстеження проводилося на підставі звернень керівників підприємств, громадських організацій, заяв громадян. На органи внутрішніх справ, членів добровільних народних дружин покладался обов'язок доставки осіб, які знаходилися під впливом наркотичних засобів у чергову частину райвідділу внутрішніх справ (п. 3). Після постановки на облік таких осіб, на них покладался обов'язок добровільно проходити лікування, а у випадку їх небажання передбачалося примусове проведення лікування в ЛТП. Як вказувалося у п. 7, підставами для зняття з обліку наркозалежних осіб, були позитивні результати їх лікування, які знаходили своє відображення у відмові від використання таких засобів. Нормативно-правовий акт передбачав проведення перевірки таких осіб, з метою контролю за фактами використання наркотичних засобів, на підставі якого робилися записи у особовій справі.

Підводячи підсумки діяльності ЛТП необхідно вказати, що на думку професора В.Д. Менделевича, ефективність діяльності цих установ є близької до нуля, з причини того, що після такого лікування більшість із них продовжувала приймати наркотики [80, с. 66]. В свою чергу, директор ННЦ, професор Н.Н. Іванец вказує на ряд значних недоліків, характерних для їх діяльності: погано організований лікувальний процес; мінімальна участь психотерапевтів; недостатня реабілітаційна праця; організація трудотерапії без врахування особистості пацієнта; дуже строгий режим, який дуже схожий на тюремний.

На додаток до цього, правозахисники СРСР називали ЛТП частиною радянської каральної системи, тому 25 жовтня 1990 р. Комітетом Конституційного надзору СРСР було прийнято висновок, згідно якого деякі з норм законодавства, які регламентували діяльність ЛТП було визнано такими, що не відповідали Конституції СРСР. При цьому, згідно дослідженню М.М. Кадирова, примусове лікування, з одного боку є мірою державного примусу, з іншого боку не відноситься до кримінального покарання [42, с. 60]. З цією точкою зору вченого слід погодитися, з причини того, що лікування наркоманів полягає в подоланні фізичної та психічної залежності людського організму від наркотиків.

Незважаючи на ці всі недоліки необхідно зазначити, що використання примусу дає змогу попередити зловживання такими речовинами, захищає громадян від залучення в таку діяльність та зменшує вірогідність скоєння злочинів.

2.4. Особливості юридичної відповідальності за правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів у період 1960-1991 рр.

При розгляді нормативно-правових актів, прийнятих у цій сфері необхідно проаналізувати доктринальні погляди радянських науковців на наркоманію. Як вказує К.А. Карпович, комуністичні ідеологи стверджували, що в СРСР відсутні соціальні причини наркоманії, а дане явище суперечить системі соціалістичних суспільних відносин [44, с. 9]. Не зважаючи на такі декларативні підходи, процес розповсюдження наркотиків в СРСР набував загрозливих масштабів, збільшувалася кількість злочинів, пов'язаних з наркотичними засобами, тому радянські фахівці вимушені були дати офіційне роз'яснення такому положенню речей. В якості аргументів висувалися наступні причини: антисоціальне життя; гонитва за прибутком від продажу наркотичних засобів; бажанням підняти настрій та уникнути фізичного болю.

Одними із перших вчених, який звернув увагу на масові факти поширення наркотиків у СРСР був відомий вчений, доктор філософських наук, автор багатьох наукових праць, присвячених даній проблемі, професор А.А. Габіані. Цей науковець проводив дослідження шляхом зібрання соціологічних даних стосовно фактів вживання наркотиків на території Грузинської РСР та в інших регіонах Радянського Союзу [17, с. 68]. В своїх дослідженнях А.А. Габіані наводив шокуючі цифри стосовно кількості наркоманів, охоплення цією хворобою різних прошарків суспільства та вивчав вплив соціальних факторів на це небезпечне явище. Так, за 10 років спостережень серед засуджених, А.А. Габіані показав збільшення відсотка молоді вікової групи від 16 до 19 років – у 2,5 рази; 20-24 роки – в 1,6 рази, що доводило наявність тенденції «омолодження» наркоманії. Тодішнє керівництво Грузинської РСР дуже поважно віднеслося до пропозиції вченого стосовно необхідності прийняття нормативно-правового акту, направлено на боротьбу з незаконним обігом наркотиків. Тому 30.06.1969 р. був прийнятий Указ Президії ВР Грузинської РСР «Про встановлення відповідальності за вживання наркотичних речовин та посилення боротьби з розкраданнями, незаконним виготовленням та збутом таких речовин». Згідно даного нормативно-правового акту, передбачалася кримінальна відповідальність за вживання наркотичних речовин без призначення лікаря. Даний нормативно-правовий акт був одним з перших прийнятих в СРСР, який регламентував дієві засоби боротьби з незаконним обігом наркотиків, при цьому деякі його положення увійшли до змісту Указу Президії ВР СРСР від 25 квітня 1974 р. «Про посилення боротьби з наркоманією».

Важливим кроком у подальшому розвитку права стало прийняття 25 грудня 1958 р. Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, проект яких широко обговорювався громадськістю. Даний документ був прийнятий в період «хрущовської відлиги» і став значним кроком вперед в напрямку демократизації радянського законодавства. Як показано автором, Основи сприяли загальному пом'якшенню санкцій, в них

знайшли відображення принципи кримінального права, скасовувалися покарання за трудові та цивільно-правові порушення і до їх змісту увійшли злочини, пов'язані з наркотичними засобами [62, с. 55]. Відповідно до Основ в 1959-1961 рр. були прийняті кримінальні кодекси союзних республік, до числа яких відносився КК УРСР 1960 р. [73] Так, в змісті Загальної Частини даного кодифікованого акту, ст. 14 «Відповідальність за злочин, вчинений в стані сп'яніння» вказувала, що особу засуджену за злочин, вчинений на ґрунті наркоманії, можна доправити на лікування до спеціальних медичних закладів. Недоліком юридичної техніки даної статті була та обставина, що законодавець не вніс до назви та диспозиції статі відповідальність за злочин, вчинений в стані дії наркотичних засобів. В свою чергу, ст. 70 «Контрабанда» встановлювала відповідальність за незаконне переміщення товарів або інших цінностей через держаний кордон СРСР, вчинений з приховуванням предметів (табл. 2.4). Диспозиція даної статті присвячувалася контрабанді наркотичних, сильнодіючих та отруйних речовин, за що встановлювалася відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до десяти років з конфіскацією майна. До змісту кодифікованого акту увійшла ст. 229 «Виготовлення або збут отруйних, сильнодіючих і наркотичних речовин», згідно якої проведення таких дій або їх зберігання, чи збут без спеціального дозволу, а так саме порушення правил їх виробництва, зберігання, відпуску, обліку каралися позбавленням волі на строк до трьох років або виправними робота на строк до одного року з конфіскацією зазначених речовин (табл. 2.4).

В сфері виготовлення наркотичних речовин, в якості сировини часто використовуються опійний мак та індійська конопля. Так, опійний мак швидко викликає наркотичну залежність і застосовується, як сировина для отримання медичних препаратів – морфіну, кодеїну, папаверину та ін., а також для синтезу наркотику героїну. В свою чергу, індійська конопля являє собою рослину, що традиційно використовувалася для отримання пеньки і виготовлення мотузок, але з неї також можна отримати наркотичні засоби.

Санкції, пов'язані за незаконний обіг наркотичних засобів**КК УРСР 1960 р.**

№ з/п	Номер статті	Назва статті	Санкції	Додаткові покарання
1	70	Контрабанда	Позбавлення волі на строк від трьох до десяти років	Конфіскація майна
2	229	Виготовлення або збут отруйних, сильнодіючих і наркотичних речовин	Позбавлення волі на строк до трьох років або виправними робота на строк до одного року	Конфіскація таких речовин
3	230	Посів опійного маку або індійських конопель без дозволу	Виправні роботи на строк до одного року	Конфіскація посівів

З метою запобігання посівів таких культур до змісту КК УРСР 1960 р. увійшла ст. 230 «Посів опійного маку або індійських конопель без дозволу». Згідно диспозиції даної статті за такі дії передбачалися санкція у вигляді виправних робіт на строк до одного року з конфіскацією посівів (табл. 2.4). Розгляд санкцій, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин у КК УРСР 1960 р., показує застосування достатньо м'яких покарань за такі дії, термін позбавлення волі чи виправних робіт складає строк від 1 до 3 років і лише у випадках контрабанди наркотичних засобів санкція збільшується на строк від 3 до 10 років (табл. 2.4).

На подальший розвиток права у сфері протидії наркозлочинності значну роль відіграли теоретичні розробки, пов'язані з об'єктом і суб'єктом злочину та з незаконним оборотом наркотиків. Так, на думку О.В. Колесник, об'єктом таких злочинів є громадська безпека, з причини того, що незаконне придбання наркотичних речовин порушує суспільні відносини, які відносяться до системи «громадського порядку» [52, с. 7]. Цілком зрозуміло, що збереження громадського порядку і громадської безпеки залежить від поведінки осіб, яка

пов'язана з їх фізичним та психічним станом, що виступають в якості суб'єктів таких суспільних відносин. Виходячи з такого підходу, необхідно зазначити, що правопорядок та здоров'я населення у випадках використання наркотичних речовин становить небезпеку для суспільства, а правові норми спрямовані на захист його від злочинних дій.

У сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків у СРСР значну роль відіграли роботи медиків та численні статті, присвячені цій проблемі, які публікувалися на сторінках газет та журналів. Так, лікарі в своїх працях доводили негативний вплив на стан здоров'я, психіку, поведінку осіб, які вживають наркотики.

Значним внеском у вирішенні цієї проблеми стала праця В.В. Бориневича (1963 р.), який вивчав клініку наркоманів, діагностику таких явищ та розробив методи лікування від цієї небезпечної хвороби. Інший лікар Є.В. Маслов (1966 р.) доводив на підставі проведених ним досліджень, що при використанні наркотичних засобів завжди виникають емоційно-вольові порушення у вигляді нестійкості настрою, ослаблення волі, поява різних емоцій. Інша група лікарів М.О. Гуревич, М.Я. Серейський, І.В. Стрельчук вказували на різкі зміни поведінки наркозалежних осіб, появи байдужості до родини, своїх обов'язків, а їх думки, пов'язані лише з необхідністю отримання наркотичних засобів. В свою чергу, Є.Г. Трайніним було доведено появи серед наркоманів значної кількості суїцидальних проявів, А.Г. Врублевський, Н.Н. Бочоле, А.А. Глазов виявили високу смертність хворих наркоманів, моральну деградацію, психози, слабоумство, а також частий прояв криміногенної поведінки, що було обумовлено змінами особистості. В цілому, за допомогою цих праць, було сформовано наукове обґрунтування медичних засобів боротьби з наркоманією, деякі з положень якого увійшли до змісту прийнятих в СРСР нормативно-правових актів.

У радянському Союзі існувало правило замовчувати будь-які негативні факти з життя комуністичної держави, але ситуація, пов'язана з наркозлочинністю вимагала негайного втручання держави у вирішення цієї

проблеми. Таким кроком стало прийняття 25 квітня 1974 р. Указу Верховної Ради СРСР «Про посилення боротьби з наркоманією», який суттєво змінював правову політику держави у цій сфері [95].

Розгляд змісту нормативно-правового акту, згідно правил юридичної техніки показує, що документ складається з преамбули, в якій викладено завдання акту, основної та заключної частин, в якій перераховуються нормативно-правові акти, які втрачають свою чинність у зв'язку з прийняттям даного Указу. Як вказує О.В. Колесник, даний Указ максимально розширював межі кримінальної відповідальності за злочинні діяння з наркотичними речовинами [52, с. 10]. Згідно п. 1 встановлювалися суворі міри покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 10 років з конфіскацією майна або без неї за незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання з метою збуту, а також незаконний збут наркотичних засобів. Причому у випадках скоєння таких злочинів особливо небезпечними рецидивістами або у великих розмірах термін позбавлення волі збільшувався з шести до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

З метою оцінки мір покарань передбачених Указом 1974 р., була поведена їх систематизація, яка знайшла відображення у графіку, в якому показано розподілення максимальних на мінімальних санкцій, згідно пунктів даного нормативно-правового акту (рис. 2.3).

Суворі міри покарання встановлювалися за розкрадання наркотичних засобів у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років з конфіскацією майна або без такої. Як вказує А.В. Окушко, такий злочин являє собою протиправне навмисне вилучення наркотиків будь-яким способом із фондів та установ систем охорони здоров'я [100, с. 47]. Такі ж самі діяння вчинені повторно, за змовою із застосуванням насильства, передбачали збільшення терміну позбавлення волі від 3 до 10 років з конфіскацією майна або без такої. В разі вчинення таких дій особливо небезпечним рецидивістом або шляхом розбійного нападу каралося позбавленням волі на строк від 7 до 15 років з конфіскацією майна.

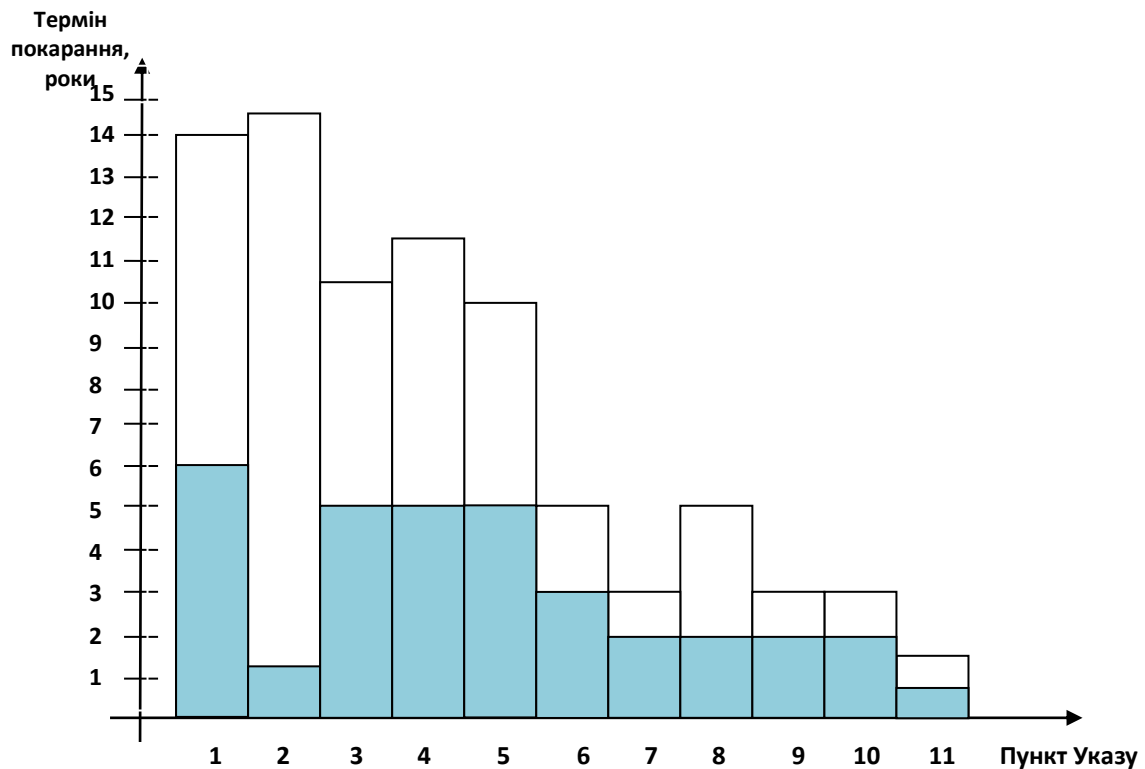

Рис. 2.3. Межі мір відповідальності за злочини в Указі Президії ВР СРСР від 25 квітня 1974 р.

«Про посилення боротьби з наркоманією»

□ – максимальний термін покарання;

■ – мінімальний термін покарання

При цьому в Указі не роз'яснювався термін «великий розмір» наркотичних речовин, а також нечітко формулювалась відповідальність посадових осіб, які зберігали такі речовини та несли їх охорону. П. 3 Указу встановлював відповідальність за посів, вирощування опійного маку, індійської, маньчжурської, краснодарської конопель у вигляді позбавлення волі на строк до 3 років, а в разі вчинення таких дій повторно, термін покарання збільшився до 5 років. Розгляд санкцій, які увійшли до змісту Указу 1974 р. показують їх значну динаміку. Так, п. 2 Указу за злочини, пов'язані з розкраданням наркотичних засобів, встановлював термін від 3 до 15 років, що свідчить про значне підвищення жорсткості даного акту.

При проведені даного дослідження автором застосовувався компаративний метод аналізу Положень Указу 1974 р. та КК УРСР 1960 р., який показав, що даний нормативно-правовий акт суттєво змінював відповідальність за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів [68, с. 18]. Так, до змісту кодексу увійшли три види таких злочинів: 1) контрабанда; 2) виготовлення або збут отруйних, сильнодіючих і наркотичних речовин; 3) посів нарковмісних речовин. Згідно Указу кількість таких складів злочинів значно збільшувалася, з причини того, що до його змісту увійшло наступне: незаконне виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання з метою збуту або без такої, незаконний збут, розкрадання, організація або утримання місць розпусти, незаконне придбання, зберігання без мети збуту, недонесення про такі дії. Новацією Указу 1974 р. був п. 5, якій встановлював відповідальність за схилення до вживання наркотичних речовин у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років. У випадку, коли ці діяння скоювалися у складі двох або більше осіб, або неповнолітніми, термін покарання збільшувався до 10 років. Нормативно-правовий акт встановлював відповідальність за незаконне виготовлення, придбання, перевезення без мети збуту, у вигляді ув'язнення на термін до 3 років, а у разі скоєння таких дій повторно, термін покарання збільшувався до 5 років. Порушення правил виробництва, зберігання, придбання, обліку, відпуску, перевезення, пересилання передбачало відповідальність у вигляді позбавлення волі до 3 років. В Указі п. 11 регламентував таке питання, як обов'язок осіб хворих на наркоманію проходити лікування в лікувально-профілактичних установах МОЗ СРСР. У разі відмови таких осіб від лікування регламентувалося їх примусове лікування на термін від 6 місяців до 2 років. Вирішення справ щодо адміністративних правопорушень, передбачених даним Указом покладалися на начальників відділів (управлінь) органів внутрішніх справ, виконкомів районних, міських рад народних депутатів. В цілому максимальний термін покарання – 15 років передбачався згідно п. 1 та п. 2, інше достатньо сурове покарання, у вигляді терміну позбавлення волі строком 10 років

передбачалось Ч.2 у п. 2, Ч. 1 у п. 4, Ч. 2 у п. 5, також у тексті Указу застосовувалось таке покарання як конфіскація майна, яка передбачалась п. 1 та п. 4.

З точки зору теоретичної схеми юридичної техніки, запропонованої І.І. Онищуком, даний Указ має низку недоліків, до числа яких відносяться: 1) невизначеність термінів; 2) не чітка компетенція органів державної влади; 3) правові режими, порядок здійснення діяльності правоохоронних органів у цій сфері [102, с. 89]. Також суттєвим недоліком було поєднання в його змісті норм кримінального та адміністративного права. Наприклад, п. 10 був повністю присвячений нормам адміністративної відповідальності, які перемежались з кримінальними покараннями, що значно ускладнювало практичне використання даного документу. Прийняття даного Указу являло собою важливий крок у протидії незаконному обігу наркотиків, з причин того, що у період з 1966 р. по 1975 р. у СРСР збільшилася кількість засуджених за такі злочини у два рази, а на обліку в органах МВС з діагнозом наркоманія було зареєстровано 5169 підлітків.

На шляху прийняття дієвих нормативно-правових актів стала закритість та недоконалість радянської системи, яка знайшла свій прояв у тому, що на таких дослідженнях ставився гриф «для службового користування». Ця обставина не давала змогу суспільству ознайомитись з численними фактами вживання наркотиків та кількістю злочинів, пов'язаних з цими речовинами, а також створювати громадські організації, які самостійно без контролю з боку КПРС могли б займатися такою діяльністю.

Практичним заходом, який повинен був забезпечити протидію наркоманії став Наказ Міністерства охорони здоров'я від 21 вересня 1976 р. «Про додаткові заходи посилення боротьби з наркоманією», який складався з десяти пунктів [90]. В преамбулі акту викладені причини підготовки документу, до яких відносилися: збільшення випадків крадіжок та пограбувань аптек, медичних установ, які надають та продають медичні препарати, що містять в собі наркотичні речовини, халатне відношення посадових осіб до їх зберігання. На додаток до цього у преамбулі вказувалося, що в країні

почастішали випадки виготовлення наркотичних засобів з хімічних речовин, опіумного маку та коноплі. З метою запобігання таким злочинам, в нормативно-правову акті вказувалося на необхідність посилення контролю за обігом медичних засобів, до складу яких входять такі речовини та їх аналоги. Іншим важливим заходом боротьби з наркозлочинністю були положення документу, в яких вказувалося на необхідність госпіталізації наркоманів, забезпечення їх стаціонарного чи примусового лікування на час не менше ніж на 60 діб. Радянський підхід до тотального контролю і не бажання показувати справжній стан речей з наркозлочинністю знайшли відображення у положеннях документу стосовно того, що дозвіл на публікацію матеріалів по незаконному обігу наркотичних засобів повинен надаватися Постійним комітетом МОЗ СРСР по контролю за обігом наркотиків.

У цей історичний період, продовжувалася боротьба з наркоманією шляхом заборони посівів нарковмісних культур, регламентація яких почалась в 30-х роках ХХ століття. Враховуючи складність встановлення ознак таких злочинів, 26 вересня 1975 р. вийшла Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР, присвячена роз'ясненню даному комплексу питань. Так, в Постанові вказувалось на необхідність проведення експертиз нарковмісних рослин, яка повинна проводитись на підставі запитів органів міліції, слідства та суду. Причина такого підходу полягала у тому, що замість експертизи до суду разом з матеріалами справи могли бути направлені довідки від керівників, агрономів райсільгоспуправлінь, державної інспекції по контролю за насінневими матеріалами та іноді від завідуючих аптек. Цілком зрозуміло, що такі експертні висновки не могли бути використанні в якості доказової бази, тому Пленум звертав увагу судів на недопустимість таких випадків. Іншим важливим моментом, який викликав дискусії серед юристів, було питання стану насінневого матеріалу. Як вказує Е. Желваков, деякі науковці вважали, що предметом злочину можуть бути лише такі насіння нарковмісних культур, які відповідають вимогам держстандарту [34, с. 46]. На думку інших науковців, дана обставина не мала значення, т.я. нарковмісні речовини

можливо отримати в випадках, коли для посівів були використанні низькоякісні види таких рослин, які не відповідають держстандарту. Об'єктивна сторона таких злочинів полягала в посіві або вирощуванні даних культур, що передбачало обробку земель, полив, використання добрива, боротьбу з бур'янами. Суб'єктивною стороною таких злочинів є прямиї умисел з причини того, що особа усвідомлює свої дії з метою отримання нарковмісних речовин. Цілі такого злочину можуть бути різними: особисте вживання, отримання вигоди, використання таких речовин іншими особами. Інтерес викликає та обставина, що така трактовка даного злочину збереглася до нинішнього періоду у вигляді ст. 310 «Посів та вирощування снотворного маку чи конопель» КК України 2001 р.

Боротьба з наркозлочинністю та створення дієвих механізмів у боротьби з цим явищем вимагає застосування адміністративних заходів, основу яких складає адміністративна відповідальність за незаконне їх використання. З метою вирішення даного завдання у 1984 р. в УРСР був прийнятий Кодекс України про адміністративні правопорушення, в якому ст. 44 встановлювала відповідальність за вживання наркотичних речовин без призначення лікаря, у вигляді штрафу розміром до 50 крб. Цілком зрозуміло, що такий незначний розмір штрафу не міг забезпечити боротьбу з наркозлочинністю, при цьому в Кодексі було відсутнє поняття наркотичних речовин, а також градації їх обсягів.

Незважаючи на наявність цих нормативно-правових актів, факти вирощування нарковмісних речовин були в СРСР повсякденною реальністю, тому 12 червня 1987 р. була видана Постанова Ради Міністрів «Про заборону посіву та вирощуванням громадянами опійного маку» [91]. Документ складався з преамбули, в якій розглядалися причини прийняття та чотирьох пунктів. Недоліком документу була нечіткість викладення матеріалу, обмежені можливості практичного виконання його приписів. Так, п. 2 покладав контроль за виконанням даного акту на Виконавчі комітети місцевих рад, які не мали у своєму штаті співробітників, що займалися б контролем за посівами на присадибних ділянках колгоспів. В свою чергу, п.3 покладав на керівників

господарств обов'язок з організації охорони посівів нарковмісних культур, на які були надані дозволи з боку держави, а також ці посадові особи повинні були контролювати збір та знищення відходів та залишків масляничного маку. Даний пункт нормативно-правового акту був складним для свого виконання, з причини необхідності організації спеціальної охорони багатьох сотень га земель сільськогосподарського призначення, пасовищ та інших земельних ділянок. Для ефективної діяльності працівники такої охорони, повинні були мати правовий статус, можливість отримання вогнепальної зброї, техніки для пересування, палива та багатьох інших необхідних речей. З точки зору тодішньої реальності, дивним є зміст п. 4, згідно якого на Міністерство внутрішніх справ покладался обов'язок посилити роз'яснювальну роботу та декларативні вимоги з попередженням та припинення фактів виготовлення громадянами наркотичних засобів з насіння масляничного маку.

Розгляд даного нормативно-правового акту показує нерозуміння авторами документа загрози наркоманії, яка у 1987 р. стала жорсткою реальністю, своєрідною епідемією, що охопила радянське суспільство. Так, замість завдання з проведення рейдів, виявлення місць вирощування масляничного маку, продажу таких наркотичних речовин на МВС СРСР та союзних республік покладалися функції, виконання яких не давало змогу ефективно боротися з цим небезпечним явищем.

Процеси поширення наркотичних речовин продовжували чітко спостерігатись та посилюватись в СРСР, а одним з напрямків цього процесу було запобігання незаконного збуту та виготовлення таких речовин. В процесі розгляду таких справ виникали проблеми з кваліфікацією таких злочинів, з причини того, що закон не чітко формулював вид наркотичних речовин, факт безоплатного отримання чи привласнення таких засобів, отримання їх в дарунок чи в рахунок сплати боргу. З ціллю роз'яснень судами підходів вирішення цих проблем 24 грудня 1987 р. було прийнято Постанову Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову практику у справах про розкрадання наркотичних засобів, а також незаконне виготовлення, поширення і інших

протиправних діях, пов'язаних з наркотичними засобами, сильнодіючими і отруйними речовинами» [94].

Документ складався з преамбули та п'ятнадцяти пунктів, в яких надані роз'яснення деяких термінів, викладалися засади, на яких керівники організацій органів охорони здоров'я повинні були проводити заходи, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин. В преамбулі вказувалося про шкоду здоров'ю населенню, яка наноситься незаконними діями з наркотиками, поширення таких речовин серед молоді та неповнолітніх, збільшення числа правопорушень, пов'язаних з їх виготовленням, викраденням зі складів, аптек, медичних закладів. Одночасно з цим вказувалось про недоліки проведення слідства та судового розгляду, які не завжди виявляли причини, умови, що сприяли обігу наркотичних речовин, сильнодіючих та ядовитих препаратів. Виходячи з цього, п. 1 Постанови Пленуму звертав увагу судів на необхідність активізувати боротьбу з викраденням, незаконним виготовленням та збутом наркотичних засобів, а також підвищити рівень судового вирішення по справам даної категорії, в пп. 3, 4, 5, 6, 7, 8 викладалися зміст таких основоположних термінів, як предмет викрадення, незаконний збут, придбання, зберігання, перевезення та пересилка. На жаль, такі терміни були відсутні в КК УРСР, а Постанова надавала лише роз'яснення до кодифікованого акту. Як вказує С.І. Гусєв, серйозним недоліком Постанови була відсутність фіксації в ньому поняття великого розміру таких величин, що ускладнювало кваліфікацію незаконного виготовлення, придбання, зберігання, перевезення таких речовин з ціллю збуту [28, с. 87]. На думку вченого, при винесенні рішення суди повинні виходити не тільки із кількості наркотичних речовин, але із їх властивостей по різних видів за ступенем впливу на організм людини на підставі експертних висновків. Інтерес викликає та обставина, що в Постанові звертається увага на вживання наркотичних засобів в радянській армії та недоліки роботи Військових Трибуналів, які у 22% випадків від загального числа справ не виявили джерело їх розповсюдження.

В заключній частині Постанови перед керівниками установ, органів охорони здоров'я ставиться завдання контролювати виписку рецептів на сильнодіючі речовини, а також притягувати до дисциплінарної відповідальності лікарів, які порушують правила виписки таких речовин. Перед Постійним Комітетом по контролю наркотиків при МОЗ СРСР ставилось завдання переглянути список наркотичних речовин та наркотичних лікарських засобів, в який включити препарати, що не вимагають рецепту, але містять шкідливі для здоров'я людей речовини. Подібні завдання ставились перед Фармакологічним Комітетом, Управлінням по впровадженню нових лікарських засобів, МОЗ СРСР, котрі зобов'язалися виявити вплив таких речовин на появу потягу до наркотиків. Розгляд даних положень показує, що Пленум Верховного Суду СРСР перебрав на себе повноваження МОЗ СРСР та Ради Міністрів СРСР з причини того, що лише на них покладались такі функціональні обов'язки.

Висновки до розділу 2

Перші відомості про використання наркотичних засобів рослинного походження пов'язані з шумерами, древнім Єгиптом, Індією та державою інків у Північній Америці, де їх використовували як елемент релігійних обрядів та при лікуванні деяких видів хвороб. У Київській Русі також існували обряди та традиції використання грибів та різних видів трав, які викликали галюцинації, а їх практичним застосуванням займалися волхви та віщуни. Прийняття християнства сприяло введенню заборон на проведення таких обрядів, використання трав, при цьому встановлювалися покарання за такі злочини, які знайшли відображення в Статуті князя Володимира Святославовича.

На українських землях, які входили до складу Великого князівства Литовського, діяв Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 р. та Статут ВКЛ 1529, 1566, 1588 рр., згідно цих пам'яток права застосування зілля

тягнуло за собою покарання від достатньо сурових мір у вигляді спалення до штрафних санкцій. Аналогічний підхід був зафіксований у Соборному Уложенні 1649 р. та «Правам, за якими судиться Малоросійський народ» 1743 р.

У Російській імперії діяв Устав Благочиння 1782 р., який передбачав покарання за продаж трав, які містять психотропні речовини, а також чаклунство та чародійство. Повноваження щодо притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб були покладені на Департамент Поліції, якій визначав санкції на підставі Статуту «О покараннях, налагаємих мировими судьями» 1864 р. В часи царювання Миколи II приймалися нормативно-правові акти, направлені на боротьбу з опіюкурінням, а за порушення таких норм встановлювалася відповідальність у вигляді штрафів розміром до 300 руб., в деяких випадках до 500 руб. чи ув'язнення у тюрмі на строк від 1 до 6 місяців.

В перші роки радянської влади боротьба з незаконним обігом наркотиків проводилася шляхом застосування кримінального законодавства, яке встановлювала відповідальність за спекуляцію, а мірами реагування слугувала передача справ до Воєнно-Революційних Трибуналів, які у більшості випадків застосовували вищу міру покарання та інші достатньо жорстокі санкції.

Період НЕП характеризувався значним поширенням наркоманії, але норми відповідальності за такі дії не увійшли до змісту КК УСРР 1922 р. З метою посилення кримінальної складової боротьби з цим явищем у КК УСРР 1927 р. увійшла ст. 134, яка передбачала покарання за такі дії у вигляді тюремного ув'язнення зі строгою ізоляцією та конфіскацією майна.

Доктрина боротьби з наркозалежністю ґрунтувалася на ідеї створення реформаторіїв, перебування в яких поєднувалося з лікуванням та трудовою діяльністю. У Радянському Союзі з метою добровільного лікування наркоманів за ініціативою Народного Комісара Охорони здоров'я М.О. Семашко був створений перший наркодиспансер у Москві. Починаючи з 1969 р. в УРСР почалося примусове лікування та трудове перевиховання хворих наркоманією на підставі Указів ПВР УРСР 1969 р. Такі установи діяли на підстав сумісних інструкцій МОЗ та МВС СРСР, які передбачали чітко

встановлений порядок направлення до них, регламентацію праці, отримання заробітної плати та медичне лікування.

Показано, що Положення КК УРСР 1960 р. не забезпечувало ефективну боротьбу з наркозлочинністю з причини незначної кількості статей, в яких передбачалась кримінальна відповідальність у цій сфері. Новий етап боротьби з наркозлочинністю почався з прийняття Указу Президії ВР СРСР від 25 квітня 1974 р., який значно поширив кількість караних злочинів, додав нові їх склади, уніфікував норми кримінального законодавства та запровадив достатньо сурові міри покарання.

Доведено, що Кодекс України про адміністративні порушення 1984 р. встановлював достатньо м'які міри покарання за вживання наркотичних речовин, при цьому в акті була відсутня дефініція даного поняття та градація обсягів цих небезпечних речовин.

Показано, що МОЗ СРСР приймав нормативно-правові акти з регламентації мір по посиленню охорони та зберіганню нарковмісних препаратів, контроль за їх видачею, торгівлею та наданням рецептів. Доведено важливу роль у боротьби з наркозлочинністю, яку відігравали Постанови Пленумів Верховного Суду СРСР, що давали роз'яснення стосовно проведення експертиз нарковмісних речовин, видів злочинів та необхідність врахування судами виявлення джерел постачання наркотичних речовин.

РОЗДІЛ 3

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ЕТАПІВ БОРОТЬБИ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

3.1. Процес становлення боротьби у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів у період з 1991-1999 рр.

Поява незалежної України супроводжувалася складними трансформаціями у суспільно-політичному житті, які вплинули на стан незаконного обігу наркотичних засобів. Виходячи з цього, дослідження історії боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів необхідно розпочати з розгляду ситуації, яка склалася на початку 90-х років минулого століття в Україні та особливостей її впливу на процес розповсюдження наркотичних засобів. Цей історичний період характеризується різким стрибком наркотизації населення, появою значної кількості нових наркотичних засобів, сильнодіючих речовин та прекурсорів, що внесло тяжкі наслідки на сферу боротьби зі злочинністю та негативно вплинуло на фізичний стан і здоров'я населення. Як вказує Я.В. Ступник, офіційна кількість споживачів наркотиків і число зареєстрованих наркозлочинів зросли в десятки разів [164, с. 73], що почало становити загрозу національній безпеці країни. Після розпаду СРСР українська влада не спромоглася зберегти позитивний досвід, який було накопичено в радянські часи у цій сфері. Особливо чітко така політика проявилася у припиненні контролю державних органів влади на поширення наркоманії та боротьбі з цим явищем. З причини відсутності фінансування, була повністю зруйнована система антинаркотичної профілактики, протидії

розвитку наркозлочинності, лікування наркоманів, їх подальшої адаптації та повернення в суспільство і до нормального життя.

Реформування економіки, в процесі переходу до ринкових відносин, також негативно вплинуло на ці процеси та розповсюдження наркотичних засобів в країні. У цей історичний період, керівництво України проголошує прозахідний курс на лібералізацію антинаркотичної політики, який передбачав скасування кримінальної та адміністративної відповідальності за немедичне вживання наркотичних засобів. Доказом цього став Указ Президії Верховної Ради УРСР від 28 січня 1990 р. «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР» [113]. Згідно даного законодавчого акту, скасовувався існуючий порядок та система юридичної відповідальності за виготовлення, розповсюдження, зберігання та вживання наркотичних засобів. Одночасно з цим, документ регламентував відміну примусового лікування наркоманів з причини того, що лікувально-трудова профілакторія порушують права та свободи людей. Також на законодавчому рівні, при прийнятті на роботу, було скасовано проходження обов'язкового медичного огляду на наявність захворювання наркоманією. Такий стан речей в умовах кризи, призвів до послаблення державного впливу та контролю за немедичним споживанням наркотичних засобів і психотропних речовин, що спричинило різке збільшення контингенту наркоспоживачів та підвищення їх кримінальної активності. Як вказує Б.М. Головкін, до числа недоліків тодішньої антинаркотичної політики було: 1) періодична зміна державного курсу у цій сфері; 2) непрогресивність тодішнього антинаркотичного законодавства; 3) брак політичної волі розв'язувати цю проблему [22, с. 153].

З метою протидії цьому негативному явищу, в Україні 14 грудня 1993 р. була прийнята Національна програма протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу на 1994–1997 рр., яка була затверджена Постановою Кабінету Міністрів України [87]. Документ складався з семи розділів, в яких було викладено комплекс заходів, спрямованих на формування засад боротьби з наркотизацією населення. У розділі I викладалися причини

підготовки даної програми, до числа яких відносилися рішення XVII спеціальної Сесії ООН та Рекомендації міжнародних організацій, стосовно визначення принципів та напрямків боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів. В ньому передбачалася розробка заходів боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, створення дієвого контролю за легальним обігом наркотичних засобів та розробка заходів профілактики, лікування та соціальної реабілітації хворих на наркоманію. На додаток до цього, документ передбачав визначення матеріальних збитків від поширення наркоманії в сфері медицини у вигляді витрат на: лікування хворих на наркоманію; спеціальне обладнання; утримання обслуговуючого персоналу. У сфері боротьби з розповсюдження наркотиків важлива роль відводилася Міжвідомчому Науково-Дослідному Центру з проблем боротьби з наркоманією.

Розділ II Програми був пов'язаний з низкою практичних заходів щодо запобігання наркоманії та профілактики зловживання цими небезпечними речовинами. Так, планувалося запровадити психологічну службу в закладах освіти, технікумах, інтернатах, ПТУ та інших навчальних закладах. У місцях масового проживання населення створити спортивні майданчики, розширити мережу бібліотек, закладів культури з забезпеченням їх необхідним інвентарем та обладнанням. Інтерес представляє наявність п. 6, стосовно внесення державою оплати за користування спортивно-культурними закладами та проведення виступів художніх і творчих колективів, радіо-теле-марафонів, спрямованих на боротьбу з наркоманією.

В змісті розділу III передбачалося організувати підготовку і перепідготовку медичного персоналу навчальних закладів та лікарів-наркологів закладів системи МОЗ з питань профілактики наркоманії, а також переглянути перелік професій, за якими допущення до роботи повинно здійснюватися після попереднього проведення наркологічного контролю.

Особлива увага приділялася питанням контролю за виробництвом і розподілом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, які

знайшли своє відображення у розділі IV. Так, планувалося розробити систему заходів, обмеження імпорту та експорту, окремих матеріалів та обладнання, яке може бути використано для незаконного виготовлення цих небезпечних речовин. На додаток до цього, для практичного використання працівниками правоохоронних органів ставилося завдання з розробки методики розпізнавання нових видів наркотичних засобів і психотропних речовин. З метою встановлення фармакологічного контролю, планувалося розробка та закупка обладнання з визначенням складу лікарських препаратів на предмет можливості використання їх в якості наркотичних засобів.

Враховуючи ту обставину, що на території України вирощується значна кількість рослин, які можуть бути використані з метою виготовлення наркотичних речовин, розділ V передбачав наступні заходи. Це підготовка геокліматичної карти з переліком таких культур та виділення районів їх масового зростання. На підставі цієї інформації, ставилося завдання про проведення розрахунків концентрації посівів коноплі та маку з урахуванням державних потреб. В свою чергу, фермерські господарства, які займалися переробкою та зберіганням нарковмісних речовин, повинні були забезпечити надійну охорону таких посівів, пунктів переробки та знищення пожнивних залишків.

Наступний розділ VI регламентував комплекс заходів з протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Так, планувалося на підставі міжнародного досвіду, розробити комплекс заходів проти легалізації або приховування коштів, одержаних від незаконного обігу наркотичних засобів. На органи МВС, СБУ покладался обов'язок проведення комплексних оперативно-профілактичних операцій для виявлення та перекриття джерел незаконного надходження наркотичних засобів. На додаток до цього, документ передбачав підготовку пропозицій до Кабінету Міністрів України про виділення додаткової штатної чисельності працівників, які спеціалізуються на боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів.

З метою посилення боротьби з цим небезпечним явищем, документ передбачав здійснити заходи щодо зміцнення матеріальної бази і придбання необхідних технічних засобів для спецпідрозділів, органів внутрішніх справ, служби безпеки, прикордонних військ та митних підрозділів.

У документі важлива увага приділялась міжнародному співробітництву у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, що знайшло відображення у розділі VII. Так, передбачалося проведення регулярного обміну досвідом з правоохоронними органами зарубіжних країн, участь у щорічних семінарах на міжнародному рівні з питань організації боротьби з наркозлочинністю. На додаток до цього, передбачалося вивчення питання для закупівлі за кордоном спеціальної оперативно-криміналістичної техніки і технічних засобів для проведення експрес-аналізу наркотиків та експрес-діагностики стану наркотичного сп'яніння.

Розгляд змісту даної програми показує її декларативний характер, відсутність механізму реалізації прийнятих рішень та конкретних нормативно-правових актів, які повинні були стати дійовим інструментом боротьби з наркозлочинністю. Дана програма не була реалізована з причини відсутності фінансування, невиконання багатьох завдань, які увійшли до її змісту та непослідовності політики держави у цій сфері. Прийняття даної програми не призвело до поліпшення ситуації з наркозлочинністю в країні, яка набула загрозливого масштабу. Так, за даними А.А. Музики, на початок 90-х років загальна кількість наркоманів, які перебували на обліку становила 65 тис. осіб, при чому необхідно розуміти, що кількість встановлених наркоманів та їх фактична численність знаходяться у співвідношенні 1 : 7 [84, с. 9]. Одночасно з цим, у 1996 р. при порівнянні з 1992 р. рівень злочинності збільшився у 2,5 рази, а в таких областях, як Миколаївська – у 4, Житомирська – у 6, Луганська – у 12 разів.

Процес демократизації суспільства, «прозорість» кордонів країни, відсутність технічних засобів виявлення таких речовин, призвели до використання території України для здійснення контрабандних операцій з

наркотиками. У цей історичний період було виявлено найбільшу в історії України партію гашишу – 5700 кг, яка за цінами тодішнього чорного ринку встановила 114 млн. дол. США.

Одним із заходів, який був направленим на регламентацію використання наркотичних засобів став Наказ МОЗ України від 30.06.94 р. № 117 «Про порядок виписування рецептів та відпуску лікарських засобів та виробів медичного призначення з аптек» [144]. Основним завданням цього документа, було створення системи контролю за виписуванням рецептів та за вживанням наркотичних засобів без їх призначення лікарем.

Наступним кроком у боротьби з наркозлочинністю було прийняття ВР України 15.02.1995 р. двох законів «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [138] та Закон «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [137]. Як доведено автором, поява цих законодавчих актів ознаменувала новий етап розвитку законодавства у цій сфері, шляхом активного втручання держави у боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів [64, с. 49]. Прийняття цих законів було пов'язано з розумінням суспільства про необхідність системної боротьби з незаконним вживанням таких засобів, а також ефективної профілактики наркоманії та проведення заходів з реабілітації таких осіб. Інтерес викликає та обставина, що подібний сценарій розвитку законодавства був характерним для інших пострадянських країн. Так, у Литовській Республіці 28 лютого 1995 р. була створена Урядова Комісія з контролю за наркотиками, завданням якої була координація діяльності МОЗ, МВС, Міністерства Юстиції республіки з метою підготовки комплексу заходів, направлених на боротьбу з незаконним використанням наркотичних та психотропних засобів. У Російській Федерації 08.01.1998 р. був прийнятий Закон «Про наркотичні засоби і психотропні речовини», який передбачав комплекс заходів з протидії розповсюдження та незаконному використанню цих небезпечних речовин. У Республіці Молдова 06.05.1999 р. був прийнятий Закон «Про обіг наркотичних психотропних речовин і

прекурсорів», у Республіці Білорусь 22.05.2002 р. був прийнятий аналогічний нормативно-правовий акт «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і їх прекурсори». Розгляд змісту ЗУ «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» показує, що документ відповідає формальним правилам юридичної техніки, з причини того, що складається з преамбули, основної частини та прикінцевих положень, містить підпис Президента України, номер та дату прийняття. В преамбулі вказується завдання законодавчого акту, необхідність встановлення повноваження органів виконавчої влади, закріплення прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. До структури Закону входять п'ять розділів, 36 статей із загальною кількістю знаків 66655 (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Кількісні показники Закону України «Про наркотичні засоби,
психотропні речовини і прекурсори» 1995 р.**

Розділ	Кіл-ть статей	Кіл-ть знаків	%
I. Загальні положення	6	17522	26,3
II. Загальний порядок здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів	5	13456	20,2
III. Умови здійснення окремих видів діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів	19	26386	39,6
IV. Державний контроль за виконанням положень цього закону	6	4861	7,3
V. Прикінцеві положення	–	4430	6,6
	Усього	66655	100

З метою дослідження змісту законодавчого акту була використана методика, запропонована О.Л. Копиленко та Б.В. Кіндюком, згідно якої проводилися розрахунки кількості знаків у кожній статті, розділах та їх загальному обсязі [55, с. 6]. Так, згідно проведених розрахунків, найбільша

кількість знаків – 26386 чи 39,6% припадає на розділ III «Умови здійснення окремих видів діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів», який складається з 19 статей (табл. 3.1). У цьому розділі викладені питання, пов'язані з обмеженням обігу, заборонаю незаконного використання наркотичних засобів, діяльністю з вирощування нарковмісних рослин, розробкою, виробництвом таких речовин, зберіганням, перевезенням, упаковкою та маркуванням наркотичних засобів, а також порядку їх ввезення, вивезення або транзиту через територію України. В свою чергу, ст. 30 даного акту, регламентує таке важливе практичне питання, як знищення наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, інструментів або обладнання, яке використовується для їх виробництва.

На другому місці за кількістю знаків знаходиться Розділ I «Загальні положення», який складається з 17522 зн. чи 26,3% від загальної кількості матеріалу та 6 статей (табл. 3.1). У даному розділі визначені об'єкти антинаркотичного контролю за вчинення наркозлочинів, до яких відносяться: наркотичні засоби, психотропні речовини, аналоги наркотичних засобів та психотропних речовин, а також прекурсори. З метою чіткого розуміння змісту законодавчого акту, до його складу увійшла ст. 1 присвячена викладенню сімнадцяти термінів, які в ньому вживаються. При розгляді цих термінів доцільно вказати на пропозиції О.В. Козаченко, стосовно того, що наркотичні засоби та психотропні речовини необхідно класифікувати на підставі чотирьох ознак: фізичних; юридичних; соціальних; медичних [51, с. 5]. Виходячи з цього, даний перелік термінів потребує свого перегляду, у зв'язку з необхідністю підвищення рівня боротьби з незаконним обсягом таких речовин та появою їх нових видів.

У даному розділі ст. 4 присвячена викладенню засад державної політики у сфері обігу наркотичних засобів, елементами якої є: встановлення державного контролю за їх обігом; зменшення шкоди від наслідків їх незаконного вживання; координація діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; обмеження реклами; розвиток міжнародного

співробітництва у цій сфері. До числа недоліків даної статті необхідно віднести відсутність напрямку з координації діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування з МВС, Мінюстом, СБУ та Прикордонною службою, що могло значно покращити ефективність боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів. Важливе значення у проведенні системної боротьби з наркозлочинністю має ст. 5, яка регламентує повноваження центральних органів виконавчої влади у цій сфері та встановлює порядок формування державної політики, загальнодержавних програм, розробки та прийняття нормативно-правових актів у цій сфері.

На третьому місці за обсягом матеріалу знаходиться Розділ II «Загальний порядок здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», присвячений загальному порядку здійснення діяльності у цій сфері, який складається з 13456 зн. чи 20,2% від загальної кількості матеріалу та 5 статей (табл. 3.1). У змісті розглядаються питання стосовно отримання ліцензії на здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, підстави для залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду або для відмови. Практичне значення має ст. 11, в якій регламентується порядок отримання дозволу на використання об'єктів і приміщень, призначених для здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів. У змісті цієї статті передбачено проведення перевірки, відповідності цих об'єктів вимогам, встановленим МВС України, а також порядок прийняття рішення стосовно отримання дозволу від центрального органу управління національної поліції з контролю за незаконним обігом наркотичних засобів. В цілому, характерною рисою даного закону було нерівномірне розподілення матеріалу в середині акту, доказом чого є зосереджено майже 85% загального обсягу матеріалу в перших трьох розділах.

З метою проведення компаративного аналізу кількісні показники даного закону порівнювалися з аналогічними величинами, отриманими на підставі Закону РП Білорусь 2002 р. та Закону РП Молдови 1999 р. Таке дослідження показало, що український закон за загальною кількістю знаків є більшим у

порівняні з законом РП Білорусь у 1,6 разів, а стосовно закону РП Молдови у 2,5 рази. При цьому, якщо в українському законі основний обсяг матеріалу – 39,6% приходить на розділ «Умови здійснення окремих видів діяльності з обігом наркотичних засобів», то у білоруському законі основна увага приділена розділу «Оборот наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів» – 55,4%, а у молдавському на розділ «Оборот наркотичних і психотропних речовин» – 41,7%. Загальною рисою всіх трьох законів є недостатня увага, яка приділяється питанням державного контролю у цій сфері. Особливістю Закону РП Молдова 1999 р. є більш детальне викладення напрямків правового регулювання у сфері обігу наркотичних засобів, що доводиться структурою закону, яка складається з 10 розділів та додатку.

Даний закон приймався 15.02.1995 р., за цей історичний період до нього постійно вносилися доповнення, тому викликає інтерес розгляд динаміки загального обсягу документу за 25 років практичного використання (рис. 3.1).

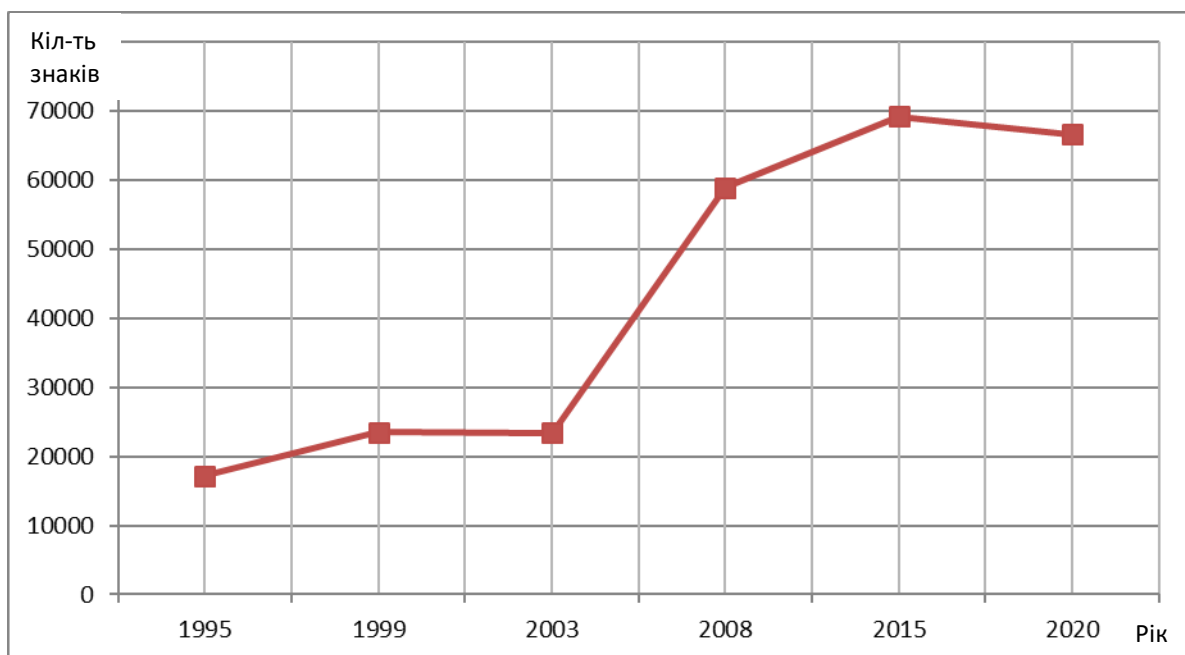

Рис. 3.1. Динаміка кількості сумарної кількості знаків ЗУ «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» за період 1995-2020 рр.

Розгляд отриманих результатів показує постійне збільшення загального обсягу даного законодавчого акту до 2015 р., що свідчить про поступове

розширення сфери використання та обсягу кількості питань, які регулюються цим актом. Даний законодавчий акт передбачав вирішення питань створення системи антинаркотичного законодавства та регулювання суспільних відносин у сфері їх обігу. Як вказує А.А. Музика, поява даного закону потребує узгодження понять та ознак злочинів із Законом України «Про оперативнорозшукову діяльність» 1992 р. та КК України 2001 р. [82, с. 47].

Цілком зрозуміло, що наступним кроком у цьому напрямку було правове регулювання протидії порушення законодавства у цій сфері, що знайшло відображення у прийнятому 15.02.1995 р. ЗУ «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [137]. Закон складався з преамбули, основної частини, але в ньому були відсутні перехідні та прикінцеві положення. До змісту закону входило три розділи загальним обсягом 22617 зн. та 21 стаття. Логічну схему даного законодавчого акту можна представити у вигляді наступних блоків: а) суб'єкти протидії; б) спеціальні заходи протидії незаконному обігу; в) заходи протидії незаконному вживанню; г) порядок організації та здійснення координації діяльності органів виконавчої влади.

Згідно проведених розрахунків, було доведено, що найбільшим за обсягом є Розділ III «Заходи протидії незаконному вживанню наркотичних засобів або психотропних речовин», який складається з 10484 зн. чи 46,4% від загальної кількості матеріалу та 10 статей. У даному розділі викладалися питання стосовно виявлення осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини (ст. 12), порядок їх медичного обліку та обстеження, відшкодування витрат на ці заклади, а також примусове лікування таких осіб. Питанням розгляду матеріалів у суді про направлення наркозалежних осіб на лікування, знайшли відображення у ст. 17, в якій також регламентувалися питання дострокового звільнення від примусового лікування, збереження жилого приміщення за такими особами та обсяг обмежень їх прав.

На другому місці за кількістю знаків 7257 зн. чи 32,1% від загальної кількості знаходиться Розділ II «Заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів», який містить 8 статей та присвячений комплексу заходів протидії незаконному обсягу таких засобів. В ньому регламентувалися питання контрольованої поставки, оперативної закупки, конфіскації таких засобів, порядок огляду транспортних засобів та особистих речей громадян, а також призупинення діяльності закладів, в яких виявлені факти вживання чи збуту таких речовин.

На третьому місці за обсягом матеріалу знаходиться Розділ I «Загальні положення», який складається з 4876 зн., чи 21,6% від загальної кількості матеріалу та 3 статей. У даному розділі викладено зміст та дефініції 12 термінів, кількість яких необхідно доповнити з урахуванням складності таких злочинів, які пов'язані зі значним числом хімічних речовин, які можуть використовуватися з метою одержання наркотиків. На додаток до цього, в ньому регламентується організація протидії незаконному обігу таких засобів (ст. 3), яка покладена на Національну поліцію, Службу Безпеки України, Офіс Генерального Прокурора, митні органи, центральні органи виконавчої влади. В цілому даний акт характеризується значною нерівномірністю розподілення матеріалу, доказом чого слугує той факт, що 46,4% від загальної кількості приходить на Розділ III.

За минулі 25 років з моменту прийняття даного закону кількість знаків, яка входила до його змісту змінювалася в наступних межах: на 1995 р. – 18806 зн., на 1999 р. – 19057 зн., на 2003 р. – 19380 зн., на 2011 р. – 20991 зн., на 2015 р. – 24019 зн., на 2020 р. – 22617 зн. Отримані результати показують, що за 25 років свого практичного використання загальний обсяг закону збільшився на 17%, що свідчить про значне збільшення сфери питань, які регламентує даний законодавчий акт.

Характерною рисою тодішнього антинаркотичного законодавства є використання значного числа бланкетних норм, серед яких особливе місце займає регламентація видів небезпечних наркотичних засобів. З метою

вирішення даного питання 20.09.1995 р. був прийнятий Наказ МОЗ України «Про затвердження Переліків наркотичних засобів та психотропних речовин, про внесення змін та доповнень до наказу МОЗ України від 30.06.94 №117 «Про порядок виписування рецептів та відпуску лікарських засобів та виробів медичного призначення з аптек» [117]. Розгляд змісту даного підзаконного акту показує, що в ньому знайшло відображення правове регулювання правил виписування рецептів та відпуску лікарських засобів, які підлягають особливому обліку в аптечних і лікувально-профілактичних закладах.

Розвиток науки призвів до того, що в кінці 90-х років минулого століття з'явилися нові речовини, які призводять до стимулюючого, депресивного, галюциногенного стану, що дуже небезпечно для здоров'я. Як вказує В.І. Омігов, наркологічні засоби доцільно розділити на три групи: а) природні; б) полусинтетичні, які виготовляються хімічним шляхом; в) синтетичні, які виготовляються за допомогою хімічних процесів [101, с. 82]. На думку вченого, найбільш значний обсяг мають останні дві групи, тому необхідно вводити жорсткий державний контроль за хімічними речовинами, які можуть бути використані, як складові процесу виготовлення наркотиків.

Такий стан речей вимагає швидкого реагування з боку держави, направленою на припинення процесу поширення наркотичних засобів. Виходячи з цього, було підготовлено два документи: Наказ МОЗ № 143 від 15.05.97 р. «Про порядок ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів» [142] та Наказ МОЗ № 7 від 23.03.1998 р. «Про затвердження Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що підлягають спеціальному контролю відповідно до законодавства України» [119]. Так, в першому з документів регламентувався порядок ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів, які дозволялося використовувати для проведення доклінічних досліджень, реєстрації лікарських засобів, експонування на виставках, ярмарках, конференціях та індивідуального використання громадянами. Згідно пп. 5 п. 1.2, такі засоби дозволялося ввозити у випадках стихійного лиха, катастроф,

епідемічних захворювань за рішенням МОЗ України та наявності документів, які підтверджують їх реєстрацію. На додаток до цього, п. 1.4 вимагав наявність сертифіката фірми виробника та інформацію, стосовно їх використання в країнах, звідки ввозяться такі препарати. Як вказувалося в п. 2.5, у випадках індивідуального використання заборонялося пересилати наркотичні, психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори.

Враховуючи наявність міжнародного досвіду боротьби з наркозлочинністю та необхідність проведення діагностики лікувального процесу, виникла необхідність прийняття стандартів стосовно регламентацій такої діяльності. Тому 27.07.1998 р. МОЗ прийняло Наказ «Про затвердження Тимчасових галузевих уніфікованих стандартів медичних технологій діагностично-лікувального процесу стаціонарної допомоги дорослому населенню в лікувально-профілактичних закладах України та Тимчасових стандартів обсягів діагностичних досліджень, лікувальних заходів та критерії якості лікування дітей» [136]. Згідно даного документу затверджувались стандарти обсягів та якості медичної допомоги в лікувально-профілактичних закладах та вводилися критерії якості лікування. На підставі даного нормативно-правового акту Одеський центр «Ступені» підготував уніфіковані стандарти наркологічної допомоги населенню. До змісту цих стандартів увійшов реабілітаційний комплекс «12 кроків», направлений на надання допомоги наркозалежним особам, якій складався з наступних заходів: 1) проведення індивідуальної роботи з хворими на наркоманію, групові заняття та консультації; 2) здійснення психологічного захисту та реформування міжособистісних стосунків наркозалежних осіб; 3) «антистресова програма», направлена на оволодіння наркозалежними особами засобами способами релаксації; 4) участь родичів наркозалежних осіб у роботі груп психологічної реабілітації, взаємодопомоги за індивідуалізованою програмою.

На підставі цих стандартів, лабораторією боротьби з наркозлочинністю Одеського державного університету внутрішніх справ, за участю автора,

12.08.2019 р. була підготовлена робоча програма з навчальної дисципліни «Наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги. Ознаки наркотичного сп'яніння», яка була передана на розгляд Одеської міської ради.

3.2. Правова характеристика законодавства у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у період 2000-2006 рр.

Наступний етап отримав назву формування засад законодавства у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів. Як показано автором, на особливості даного процесу вплинули два фактори: 1) стабілізація діяльності органів державної влади у сфері боротьби з наркозлочинністю; 2) посилення тенденції поширення обсягів, видів та кількості цих небезпечних речовин [61, с. 41].

Перший з них був пов'язаний з систематизацією та упорядкуванням діяльності органів державної влади, яка почала вводити систему контролю та протидії за розповсюдженням наркотичних засобів. Другий процес знайшов свій вираз у вигляді зростання кримінальної активності, пов'язаної з поширенням цих небезпечних речовин у багатьох областях України, а особливо в таких містах, як Київ, Харків, Дніпро та Одеса.

Показником даного процесу, є дані А.С. Політової, згідно яких кількість смертей серед осіб, які перебували на наркотичному обліку, зростає більш ніж у три рази, а від передозування майже у чотири рази [107, с. 137].

Важливим кроком становлення боротьби з наркозлочинністю була Постанова Кабміну № 770 від 6 травня 2000 р. «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» [120]. В основу даного документу був покладений принцип, який знайшов відображення в Єдиній Конвенції «Про наркотичні засоби» 1961 р., зміст якої полягав у ідентифікації наркотичних речовин. В якості критерію використовувався ступень їх небезпечності та негативного впливу на здоров'я людей, шляхом

поділу на градації, на підставі яких сформовано чотири списки, які увійшли до Додатку Конвенції 1961 р. Виходячи з цього, до змісту Постанови увійшов перелік таких небезпечних речовин, який складався з чотирьох таблиць, до кожної із якої входила різна кількість списків (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів

Таблиця I	Список № 1. Особливо небезпечні наркотичні засоби, обіг яких заборонено Список № 2. Особливо небезпечні психотропні речовини, обіг яких заборонено Список № 3. Рослини, які містять наркотичні засоби та психотропні речовини і обіг яких допускається для промислових цілей
Таблиця II	Список № 1. Наркотичні засоби, обіг яких обмежено Список № 2. Психотропні речовини, обіг яких обмежено
Таблиця III	Список № 1. Наркотичні засоби, обіг яких обмежено і стосовно яких допускаються виключення деяких заходів контролю Список № 2. Психотропні речовини, обіг яких обмежено і стосовно яких допускаються виключення деяких заходів контролю
Таблиця IV	Список № 1. Прекурсори, обіг яких обмежено і стосовно яких встановлюються заходи контролю Список № 2 Прекурсори, стосовно яких встановлюються заходи контролю

Так, до Таблиці I увійшло три списки, два з яких включають особливо небезпечні наркотичні засоби та психотропні речовини, обіг яких заборонений на території України, наприклад, героїн, ацетилфентаніл, опій, кетобемідон.

Враховуючу ту обставину, що на території України зростає значна кількість рослин, які містять сильнодіючі речовини, їх назви увійшли до списку № 3, згідно якого допускається їх обіг виключно для промислових цілей (табл. 3.2). До їх числа відносяться: рослини виду мак снотворний; рослини роду коноплі. В свою чергу до Таблиці II увійшли Список № 1 та Список № 2, які склалися з наркотичних засобів, психотропних речовин, обіг яких обмежений на території України. До змісту Таблиці III увійшли Список № 1 та Список № 2, які включають небезпечні речовини, обіг яких обмежений, але допускається їх використання у наукових цілях та виробництвах ліків з одночасним проведенням заходів контролю. У Таблицю IV увійшли два Списки, в яких перераховуються прекурсори, обіг яких є обмеженим і стосовно яких встановлюються заходи контролю з боку держави.

При встановленні ознак злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин, основним класифікатором є обсяг наркотичних, психотропних речовин і прекурсорів. З метою систематизації такої інформації, 01.08.2000 р. МОЗ України видало Наказ № 188 «Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу» [135]. В основу градації покладена визначена добова доза (ВДД) споживання наркотичних засобів, на підставі якої введено три рівні: а) невеликий; б) великий; в) особливо великий. Так, до невеликих розмірів віднесені ті, що не перевищують 10 ВДД, великі розміри у межах від 100 до 1000 ВДД, а особливо великі, ті які перевищуються 1000 ВДД. Наприклад, стосовно героїну перша градація складає 0,005 г; друга – від 1,0 г до 10,0 г; третя – 10,0 г і більше, для кокаїну відповідно: до 0,02 г; від 1,0 г до 15,0 г; від 15,0 г і більше. В залежності від цих розмірів встановлюються ознаки злочинів, а також міри кримінального або адміністративного покарання. Згідно п. 5 постанови, розміри наркотичних засобів рослинного походження у вигляді екстрактів, витяжок, відварів, інших рідин розраховуються на підставі методики кримінологічних досліджень у перерахунку на суху речовину. Інтерес викликає

та обставина, що в кінці 80-х рр. минулого століття Ю.М. Аргунова та А.А. Габіані, ставили питання стосовно уніфікації законодавства у цій сфері, шляхом внесення доповнень на підставі Єдиної Конвенції про наркотичні засоби 1961 [2, с. 20].

З метою проведення порівняльного аналізу значень ВДД, які застосовуються в Україні, доцільно провести їх компаративний аналіз у порівнянні з обсягами, які застосовуються в інших країнах (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Порівняльний аналіз значень розмірів ВДД наркотичних засобів
у різних країн світу**

Вид наркотику	Україна	Росія	Німеччина	Кіпр	Португалія
Героїн	від 0,005 г	0,5 г	1-2 г	0,5 г	1 г
Кокаїн	від 0,02 г	0,5 г	1-2 г	10 г	2 г
Канабіс	від 5 г	6 г	6-14 г	30 г	25 г
Амфетаміни	від 0,15 г	0,2 г	3 г	20 г	1 г

Розгляд зібраної інформації показує, що законодавство України достатньо жорстко регламентує розмір ВДД у порівнянні з іншими країнами. Наприклад, в Україні значення ВДД для кокаїну складає 0,02 г, в Росії майже в два рази більше – 0,5 г, у Німеччині – 0,2 г, Кіпрі – 10 г. Подібна тенденція зберігається при розгляді значень ВДД, які встановлені щодо героїну, амфетаміну та канабісу, на прикладі якого можна дослідити суттєву різницю майже у шість раз між Україною та Кіпром. В цілому, значення ВДД українських нормативно-правових актів значно не співпадають з показниками країн ЄС та Росії, що свідчить про неврахування світового досвіду боротьби з наркозлочинністю. При розгляді даного питання необхідно звернути увагу, що у 2001 р. уряд Португалії провів новий курс боротьби з наркоманією, шляхом декриміналізації вживання деяких видів наркотиків, результатом чого стало зменшення смертей від передозування з 400 до 290 осіб на рік.

З 1996 р. почала діяти нова Конституція України, норми якої мали пріоритетне значення для розвитку кримінального законодавства. Ця обставина, по-перше, потребувала закріплення у Кримінальному Кодексі України конституційних положень щодо необхідності охорони, захисту особистих прав і свобод, а також інтересів суспільства та держави. По-друге, необхідність перегляду кримінального законодавства, яке продовжувало базуватися на нормах КК УРСР 1960 р. До змісту КК України, прийнятого 5 квітня 2001 р. увійшло 20 статей, присвячених кримінальній відповідальності у сфері незаконного обігу наркотичних речовин [72]. Інтерес викликає та обставина, що у КК УСРР 1927 р. такі злочини регламентувалися в одній статті – ст. 134 Глави V «Господарські злочини». У КК УРСР 1960 р. даному питанню було присвячено три статті, які увійшли до змісту Глави I «Злочини проти держави» (ст. 70), а ст. 229 та ст. 230 входили до Глави X «Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я». На відміну від цього у КК України 2001 р. дана група злочинів систематизована у змісті Розділу XIII. Розгляд цих положень показує, що у кодифікованому акті знайшли відображення шістнадцять складів злочинів: контрабанда; використання коштів; незаконне виробництво; викрадання наркотичних засобів; посів; схиляння до вживання наркотичних засобів; організація місць незаконного вживання наркотичних засобів та ін. Як вказує В.В. Корольчук, найбільша кількість злочинів припадає на ст. 309 «Незаконне виробництво, виготовлення, зберігання наркотичних засобів без мети збуту» – 55,3% від загальної кількості злочинів [56 с. 171].

З метою порівняння вкажемо, що у КК УРСР 1960 р. до складу злочинів відносилося лише контрабанда, виготовлення та збут, а також вирощування нарковмісних рослин. На підставі цих даних можна зробити висновок стосовно того, що за 40 років між датами прийняття цих кодифікованих актів суттєво збільшилося кількість статей та склад злочинів, пов'язаними з незаконним обігом наркотичних засобів. Дослідження побудови Розділу XIII проводилося шляхом розгляду структури кожної з 20 статей за наступними

критеріями: кількість частин, наявність приміток, максимальні та додаткові покарання. З метою проведення аналізу даного документу автором була запропонована методика, згідно якої по кожній зі статей КК України проводилися розрахунки кількості частин [65, с. 28]. Такі дані були систематизовані та представлені у вигляді табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Розподілення кількості частин в статтях КК України 2001 р.

Кількість частин	5	4	3	2	1
Кількість статей	1	4	5	8	2

Так, згідно отриманих результатів, найбільшу кількість частин – 5, має одна стаття – ст. 321, яка встановлює відповідальність за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або лікарських засобів. Наявність такої кількості частин пов'язана зі значним числом діянь, передбачених цією статтею, за кожне з яких передбачається конкретна санкція. На додаток до цього, до цієї статті увійшла Ч.5, яка передбачає відмову від кримінального переслідування осіб, які добровільно здали отруйні чи сильнодіючі речовини, або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби та вказали джерело їх придбання, або сприяли розкриттю таких злочинів. Як вказує Я.В. Ступник, такий підхід є дієвим впливом і потужним правовим стимулом впливу на свідомість і волю особи, яка вчинила злочин [164, с. 73]. Іншим результатом проведених розрахунків є встановлення факту того, що дві частини мають одинадцять статей кодексу, а одну частину – дві (табл. 3.4). Тобто абсолютна більшість статей цього розділу відрізняються незначною складністю своєї структури. Наступним критерієм дослідження змісту КК 2001 р. є наявність приміток. Примітки до статей допускаються у виняткових випадках, якщо відповідне положення не можна викласти в тексті статті без порушення цілісності його змісту. У змісті даного розділу примітки мають ст.

305, 306, 323. При цьому примітка у ст. 305 присвячена дуже важливому питанню – встановленню змісту понять великий та особливо великий розмір наркотичних засобів, психотропних речовин, які визначається наказами, методичними вказівками, інструкціями, виданими МОЗ України. Інша стаття, до якої увійшла примітка – ст. 306, в її змісті роз’яснюється поняття великого розміру коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. На додаток до цього, ще одна примітка увійшла до змісту ст. 323, в якій з’ясовується поняття допінгу, тобто засобів та методів, що входять до переліку заборонених Антидопінговим кодексом Олімпійського руху. З точки зору оцінки суворості кримінальних покарань, у розділі XIII КК України 2001 р., доцільно розглянути максимальні терміни покарань, передбачених кожною з 20 статей (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Систематизація максимальних термінів покарання
Розділу XIII КК України 2001 р.**

Термін	3 р.	5 р.	7 р.	8 р.	10 р.	12 р.	15 р.
Номер статті	ст. 319 ст. 322 ст. 324	ст. 316 ст. 318 ст. 320	ст. 310	ст. 309 ст. 311 ст. 317 ст. 323	ст. 321	ст. 305 ст. 307 ст. 308 ст. 312 ст. 313 ст. 314 ст. 315	ст. 306
Загальна к-ть ст.	3	3	1	4	1	7	1

Розгляд отриманих даних показує, що найбільш сувора міра покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 15 років передбачена Ч. 2 ст. 306, яка регламентує відповідальність за розміщення коштів від незаконного обігу наркотичних засобів у банках або інших структурах, скоєне за попередньою змовою групи осіб, або повторно, або у великих розмірах. Згідно проведених розрахунків, найбільша кількість статей – сім Розділу XIII, передбачає

максимальне покарання у вигляді позбавлення волі на строк 12 років (табл. 3.5). До їх змісту увійшли злочини, пов'язані з контрабандою, незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, пересиланням, викраденням, привласненням, незаконним введенням в організм людини таких засобів, а також схилення до їх вживання. Наступне за тяжкістю покарання, з максимальним терміном позбавлення волі – 8 років, передбачено у п'яти статтях даного розділу. До диспозиції цих статей входить незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилання, організація або утримання місць для незаконного вживання чи виробництво таких засобів. Найбільш м'які покарання з максимальним терміном обмеження волі до 3 років, передбачені в ст. 319, 322, 324, в яких регламентується відповідальність за незаконну видачу рецептів на право придбання таких засобів, порушення правил їх обігу, спонукання неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів. В цілому на думку О.П. Гороха, система покарань за такі злочини характеризується наявністю багатьох помилок у судовій практиці та зниженні ефективності заходів протидії таким небезпечним злочинам, тому вченим були запропоновані зміни до санкцій, передбачені кодифікованим актом [24, с. 12].

Важливим критерієм відповідальності за злочини у КК України 2001 р. є використання додаткових покарань. Під цим терміном розуміється покарання, яке у випадках та порядку, передбачених КК України, додається до основного покарання за той чи інший злочин, яке не може самостійно застосовуватися. Функція додаткових покарань полягає в обтяженні основного покарання з урахуванням характеру суспільної небезпеки злочину, а також особи, яка його вчинила. В змісті Розділу XIII додаткове покарання у вигляді конфіскації майна входило до семи статей – ст.ст. 305, 306, 307, 308, 311, 312, 313, а додаткове покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю входило до чотирьох статей – ст.ст. 306, 312, 319, 320. Як вказує П.О. Лиска, ст. 307 КК України потребує свого

удосконалення, з причини нечіткої кваліфікації злочину та ступені його суспільної небезпечності [75, с. 124].

Характерною особливістю кодексу є наявність ст.ст. 306, 312, в яких передбачено два види додаткових покарань – конфіскація майна та право обіймати певні посади, або займатися певною діяльністю. З метою проведення дослідження інтенсивності злочинності в Одеській області А.М. Бабенко був запропонований критеріальний підхід, на підставі якого шляхом розрахунків кількості злочинів було виділено п'ять класів кримінальної вражливості територій [6, с. 83].

Діюче законодавство України передбачає адміністративну відповідальність за незаконний обіг без мети збуту незначних обсягів наркотичних речовин, які знайшли відображення в КУпАП, до змісту якого за період існування незалежної України, була внесена значна кількість доповнень [50]. Так, згідно цього кодифікованого акту ст. 44 регламентує питання незаконного виробництва, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах. Такі дії тягнуть за собою накладення штрафу від 25 до 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 20 до 60 годин, або адміністративний арешт на строк до 15 діб.

Адміністративна відповідальність згідно ст. 106-1 КУпАП настає за невжиття заходів щодо забезпечення встановленого режиму охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць зберігання і переробки врожаю цих культур. За такі дії, а так само невжиття заходів щодо знищення післяжнивних залишків чи відходів виробництва, що містять наркотичні речовини – тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від 30 до 70 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Іншим положенням даної статті передбачена відповідальність за невжиття землекористувачами або землевласниками на закріплених за ними земельних ділянках заходів щодо знищення дикорослих конопель чи снотворного маку для громадян від 10 до 30 неоподаткованих мінімумів доходів громадян та посадових осіб – від 30 до 70 неоподаткованих

мінімум доходів громадян. Ст. 106-2 КУпАП передбачає відповідальність за незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку в кількості до 100 рослин чи конопель у кількості до 10 рослин, що тягне за собою накладення штрафу від 18 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією незаконно вирощуваних нарковмісних рослин.

У практиці використання обігу наркотиків часто виникають ситуації, коли потрібно застосовувати ці речовини в якості ветеринарних препаратів та проведення профілактики хвороб тварин. З метою попередження незаконного обігу наркотичних препаратів, 23 липня 2001 р. Державний Департамент ветеринарної медицини видав Наказ «Про затвердження правил реалізації ветеринарних медикаментів і препаратів» [132]. Нормативно-правовий акт складався з шести розділів та п'ятдесяти пунктів. З точки зору запобігання злочинам, пов'язаних з наркотичними речовинами, до змісту документу увійшов п. 1.2, згідно якого встановлюються умови здійснення роздрібною та оптовою реалізації ветеринарних медикаментів та препаратів. Суб'єкти господарювання повинні забезпечити всі умови здійснення торгівельної діяльності, які включають вимоги до стану приміщень, відповідність санітарно-епідеміологічним нормам, а також охорону лікарських препаратів та наркотичних засобів. У випадках зберігання отруйних, наркотичних, імунобіологічних препаратів повинні бути забезпечені особливі умови їх зберігання, тобто певні температурні режими та відповідність нормам пожежної безпеки. При цьому категорично забороняється при здійсненні роздрівної торгівлі реалізація отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів без рецепта лікаря або фельдшера ветеринарної медицини. Інтерес викликає та обставина, що на сьогодні облік отруйних, сильнодіючих лікарських засобів ветеринарної медицини здійснюється на підставі інструкції, затвердженої 04.08.1967 р. Міністерством сільського господарства СРСР, яка потребує свого перегляду.

Суспільно-політична та криміногенна ситуація, яка склалася на початок XXI ст., призвела до необхідності захистити життєво важливі інтереси України, з причини розширення спектра загроз, а також забезпечити заходи з

їх виявлення та запобігання у сфері боротьби зі злочинністю, корупцією, наркоманією та інших сферах життя країни. З метою вирішення даного завдання, 19 червня 2003 р. був прийнятий ЗУ «Про основи національної безпеки України», який містив концептуальні підходи до комплексного перегляду законодавства України з даного комплексу питань [141]. Документ складався з 12 статей, до змісту яких увійшов термінологічний апарат, об'єкти та суб'єкти національної безпеки, принципи, пріоритети та перелік реальних та потенційних загроз. Згідно ст. 2 правову основу національної безпеки України становлять Конституція, законодавчі акти, міжнародні договори, а також інші нормативно-правові акти. Питання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів знайшли відображення у ст. 7 «Загрози національним інтересам і національній безпеці України», в якій зазначається про необхідність протидії незаконного ввезення в країну наркотичних засобів. В свою чергу ст. 10 вказує, що основними функціями суб'єктів забезпечення національної безпеки є прогнозування та виявлення різного виду загроз дестабілізуючих чинників, до числа яких відноситься незаконне вживання та розповсюдження наркотичних засобів. Розгляд даного документу показує, що незважаючи на важливість даного акту, більшість положень мають декларативний, а не нормативно-правовий, чітко визначений характер.

Наступним кроком у боротьби з поширенням цих небезпечних речовин стало прийняття Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 роки [134]. Як вказує І.Р. Шинкаренко, підготовка даної програми зумовлена світовою практикою, згідно якої протидія наркозлочинності повинна ґрунтуватися на загальнодержавній системі та науковому забезпеченню комплексу запланованих заходів [172, с. 194]. Документ складався з п'яти розділів та додатків, в яких містилися орієнтовні розрахунки обсягів фінансування заходів щодо посилення боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. У розділі I «Загальні положення» сформовано цілі програми,

приведена оцінка тієї критичної ситуації, яка склалася в країні, зверталася увага на відсутність чіткого механізму надання допомоги громадянам з метою недопущення розповсюдження наркотичних речовин. Вказувалося на постійне збільшення обсягів контрабандного надходження цих небезпечних речовин, констатувався факт перебудови нелегального ринку наркотиків, шляхом появи висококонцентрованого опію, кокаїну, героїну, синтетичних наркотичних засобів. У розділі II викладено етапи реалізації програми: перший (2003-2005 рр.); другий (2006-2010 рр.). На першому з них планувалося удосконалення нормативно-правової бази у цій сфері, проведення моніторингу механізму міжвідомчого співробітництва шляхом обміну інформацією, досвідом, проведення суспільних заходів. Значна увага приділялася проведенню заходів превентивного характеру щодо виховання, освіти, профілактики, консультування, лікування, реабілітації наркозалежних осіб. На другому етапі ставилося завдання з інтеграції України у європейський інформаційний простір, впровадження науково-технічних розробок щодо медико-соціального та економічного розв'язання проблеми, скорочення попиту на наркотичні речовини. На додаток до цього, документ регламентував забезпечення функціонування та розвиток мережі спеціальних виховних закладів для дітей і підлітків, підготовку та видання спеціальних посібників, впровадження навчальних програм антинаркотичного змісту в навчальних закладах. У розділі III «Очікувані результати» ставилося завдання з формування у суспільстві негативного ставлення до наркоманії та підвищення ефективності існуючого механізму боротьби з цим небезпечним явищем. В цілому планувалося створення цілісної системи взаємодії державних органів, підприємств, установ, організацій та громадських об'єднань у сфері боротьби з наркоманією та здійснення превентивних заходів на національному та міждержавному рівні. Результати, отримані після прийняття даної постанови, дозволи підготувати Комплексну Програму профілактики правопорушень на 2007-2009 роки [116].

З метою порівняння підходів до боротьби з наркозлочинністю доцільно провести компаративний аналіз даної програми з програмою, прийнятою на 1994-1997 рр. Так, програма 2003 р. значно перевищувала за своїм обсягом програму 1993 р., тобто якщо загальна кількість знаків складала у першій 14335 зн., у другій – 40714 зн., отже, була більшою за обсягом майже у 2,8 рази. На думку Є.О. Гладкової, дана програма повинна була частково компенсувати процес ослаблення державного контролю за наркозлочинністю, протидіяти тіньовій складовій та зменшити поширення цих небезпечних речовин у середовищі неповнолітніх та молоді [21, с. 62].

Одним із шляхів появи наркотичних засобів на тіньовому ринку України є порушення умов виготовлення та зберігання наркотичних речовин в аптечній мережі. З метою вирішення цього завдання, 15.12.2004 р. МОЗ України прийняв Наказ № 626 «Про затвердження Правил виробництва (виготовлення) лікарських засобів в умовах аптеки», який містив 9 розділів та додатки [131]. Згідно даного документу визначалися основні вимоги до виробництва, виготовлення, зберігання лікарських засобів в аптеках. У п. 6.1 «Письмовий контроль» встановлювалася необхідність запису у паспорті контролю стосовно використання напівфабрикатів, концентратів, інгредієнтів лікарських засобів. У випадках, коли до складу лікарської формули входять отруйні речовини, наркотичні та психотропні засоби, нормативно-правовий акт регламентував їх предметно-кількісний облік та відповідний запис у рецепті. Як вказується у п. 6.1.3, запис у паспорті письмового контролю повинен відображати технологію виробництва та бути записаний латинською мовою. Якщо до складу лікарської формули входять отруйні речовини, наркотичні і психотропні лікарські засоби та ті, що підлягають предметно-кількісному обліку, то письмовий контроль заповнюється тільки на зворотному боці рецепта. В свою чергу, пп. 6.4.2 встановлював необхідність проведення перевірок фасування внутрішньо аптечної заготовки речовин, до складу яких входять отруйні, наркотичні чи психотропні лікарські засоби. На додаток до цього, такі речовини підлягали ідентифікації та

кількісному аналізу, результати яких обов'язково повинні реєструватися у журналах суворого обліку.

Підвищення попиту на наркотичні засоби, високі надприбутки, зумовило, на думку А.Є. Фоменко, використання аптечної мережі в якості джерела їх надходження [168, с. 161]. Виходячи з цього, 17 листопада 2004 р. КМ України прийняв Постанову «Про затвердження Правил торгівлі лікарськими засобами в аптечних закладах» [133]. Документ складався з 34 пунктів, в яких регламентувались питання умов і здійснення торгівлі лікарськими засобами в аптечних закладах та у будь-яких підприємствах з оптової та роздрібною торгівлі лікарськими засобами. Згідно п. 13, аптечні склади, бази повинні забезпечити наявність окремих площ або приміщень, де зберігаються сильнодіючі, отруйні, наркотичні препарати, окремі види рослин та інша сировина, яка може бути використана у виготовленні цих небезпечних речовин. Як вказується у п. 16, поставки таких засобів обов'язково супроводжуються документами, в яких вказується дата їх продажу чи придбання, назва та лікарська форма, назва та адреса виробника, покупця із зазначенням реквізитів, ліцензій. У випадках, коли наркотичні речовини потрапляють до аптек, адміністрація закладів повинна забезпечити наявність металевої шафи для зберігання таких речовин, підключення її до сигналізації та забезпечення необхідної охорони.

Одним з видів злочинів, характерних для цього історичного періоду, є виписка рецептів на отримання наркотичних засобів, які в подальшому використовувалися для їх нелегального обороту. Прикладом такого злочину є факт затримання у 2003 р. завідувача відділенням однієї з поліклінік міста Херсона, який торгував рецептами на трамадол. В результаті слідчих дій було встановлено, що даний громадянин продавав рецептурні бланки на право придбання наркотичних засобів в аптечних закладах. З метою протидії таким порушенням законодавства 19.07.2005 р. МОЗ України видало Наказ № 360 «Про затвердження Правил виписування рецептів на лікарські засоби і вироби медичного призначення, Порядку відпуску лікарських засобів і виробів

медичного призначення з аптек та їх структурних підрозділів, Інструкції про порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків» [130]. Документ складається з трьох розділів та Додатків, в яких регламентується порядок виписування рецептів лікарських засобів та порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків. Як вказує В.В. Коляда, документ був підготовлений згідно діючої в ЄС класифікаційно-правовій групі упорядкування лікарських засобів [54, с. 11].

В розділі I встановлюються загальні вимоги до виписування рецептів на лікарські засоби, які містять наркотичні речовини, для чого використовуються спеціальні рецептурні бланки форми № 3 (ф-3), які виготовляються на папері рожевого кольору та мають наскрізну нумерацію. Контроль за їх обліком та використанням покладається на відповідальну особу, яка призначається наказом суб'єкта господарювання. Такі рецепти можуть також виписуватись у формі електронного документа – електронного рецепта, який створюється, зберігається та передається до МОЗ через інформаційну систему.

Розділ II присвячувався особливостям виписування рецептів для деяких видів хворих, до числа яких відносяться пацієнти з затяжними та хронічними захворюваннями, а також ті, які мають право та безоплатне та пільгове забезпечення. Пацієнтам першої групи, в тому числі тим, які мають право на безоплатне чи пільгове забезпечення, дозволяється виписувати на одному рецептурному бланку наркотичні (психотропні) лікарські засоби в кількості, передбаченій для десятиденного курсу лікування.

У наступному розділі III розглядаються особливості заповнення рецептурних бланків, які заповнюються чітко і розбірливо чорнилом, кульковою ручкою або комп'ютерним набором з обов'язковим заповненням належної інформації, передбаченої відповідною формою бланка рецепта. Виправлення в рецепті не дозволяються, в ньому зазначається прізвище, ініціали та вік хворого, якому виписується рецепт, номер його карти амбулаторного чи стаціонарного хворого, а також зазначається прізвище та ініціали лікаря, а також засвідчується підписом та особистою печаткою лікаря. При цьому

дозволяється виписувати не більше трьох найменувань лікарських засобів. На думку Л.О. Мовсисян, наявність таких підходів дозволяє вдосконалити легальний обіг наркотичних засобів та виконати вимоги законодавства стосовно реалізації таких небезпечних речовин [81, с. 8].

В цілому, історичний період 2000-2006 рр. відіграв значну роль у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів. На цьому етапі була створена система ідентифікації наркотичних речовин, прийняті правила виписування рецептів на наркотичні речовини, введена в дію державна Програма, направлена на боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та був затверджений Кримінальний Кодекс України, в якому розділ XIII був повністю присвячений боротьби з цим негативним явищем.

3.3. Правові засади боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у період 2007-2019 рр.

Даний історичний період доцільно назвати етапом стабілізації боротьби з наркозлочинністю, з причини того, що прийняті нормативно-правові акти були направлені на упорядження системи протидії цьому небезпечному явищу. Першою характерною тенденцією даного часового інтервалу було збільшення кількості злочинів, пов'язаних з нелегальним обігом наркотичних засобів, серед яких більше половини складали такі види як придбання, зберігання, виготовлення, виробництво, перевезення, пересилання, вчинені без мети збуту, а третину складали ці ж самі злочини, вчинені з метою збуту. Згідно оприлюднених статистичних даних кожен сьомий тяжкий злочин був скоєний особами, які перебувають в стані наркотичного оп'яніння, а в містах позбавлення волі приблизно 20% засуджених осіб було таким чи іншим способом були пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів. Як вказує Т.А. Забродська, на Україні протягом достатньо тривалого періоду

спостерігається процес збільшення рецидивних злочинів. Приміром, за ст. 309 КК України їх кількість склала 57,4% від загального числа [35, с. 143].

Друга тенденція – це процес появи в Україні нових наркотичних засобів синтетичного походження, до яких відносяться наркотики синтезовані з хімічних речовин у лабораторіях: метадон, амфетамін, барбітурати, фенциклідин, промедол, фенамін, МДА, МДМА, фентаніл, 3-метілфентаніл. Такі наркотичні засоби, потрапляючи в середину організму, значно швидше ніж природні здатні справляти сильний вплив, а також створювати підняття настрою, чи надмірну сонливість, хворобливу, незвичайну веселість – ейфорію, порушення свідомості, викликати манію величі та невразливості. Такий стан речей значно ускладнював процес протидії їх поширенню та потребував прийняття нових нормативно-правових актів. З метою дослідження правотворчої діяльності у цій сфері, була проведена систематизація, прийнятих у цей історичний період нормативно-правових актів (табл. 3.6).

Для порівняння характеристик прийнятих нормативно-правових актів була використана методика, запропонована Б.В. Кіндюком та О.Л. Копиленко, згідно якої були проведені розрахунки кількості знаків по кожному з цих документів [55, с. 6]. За результатами такого дослідження можна вказати, що найбільша кількість текстового матеріалу приходить на Постанову КМУ від 3 червня 2009 р., яка складається з 69323 зн., на другому місці Стратегія Державної політики, затверджена Постановою КМУ 26 серпня 2013 р. – 57480 зн., а на третьому місці Постанова КМУ від 6 квітня 2016 р. – 50391 зн. (табл. 3.6). Таким чином, найбільша увага була приділена правовому регулюванню порядку впровадження діяльності, пов'язаної з обігом та контролем цих небезпечних речовин.

У цей історичний період, враховуючи складну криміногенну ситуацію, була прийнята значна кількість нормативно-правових актів, до яких увійшли відомчі накази, інструкції, в яких регламентувались питання протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Так, 17.08.2007 р. МОЗ України видав Наказ «Про затвердження Переліків отруйних та сильнодіючих лікарських

засобів», направлений на недопущення розповсюдження таких небезпечних речовин [118] (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

**Нормативно-правові акти
у сфері регламентування обігу наркотичних засобів**

№ з/п	Дата прийняття, орган державної влади	Назва акту	Кількість розділів/пунктів	Кількість знаків
1	2	3	4	5
1	17 серпня 2007 р. Наказ МОЗ	Про затвердження Переліків отруйних та сильнодіючих лікарських засобів	0/7	2369 зн.
2	31 серпня 2007 р. Наказ МОЗ	Про затвердження Великих та особливо великих розмірів отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу	0/4	4768 зн.
3	10 жовтня 2007 р. Постанова КМ	Про затвердження гранично допустимої кількості наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що містяться в препаратах	0/2	3171 зн.
4	10 жовтня 2007 р. Постанова КМ	Про затвердження переліку прекурсорів, що використовуються у ветеринарній медицині	0/2	1150 зн.
5	8 листопада 2007 р. Постанова КМ	Про затвердження Порядку перевезення хворими, які прямують транзитом через територію України, наркотичних засобів і психотропних речовин	0/9	5372 зн.
6	5 грудня 2007 р. Постанова КМ	Про затвердження Порядку ліцензування діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 р. № 1698 і від 4 липня 2001 р. № 756	0/41	29159 зн.
7	17 квітня 2008 р. Постанова КМ	Про затвердження Порядку перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України та оформлення необхідних документів	0/13	8361 зн.

1	2	3	4	5
8	3 червня 2009 р. Постанова КМ	Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом	0/48	69323
9	13 травня 2013 р. Постанова КМ	Про затвердження Порядку придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я	4/38	22161 зн.
10	28 серпня 2013 р. Постанова КМ	Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року	16/2	57480 зн.
11	12 серпня 2015 р. Постанова КМ	Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками	0/14	17995 зн.
12	6 квітня 2016 року Постанова КМ	Деякі питання ліцензування господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці I переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку	13/87	50391 зн.
13	6 лютого 2019 р. Розпорядження КМ	Про затвердження плану заходів на 2019-2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року	10/32	40307 зн.
14	2 січня 2019 р. Наказ МОЗ	Про внесення змін до Методичних рекомендацій ведення обліку лікарських засобів та медичних виробів у закладах охорони здоров'я	4/25	23350 зн.

Зміст документу складався з семи пунктів, 2369 знаків, переліку отруйних лікарських засобів, які мали міжнародні непатентовані або загальноприйняті назви, які підлягали предметно-кількісному обліку в закладах охорони здоров'я та у їх виробників. У даному Наказі перед Державною службою лікарських засобів і виробів медичного призначення ставилося завдання здійснювати постійний контроль за видачею, передачею до торгівельної мережі та органів охорони здоров'я таких речовин.

Юридична відповідальність в сфері обігу наркотичних засобів залежить від їх обсягів, що пов'язано з впливом на осіб, які вживають ці небезпечні засоби. З метою правового регулювання даного питання 31 серпня 2007 р. був прийнятий Наказ МОЗ «Про затвердження Великих та особливо великих розмірів отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу» [114] (табл. 3.6). Даний документ складався з 4768 знаків та чотирьох пунктів, в яких вказувалося про правові підстави прийняття даного документу, затверджувалися кількісні показники великих та особливо великих розмірів отруйних лікарських засобів, вказувалися їх назви та ставилися завдання з контролю за обігом таких препаратів державній службі лікарських засобів. Як вказує Т.Є. Качалова, при цьому необхідно враховувати величезні прибутки від незаконного обігу наркотиків, т.я. вартість героїну у Пакистані становить 650\$ за кг, а у Москві 70\$ за 1 гр, тобто встановлення такої градації суттєво доповнює системну боротьбу з цим небезпечним явищем [45, с. 339].

Наступним нормативно-правовим актом, прийнятим 10 жовтня 2007 р., була Постанова КМ України «Про затвердження гранично допустимої кількості наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що містяться в препаратах» [115] (табл. 3.6). Даний документ складався з двох пунктів, 3171 знаків та мав важливе практичне значення для визначення кількості наркотичних речовин, згідно якої наступала кримінальна чи адміністративна відповідальність. Наприклад, гранично допустима кількість кодеїну складає 25 мг для неподільних або дозованих лікарських форм та 2 мг

для недозованих лікарських форм на одиницю дози, тобто перевищення цих значень є ознакою правопорушення, внаслідок чого настає кримінальна або адміністративна відповідальність. Для порівняння скажемо, що згідно Наказу Мінздравсоцрозвитку Росії від 17.05.2012 р. № 562н (ред. від 31.10.2017 р.) «Про затвердження Порядку відпуску фізичним особам лікарських препаратів для медичного застосування, що містять крім малих кількостей наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів інші фармакологічні активні речовини» гранично допустима кількість кодеїну складає 20 мг. Згідно Наказу Міністерства охорони здоров'я Республіки Молдови «Про затвердження Положення про порядок виписування рецептів на лікарські препарати і Положення про порядок роздрібної реалізації лікарських препаратів за рецептом лікаря» допустима кількість кодеїну теж складає 20 мг.

У цей історичний період виникла необхідність регламентувати використання наркотичних речовин у ветеринарії, призначених для наркозу тварин, їх знеболення при проведенні різних процедур. Такий стан речей вимагав прийняття нормативно-правових актів у даній сфері. Так, 10 жовтня 2007 р. КМ України була прийнята Постанова «Про затвердження переліку прекурсорів, які використовуються у ветеринарній медицині» [121] (табл. 3.6). Даний документ складався з двох пунктів, 1150 знаків та встановлював перелік прекурсорів, які використовувалися у ветеринарії, до числа яких відносилися пентобарбітал, кетамін, ангідрид оцтової кислоти, антранілова кислота, етиловий ефір, калію перманганат, метилетилкетон, сірчана кислота, толуол та ін. Згідно даного акту такі речовини підлягали охороні в окремих приміщеннях, контролю за їх видачею та потребували ведення спеціальної документації, що значно зменшувало можливість їх потрапляння на тіньовий ринок.

В повсякденному житті часто виникають ситуації, пов'язані з перевезенням хворих осіб, які потребують використання наркотичних засобів і психотропних речовин. З метою врегулювання даного питання, 8 листопада 2007 р. була прийнята Постанова КМ України «Про затвердження Порядку перевезення хворими, які прямують транзитом через територію України,

наркотичних засобів і психотропних речовин», яка регламентувала цей комплекс питань [127] (табл. 3.6). Даний документ складався з дев'яти пунктів, 5372 знаків. Згідно п. 2, медична допомога на території України, яка включає використання наркотичних засобів може бути надана хворим при наявності висновку, підписаного лікарем та засвідченого печаткою. При здійсненні митного контролю, з метою оформлення транзиту наркотичних засобів, такі особи повинні подати наступні документи: митну декларацію, рецепт, паспорт, сертифікат на лікарський засіб. Аналогічним чином, наркотичні засоби, які вивозяться за межі України для забезпечення медичної допомоги хворим особам, також підлягають обов'язковому декларуванню. Як вказує Є.О. Гладкова, протидія такому виду поширення наркотичних засобів впливає на зменшення сектору тіньової економіки, який є джерелом постачання «чорної» готівки [21, с. 64].

Діюче законодавство України передбачає необхідність ліцензування обігу цих небезпечних речовин. Правовою основою такої процедури була Постанова КМ України від 5 грудня 2007 р. «Про затвердження Порядку ліцензування діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та внесення змін до Постанов Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 р. № 1698 і від 4 липня 2001 р. № 756» [125] (табл. 3.6). Даний документ складався з 41 пункту та 29159 знаків та був присвячений процедурі ліцензування діяльності з культивування рослин, які включалися до таблиць наркотичних засобів, викладались ліцензійні умови та порядок видачі ліцензії або відмови в її видачі. Ліцензія на здійснення діяльності з обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів видається за наявності відповідної матеріально-технічної бази, нормативно-технічної документації, кваліфікованого персоналу, умов для забезпечення обліку та зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також для забезпечення безпечності такої діяльності. При отриманні суб'єктом господарювання ліцензії, державним органом робиться запис у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб, підприємців та

громадських формувань про рішення органу ліцензування щодо наявності у суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Розгляд змісту Постанови показує достатньо складний порядок отримання ліцензії, до якого входила необхідність подачі заяви, банківських реквізитів, ідентифікаційного коду, виду діяльності, інформації стосовно наявності у підприємства філій або відокремлених підрозділів, документів, на підставі яких проводиться діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів тощо. Про складність документу свідчать наступні факти: значна кількість пунктів – 41, наявність регламентації особливого порядку переоформлення ліцензій, порядку видачі її дублікату, анулювання ліцензії, необхідність створення ліцензійної справи, єдиного ліцензійного реєстру, внесення плати за видачу ліцензії, її копії чи дублікату, а також необхідність передачі такої інформації до КМ України.

Протягом останніх років в Україні спостерігається тенденція використання її території як транзитного шляху для переміщення наркотиків в різні країни світу. Згідно зібраних автором даних, у 2003 р. на російсько-українському кордоні був затриманий нарко-кур'єр з 15 кг марихуани, який спромагався перевести їх до Росії [67, с. 94]. У 2005 р. в аеропорту Бориспіль Службою Безпеки України було затримано трьох українців, які перевозили з Аргентини до України 2 кг кокаїну, а після розслідування цього злочину у інших учасників цього злочинного угруповання було вилучено ще 7,5 кг кокаїну. Як вказує Г.В. Кіріченко, з метою недопущення ввезення на територію України наркотичних засобів, доцільно виділити чотири умовні регіони митного кордону, на яких мають бути посилені заходи протидії контрабанді таких речовин [47, с. 221].

З метою протидії таким негативним явищам 17 квітня 2008 р. КМ України прийняв Постанову «Про затвердження Порядку перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України та оформлення необхідних документів» [126] (табл. 3.6). Документ складався з 8361 знаків та 13 пунктів, в яких регламентуються порядок

перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів закладами охорони здоров'я, суб'єктами господарювання, залізничним, автомобільним, повітряним або водним транспортом. Згідно п. 6, перевезення таких речовин здійснюється у супроводі відповідальної особи, призначеної керівником закладу охорони здоров'я або суб'єкта господарювання. Факт отримання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів підтверджується підписаною відповідальною особою накладною, в якій зазначається державний номер відповідного автомобільного транспортного засобу. Питання охорони вантажу покладалося на керівника закладу охорони здоров'я або суб'єкта господарювання, який ніс за це особисту відповідальність. При вирішенні питання перевезення наркотичних засобів враховуються їх види, ступень небезпечності, які регламентуються відповідними Списками та встановлюються обмеження в їх обсягу до 200 кг. У разі виникнення необхідності перевезення значної кількості наркотичних засобів до цього процесу залучається патрульна поліція або поліція охорони, яка супроводжує такий транспортний засіб. У п. 9 регламентується порядок відпуску цих небезпечних речовин, а контроль за цим процесом покладається на особу призначену наказом керівника закладу охорони здоров'я або суб'єкта господарювання. При проведенні перевезень цих небезпечних речовин їх повинна супроводжувати відповідальна особа, яка обізнана з властивостями цих небезпечних речовин, складала іспити на знання правил безпечного поводження з ними. Як вказує П.А. Горбаченко, наявність подібних нормативно-правових актів дозволяє протидіяти злочинам, пов'язаним з контрабандою, передбачених ст. 305 КК України [23, с. 136].

Характерною тенденцією даного історичного періоду є поступове витіснення наркотиків природного походження синтетичними, тобто такими які синтезовані з певних хімічних речовин у лабораторіях: метадон, амфетамін, барбітурати, фенциклідин, промедол, фентамін, МДА, МДМА, фентаніл, 3-метілфентаніл. Такий своєрідний наступ нових наркотичних засобів потребував реагування з боку держави з метою посилення контролю у цій

сфері, що знайшло відображення у Постанові Кабінету Міністрів України від 3 червня 2009 р. № 589 «Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом» [129] (табл. 3.6). Документ складався з 48 пунктів, 14 додатків та 69323 знаків. Прикладом злочину, пов'язаного з незаконною діяльністю у сфері обігу наркотичних засобів є затримання лікаря-реаніматолога 4-ї міської лікарні м. Харкова, якій отримував кошти за незаконну видачу наркотичних речовин, а порожні ампули від морфію здавав для звітності. На думку О.М. Шевчука, дана Постанова КМУ дозволяє ефективно проводити державний контроль за обігом наркотичних засобів, чітко встановлює учасників даного заходу та встановлює порядок їх практичної діяльності [170, с. 59]. У додатках до Постанови наводяться приклади актів, заяв, звітів, журналів для контролю наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, обсяги яких перевищують гранично допустиму кількість. Розгляд змісту даного нормативно-правового акту дозволяє розділити його на наступні шість напрямків: 1) загальні положення; 2) порядок ввезення; 3) виробництво; 4) знищення таких небезпечних речовин; 5) порядок вивезення; 6) порядок контролю. У загальних положеннях визначається процедура впровадження суб'єктами господарювання діяльності, пов'язаної з виробництвом, виготовленням, зберіганням, вивезенням, транзитом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. Встановлюються особливості поводження з такими речовинами, в залежності від того, до якого Списку відносяться такі засоби, затверджені Постановою № 770 КМ України від 06.05.2000 р. «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» [120]. В документі регламентується порядок ввезення на територію України, вивезення з її території та транзит через територію України засобів і речовин, включених до таблиць II і III та Списку 1 таблиці IV переліку, препаратів, що містять наркотичні засоби в кількості, що перевищує гранично допустиму, здійснюється суб'єктами господарювання на підставі дозволу, виданого Держлікслужбою, через пункти

пропуску, визначені Постановою № 1950 Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2002 р.

Наступним напрямком правового регулювання, який знайшов відображення у Постанові, є питанням виробництва, виготовлення, зберігання, ввезення на територію України, вивезення з її території наркотичних засобів, включених до таблиць II і III переліку та препаратів (лікарських засобів) в кількості, що перевищує гранично допустиму. В таких випадках державою щорічно встановлюються квоти по кожній групі наркотичних засобів, які затверджуються Постановою КМ України.

Важливе значення має регулювання проблеми – знищення наркотичних засобів та психотропних речовин, що здійснюється закладами охорони здоров'я та ветеринарної медицини у разі визначення їх непридатними до подальшого використання. В таких випадках, згідно наказу керівника, суб'єкта господарювання утворюється комісія, яку очолює керівник або його заступник, а також входить представник національної поліції з підрозділів протидії наркозлочинності. Для визначення методу знищення суб'єкт господарювання подає до Державної Лікувальної Служби такі документи: заява, копія ліцензії, копії договору про знищення засобів та речовин, копія повідомлення про строк проведення знищення надісланого до підрозділу нацполіції з питань протидії наркозлочинності.

У документі регламентується процес вивезення з території України наркотичних засобів і психотропних речовин, які здійснюється на підставі дозволу КМ України в залежності від їх рівня небезпечності згідно встановлених законом списків. При їх перевезенні через пункти прикордонного пропуску та митного контролю повинна бути подана ліцензія, яка дає право даній організації, фізичній особі на використання таких речовин. Іншою проблемою, яка знайшла відображення у Постанові від 3 червня 2009 р., є заходи з контролю за використанням таких речовин. Згідно п. 33 суб'єкти господарювання, які проводять діяльність, пов'язану з обігом таких речовин, зобов'язані проводити їх інвентаризацію. Результати контролю вносяться до

журналів обігу, сторінки яких пронумеровуються, прошнуровуються та засвідчуються підписом керівника. Звіт про кількість таких небезпечних речовин проводиться до 25 числа кожного поточного місяця, про що робиться запис у спеціальному журналі. Загальний контроль за діяльністю суб'єктів господарювання, які займаються обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів незалежно від форм власності проводиться органами виконавчої влади, які у випадках наявності порушення повинні повідомити підрозділи Держлікслужби.

У сфері незаконного обігу наркотичних речовин часто спостерігаються різноманітні випадки розкрадання наркотичних засобів шляхом крадіжки, грабежу, розбійного нападу. Такі види злочинів часто фіксуються при відпуску зі складів наркотичних речовин в меншій кількості, ніж показується в документах, при здійсненні перевезень, видачі ліків, що містять наркотичні речовини, хворим в менших дозах, ніж призначено лікарем або скорочення кількості прийомів на добу. З метою протидії таким видам правопорушень 13 травня 2013 р. КМ України прийняв Постанову «Про затвердження Порядку придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я» [128] (табл. 3.6). Документ складався з 22161 знаків, чотирьох розділів, 38 пунктів та додатків, в яких наводилися форми актів, приймання в закладах охорони здоров'я наркотичних засобів, а також форми заяв про отримання та повернення невикористаних залишків таких речовин. В розділі 1 «Загальні питання» регламентується порядок діяльності закладів охорони здоров'я, пов'язані з виготовленням, зберіганням, перевезенням, придбанням, вивезенням з території України наркотичних засобів та прекурсорів. Вказується, що для контролю таких заходів, в закладах охорони здоров'я повинні призначатися відповідальні особи, на яких покладаються функції з контролю за виготовленням, зберіганням, перевезенням, придбанням таких небезпечних речовин, а також доставка препаратів хворому, якому надається медична допомога. Розділ 2 присвячений

питанням зберігання таких небезпечних речовин, забезпечення їх охорони та контролем за випуском зі складів. В свою чергу, розділ 3 регламентує механізм придбання, перевезення, зберігання, знищення таких небезпечних речовин у лікувально-профілактичних закладах. У нормативно-правовому акті значна увага приділяється механізму повернення до лікувально-профілактичних закладів невикористаних залишків лікарських засобів, що містять наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори.

Даний історичний період ознаменувався прийняттям програмного документу – Розпорядження КМ України від 28 серпня 2013 р. «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року» [147] (табл. 3.6). Документ складався з 16 розділів, двох пунктів та 57480 знаків та визначав стратегію, напрямки і механізми скорочення незаконної пропозиції наркотиків, попиту на них і повинен був забезпечити стабільну життєдіяльність нації, збереження її фізичного здоров'я та морального стану. Державна політика щодо наркотиків, згідно даної Стратегії базувалася на таких основних принципах: законність; дотримання прав людини; дієвість і системність боротьби з наркобізнесом і контрабандою; профілактика та лікування наркоманії; виконання взятих міжнародних зобов'язань. Як вказує С.Н. Арешкіна, дана постанова була направлена на захист здоров'я громадян, зменшення обсягу наркотичних засобів та дозволяє поставити під контроль держави ці небезпечні для суспільства процеси [3, с. 8].

У сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів важливу роль грає Міністерство Внутрішніх Справ України, до структури якого починаючи з 1993 р. входять спеціалізовані підрозділи національної поліції (міліції). Так, питання їх діяльності у сфері боротьби з наркозлочинністю регламентується Наказом МВС України від 16 жовтня 2014 р. «Про затвердження Положення про Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків МВС України» [124]. В даному акті вказується, що Управління БНОН є структурним підрозділом МВС України, керується Конституцією, законами України, актами Президента України, КМ України, МВС. Основним

завданням УБНОН є протидія поширенню наркоманії та забезпечення боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів і прекурсорів. До числа функцій Управління відноситься виявлення фактів порушення законодавства у цій сфері, проведення моніторингу заходів протидії наркозлочинності, розробка пропозицій щодо вдосконалення діяльності органів МВС, поліпшення взаємодії у цій сфері з державними, недержавними та громадськими організаціями.

У системі боротьби з протидії розповсюдженню наркотичних засобів особлива роль належить органам державної влади, які здійснюють контроль за додержанням юридичними та фізичними особами правового режиму, обігу наркотичних речовин. З метою упорядкування такої діяльності 12 серпня 2015 р. була прийнята Постанова КМ України № 647 «Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками» [123] (табл. 3.6). Документ складався з 14 пунктів та 17995 знаків. Розгляд змісту даного нормативно-правового акту дозволяє виділити п'ять напрямків діяльності цієї структури: 1) загальні положення; 2) завдання; 3) права державних структур; 4) їх функції; 5) повноваження посадових осіб.

У загальних положеннях вказується, що дана організаційна структура є центральним органом виконавчої влади, діяльність якої спрямовується і координується КМ України через Міністра охорони здоров'я, а до числа завдань належать наступні (рис. 3.2).

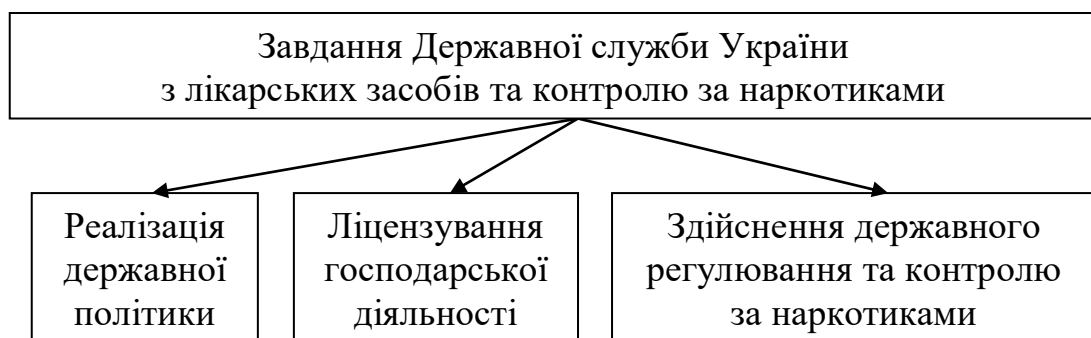

Рис. 3.2. Основні завдання Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками

Держлікслужба проводить узагальнення практики застосування законодавства, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, Указів Президента України, КМ України, нормативно-правових актів міністерств та відомств. На цю службу покладено низку практичних завдань з державного контролю за дотриманням законодавства щодо якості та безпеки лікарських засобів, дотримання суб'єктами господарювання ліцензійних умов, проведення атестації провізорів та фармацевтів, а також галузева атестація лабораторій. На цю структуру покладений обов'язок видачі суб'єктам господарювання ліцензії на проведення господарської діяльності з культивування рослин, включених до Таблиці I Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. До числа її функцій відноситься взаємодія з правоохоронними органами, громадянами, громадськими та міжнародними організаціями у сфері протидії незаконному обігу цих небезпечних речовин, а також обмін інформацією з міжнародними організаціями.

З метою посилення контролю за господарською діяльністю, пов'язаною з різними видами наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів 6 квітня 2016 року КМ України прийняв Постанову «Деякі питання ліцензування господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці I переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку» [30] (табл. 3.6). Даний документ складався з 13 розділів, 87 пунктів та 50391 знаку. Характерною рисою акту є більш детальне регламентування ліцензійних умов господарської діяльності, пов'язаної з культивуванням нарковмісних рослин, наркотичних засобів та інших небезпечних речовин. В документі викладаються вимоги до здобувача ліцензії, до числа яких відноситься: наявність копії свідоцтва, довідка

державного або комунального закладу охорони здоров'я, довідка МВС, дозвіл УБНОН та ін. Як вказує А.В. Галюк, діяльність підрозділів Національної поліції регламентується на підставі нормативно-правових актів, прийнятих на загальнодержавному рівні та підзаконних актів, пов'язаних з протидією таким злочинам в межах областей та адміністративно-територіальних одиниць [18, с. 13].

Враховуючи наявність стійкої тенденції до збільшення кількості злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин КМ України видав Розпорядження від 6 лютого 2019 р. «Про затвердження плану заходів на 2019-2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року» [122] (табл. 3.6). Даний документ складався з 40307 знаків, десяти розділів, 32 пунктів, в яких викладені питання профілактики наркозалежності, забезпечення захисту прав осіб, які вживають психоактивні речовини, їх лікування, удосконалення системи контролю, боротьба з незаконним обігом наркотиків та міжнародне співробітництво.

З метою систематизації підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують порядок видачі, зберігання, відпустки, транспортування цих небезпечних речовин, МОЗ України вирішив підготувати узагальнюючий документ. Так, 02.01.2019 р. МОЗ України видав Наказ № 15 «Про внесення змін до Методичних рекомендацій ведення обліку лікарських засобів та медичних виробів у закладах охорони здоров'я», які стали фактично новим підзаконним актом, який регламентує усі сфери обігу наркотичних засобів у закладах охорони здоров'я [112] (табл. 3.6). Даний документ складався з 23350 знаків, шести розділів, 25 пунктів та додатків. В ньому достатньо детально викладені питання організації бухгалтерського обліку, фінансової звітності, згідно якої встановлюється порядок введення документації, обліку запасів лікарських засобів, в число яких входять наркотичні засоби, а також питання списання використаних і не придатних препаратів та медичних виробів.

Підводячи підсумки розгляду правотворчої діяльності у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, доцільно їх систематизувати на такі напрямки: ліцензійна діяльність; порядок перевезення наркотичних засобів;

регламентування діяльності, пов'язаної з їх обігом; створення органів державної влади, завданням яких є контроль за обігом наркотичних засобів; правове регулювання використання наркотичних засобів у ветеринарній медицині. Розгляд кількості знаків, з яких складаються прийняті нормативно-правові акти дає змогу вказати, що найбільш інтенсивна правотворча діяльність у період з 2007-2019 рр. приходилася на 2007 р., протягом якого було прийнято шість документів, загальним обсягом 45989 знаків. В цілому, на цьому етапі кількість знаків в прийнятих актах змінювався від 1150 до 69323 знаків, їх положення часто дублювали один одного, що свідчить про відсутність системної та планомірної роботи в сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів.

3.4. Шляхи використання історичного досвіду для вдосконалення законодавства у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів

Діюче законодавство в сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів характеризується низькою ефективністю, наявністю прогалин, дублювань та колізій. Одною з причин такого стану речей є недоліки юридичної техніки, неузгодженість державної політики у цій сфері, а також наявністю значною кількістю нормативно-правових актів, які приймалися різними міністерствами, відомствами, органами місцевого самоврядування. При розробці напрямків удосконалення діючого законодавства необхідно розглянути реальну ситуацію, яка склалася з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні. Комплекс причин, які сприяють поширенню наркоманії, доцільно розділити на дві групи: 1) зовнішні; 2) внутрішні.

Зовнішні причини, пов'язані з тим, що географічне розташування України робить її зручним шляхом нелегального трафіку наркотиків та злочинної діяльності транснаціональних організацій. Ця обставина призводить до того, що в країні залишається значна частка таких небезпечних речовин, які поширюються на її території. За даними правоохоронних органів на сучасному

етапі діють традиційні канали транзиту через територію України, кокаїну з країн Латинської Америки та Європи, героїну – з країн Азії, психоактивних сполук – з Китаю, метадону – з Білорусії та Росії. Причому, найбільш активно здійснюється переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів на кордоні з Російською Федерацією, з Молдовою, з Республікою Білорусь, з Угорщиною, з Польщею. Значно менша кількість каналів нелегального постачання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів фіксується на державному кордоні з Румунією та з Словаччиною.

Такий стан речей потребує підвищення ефективності діяльності органів, які здійснюють прикордонний та митний контроль, з метою виявлення цих небезпечних речовин і недопущення їх на території України. В якості засобу підвищення показників їх роботи, може бути використаний закордонний досвід, коли у разі виявлення таких речовин працівники цих органів отримують винагороду, розмір якої залежить від вартості наркотичних речовин на чорному ринку.

Іншою негативною тенденцією є поява в Україні сильнодіючих лікарських засобів, таких як паратралм, терофун, субітекс, кетамін, колдак, трайфед, які не увійшли до Таблиць наркотичних речовин, але їх дія дуже подібна до впливу наркотичних речовин. Виявлення цих речовин потребує створення спеціальних лабораторій чи змін обладнання у діючих судово-експертних установах.

Внутрішні причини пов'язані зі складною соціальною ситуацією в Україні у вигляді припинення роботи підприємств, фабрик, заводів, збільшення кількості безробітних та зубожіння населення. Показником цієї кризової ситуації, яка склалася у сфері з наркозлочинністю є кількість осіб, які отруїлися наркотичними речовинами (рис. 3.3).

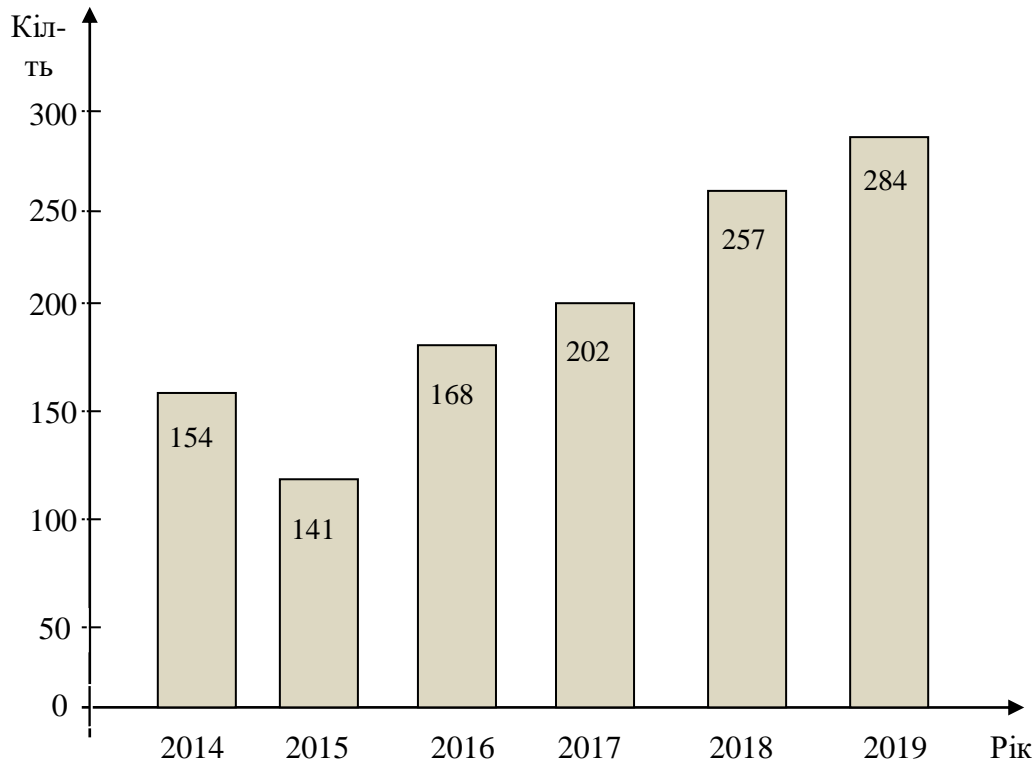

Рис. 3.3. Динаміка кількості осіб, які отруїлися наркотичними речовинами [37]

Зібрана інформація показує стійку тенденцію збільшення кількості смертей за період з 2014 – 2019 рр. Інтерес викликає та обставина, що за віковими групами найбільша кількість смертей – 67% припадає на вікову групу від 30-44 років; 21,5% – до вікової групи 15-29 років; 11,5% – 45 років та старше. Аналіз цих даних показує, що наркоманія негативно впливає на найбільш працездатну частину населення, а також молодь у віці до 30 років.

До числа заходів, які повинні підвищити ефективність антинаркотичного законодавства, пропонується провести перегляд діючих нормативно-правових актів щодо граничної кількості наркотичної речовини, за зберігання якої наступає кримінальна відповідальність. До їх числа відносяться затверджені Наказом МОЗ України № 188 від 01.08.2000 р. «Таблиці невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу» [135]. Згідно даних, зібраних різними науковцями, граничні норми наркотичних речовин, які

регламентуються даним нормативно-правовим актом, значно занижені та потребують своїх змін до встановлених Міжнародних законодавством стандартів. Такий підхід є дієвим засобом недопущення зловживань та корупційний дій з боку працівників правоохоронних органів та медичних установ.

Свого удосконалення потребує поняття кримінально-правового інституту звільнення від покарання у випадках скоєння правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних речовин, з причини того, що цей захід є дієвим інструментом у боротьбі з наркозлочинністю. Під цим терміном необхідно розуміти систему кримінально-правових положень, покликаних звільнити від покарання осіб, які зрозуміли виключну небезпеку наркотичних засобів, добровільно відмовились від їх використання та погодилися на лікування і реабілітацію.

Одночасно з використанням каральних мір, діюче законодавство повинно бути направлено на контроль за збереженням прав наркозалежних осіб в Україні з метою їх захисту від неправомірних дій працівників правоохоронних органів, органів державної влади та медпрацівників. Причина такого стану речей полягає у тому, що такі особи є «зручною категорією» для правоохоронців у частині збереження високих показників та службової діяльності та в якості інструмента залякування таких осіб.

Згідно даних, зібраних на Україні за три роки Центром здоров'я та прав людини ім. Ф.К. Баню, можна виділити основні проблеми, з якими стикаються наркозалежні особи в правоохоронних органах: 1) фальсифікація доказів; 2) переривання замісної підтримувальної терапії (ЗПТ); 3) провокація злочину; 4) використання стану абстиненції для отримання визнання; 5) незабезпечення медичної допомоги; 6) незаконне затримання [103, с. 42]. На додаток до цього, жертвами таких дій часто стають люди, не пов'язані з наркотиками, наприклад, хворі, які відмовилися від використання вуличних наркотиків та перейшли на замісну терапію, а також медичний персонал лікувальних закладів. Таку ситуацію ускладнює існуюча судова практика, яка пішла шляхом використання у судовому процесі підміни прямих доказів, заміни

фактів збуту наркотичних речовин, різного роду припущеннями та непрямі докази. На практиці, в якості свідків працівниками правоохоронних органів допитуються: а) оперативні співробітники; б) особи, яка оказують їм сприяння (агенти); в) громадяни, яких залучають оперативні працівники, іменовані «понятими». Наприклад, правозахисною організацією «Верітас» був виявлено факт того, що у м. Миколаєві при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, одні ж й самі «поняті» використовувалися працівниками органів внутрішніх справ 23 рази.

Одночасно з цим, доцільно розробити механізм надання невідкладної наркологічної допомоги наркозалежним, а також тимчасово затриманим чи позбавленим волі особам з використанням методів замісної терапії. З метою реального впливу на ситуацію з наркозлочинністю, доцільно переглянути та реорганізувати систему звітності та показників в органах внутрішніх справ для запобігання створенню умов фальсифікації кримінальних справ, шляхом вилучення з показників кількості осіб, затриманих за підозрою у скоєнні таких злочинів.

Іншим вектором, який на думку автора, потребує змін діючого законодавства, є регламентація обов'язкового надання наркозалежним особам медичної допомоги у період перебування їх в ізоляторі тимчасового тримання та місцях попереднього ув'язнення [66, с. 47]. З метою захисту прав таких осіб, пропонується внести зміни до ст. 9 ЗУ «Про попереднє ув'язнення», в якій передбачити, що взяті під варту наркозалежні особи мають право звертатися до лікаря для їх огляду та медичного лікування від наркозалежності, а адміністрація таких установ повинна забезпечити щотижневий огляд таких осіб, про що має бути складений запис в медичній карті.

З метою підвищення обізнаності населення стосовно небезпечності наркотичних засобів пропонується наступне. Ввести у навчальних закладах різних рівнів акредитації факультативний 12–16 годинний курс про положення законодавства стосовно відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів.

На стан боротьби з наркозлочинністю негативно впливає розголошення медичної інформації про таких осіб, при проведенні замісної терапії, надання медичної допомоги, використання різних засобів інформації. Сьогодні в Україні існує практика обов'язкової передачі лікарями до органів внутрішніх справ медичної інформації про наркозалежних, які проходили у них лікування. Постановка на облік проводиться відповідно до спільного Наказу Міністерства охорони здоров'я, Генеральної прокуратури, Міністерства внутрішніх справ та Міністерства юстиції України від 10 жовтня 1997 року, яким була затверджена Інструкція про порядок виявлення та постановки на облік осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини. Відповідно до цієї інструкції на облік ставиться особа з діагнозом «наркоманія», «токсикоманія» або просто наркотичне сп'яніння. Такі особи щорічно направляються на медичний огляд, який є обов'язковим, а в разі, якщо людина не хоче його проходити, такий захід проводиться в примусовому порядку. Інструкцією передбачено, що органи внутрішніх справ ведуть облік осіб, які незаконно вживають наркотичні або токсичні засоби, окрім тих, хто добровільно звернувся за медичною допомогою і виконує рекомендації лікаря. У разі зміни місця проживання така інформація направляється за новою адресою особи, яка стоїть на обліку. На практиці, у зв'язку з тим, що фінансування наркологічного закладу безпосередньо залежить від кількості пацієнтів, на облік ставлять усіх наркозалежних без врахування фактів використання ними наркотичних речовин за дозволом лікаря.

На сьогодні в Україні використовуються методи лікування наркозалежності, які застаріли та не відповідають досягненням сучасної медичної науки. Виходячи з цього, доцільно використовувати різні типи програм лікування наркозалежності, методи медичних втручань, направлених на лікування у випадках зловживання психоактивними речовинами і супутніх психічних захворювань, які пройшли державну реєстрацію. До їх числа відноситься: *сімейна терапія, теорія сімейної системи, групова терапія.*

Сімейна терапія включає в себе набір терапевтичних заходів, які базуються на ресурсах сім'ї, родичів, близького оточення, з метою надання допомоги наркозалежним особам жити без використання наркотиків, що значно зменшує шкоду, яка завдається суспільству цими небезпечними речовинами.

Теорія сімейної системи являє собою тип лікування, який використовується у випадках наявності в родині значної кількості наркозалежних осіб. Така методика передбачає працю з окремими людьми як частини сімейної системи для вирішення проблем з використанням короткострокових методів лікування, орієнтованих на протидію використанню наркотиків. Даний метод вимагає активної взаємодії між наркозалежною особою, яка проходить лікування, її родиною та медичними працівниками.

Групова терапія передбачає лікування в групі, яка забезпечує позитивну підтримку з боку колег на шляху відмови від використання наркотичних засобів, шляхом проведення бесід, тренувань, ігор тощо.

Важливу роль у боротьби з наркозлочинністю відіграє Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року, яка потребує свого удосконалення. Так, пропонується доповнити положення стосовно реалізації наркополітики, з урахуванням особливостей регіону, шляхом створення регіональних центрів протидії незаконному обігу наркотичних речовин, а фінансування таких установ покласти на органи місцевого самоврядування. На додаток до цього, до п. «Впровадження практики здійснення лікувальних заходів» пропонується залучити атестовані програми Реабілітаційного комплексу «12 кроків». Така система складається з наступних етапів: 1) робота з наркозалежними особами у стаціонарних чи амбулаторних психотерапевтичних групах, проведення індивідуальних занять з інформування та мотивування психологічного захисту і реформування міжособистісних стосунків; 2) «антистресова» програма, спрямована на оволодіння наркозалежними особами техніки релаксації та відмови від

використання наркотиків; 3) участь наркозалежних осіб у роботі груп взаємодопомоги та самодопомоги.

До змісту даної стратегії пропонується внести положення стосовно удосконалення заходів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, які повинні включати в себе моніторинг наркоситуації, який проводиться органами місцевого самоврядування на підставі прийнятих підзаконних нормативно-правових актів. Іншим доповненням до даного документу може бути система заходів, яка підготовлена на основі Програми «Профілактика наркоманії серед дітей та підлітків Шевченківського району м. Києва», яка схвалена 11.05.2018 р. МОН України [148].

Важливим засобом впливу на недопущення поширення наркотичних засобів є використання міжнародного досвіду. Так, у 1987 р. Генеральна Асамблея ООН постановила щорічно відзначати 26 червня як Міжнародний день боротьби зі зловживанням наркотичними засобами та їх незаконним розповсюдженням. Пропонується відзначати цей день, шляхом проведення зустрічей населення з працівниками органів внутрішніх справ, медичними працівниками, співробітниками соціальних служб, які займаються протидією та реабілітацією наркозалежних осіб.

Висновки до розділу 3

1. Розгляд динаміки прийнятих нормативно-правові актів у період існування незалежної України показує доцільність виділення трьох етапів, які різнилися напрямками та підходами до боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів: а) становлення 1991-1999 рр.; б) формування 2000-2006 рр.; в) стабілізації 2007-2019 рр.

2. Історичний період 1991-1999 рр. характеризувався циклічністю та непослідовністю розвитку законодавства у сфері боротьби з наркозлочинністю, нормативно-правові акти приймалися несистемно, їх

ефективність була низькою, про що свідчить значна кількість злочинів, пов'язана з цими наркотичними речовинами. З метою протидії розповсюдження наркотичних засобів, були прийняті ЗУ «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» 1995 р. та ЗУ «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» 1995 р., які ознаменували новий етап протидії наркозлочинності. До змісту даних актів увійшли положення стосовно державного контролю за обігом цих небезпечних речовин, зменшення шкоди від наслідків їх незаконного вживання, координація діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, але характеризувалися значною нерівномірністю викладення текстового матеріалу та розподіленням обсягу статей. Враховуючи складну криміногенну ситуацію з незаконним обігом наркотичних засобів, до кожного з цих законів вносилися доповнення, які призвели до значного збільшення обсягу текстового матеріалу.

З метою компаративного аналізу були проведені розрахунки кількісних показників ЗУ «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» 1995 р. та аналогічних законів, прийнятих у РП Білорусь 2002 р. та РП Молдова 1999 р., які показали, що український законодавчий акт є значно більшим за своїм обсягом у порівнянні з білоруським у 1,6 рази, а у порівнянні з молдавським – у 2,5.

3. Важливим фактором, який суттєво вплинув на боротьбу з наркозлочинністю стало прийняття КК України 2001 р., в якому Розділ XIII, що складався з двадцяти статей, був присвячений кримінальній відповідальності за різні види злочинів у цій сфері та регламентував застосування достатньо сурових мір покарання, у дев'яти статтях встановлювався термін позбавлення волі від 10 до 15 років. Показано, що адміністративна відповідальність за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах, знайшла відображення у ст. 44 КУпАП, а відповідальність за невжиття заходів щодо забезпечення

встановленого режиму охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць зберігання і переробки врожаю цих культур та за незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку, знайшли відображення у ст.ст. 106-1, 106-2.

4. Протягом періоду 2000-2006 рр. була прийнята значна кількість різних нормативно-правових актів, направлених на протидію незаконного обігу наркотичних засобів, до числа яких відносилися: Постанови Кабінету Міністрів України, накази МВС та Міністерства сільського господарства України. Особливу роль відіграли акти МОЗ України, які регламентували порядок виписки рецептів на лікарські засоби, до складу яких входять наркотичні речовини, про порядок ввезення на території України лікарських засобів, галузеві стандарти реабілітації наркозалежних осіб. Показано, що у сфері боротьби з наркозлочинністю особливе місце займає ідентифікація наркотичних речовин, що знайшло відображення в Постанові №770 КМ України від 06.05.2000 р., у зміст якої увійшли Таблиці та Списки наркотичних засобів, психотропних речовин, в залежності від їх небезпечності та наявності сильнодіючих речовин. При встановленні мір відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів основним класифікатором є їх обсяг, який встановлюється на підставі Наказу МОЗ України, в якому знайшли відображення три рівні цих небезпечних речовин: а) невеликий; б) великий; в) особливо великий. Показано, що норми, прийняті в Україні значно різняться з обсягами, які встановлюються в інших країнах, тому необхідно внести зміни до законодавства України з врахуванням міжнародного досвіду.

5. Період 2007-2019 рр. характеризувався наявністю тенденції з систематизації правотворчої діяльності у сфері боротьби з наркозлочинністю. Кабінетом Міністрів України були прийняті постанови щодо регламентації гранично-допустимої кількості наркотичних засобів, які містяться в лікарських засобах, встановлення порядку перевезення цих небезпечних речовин, ліцензування, придбання та їх зберігання у закладах охорони здоров'я. В свою чергу, МОЗ України затвердив Переліки отруйних та сильнодіючих засобів,

встановив їх допустимі у медичній практиці розміри, порядок обліку використання, придбання, виготовлення та знищення наркотичних речовин. Показано, що починаючи з 1993 р. в структурі МВС діє спеціалізований підрозділ, який протидіє поширенню наркоманії та забезпечує боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і прекурсорів. До числа функцій цього органу відноситься виявлення фактів порушення законодавства у цій сфері, проведення моніторингу заходів протидії наркозлочинності, розробка пропозицій щодо вдосконалення діяльності органів МВС, поліпшення взаємодії у цій сфері з державними, недержавними та громадськими організаціями.

6. З метою боротьби зі зловживанням наркотичних засобів та їх незаконним обігом в Україні приймалися Національні програми та Стратегії на 1994-1997 рр., на 2003-2010 рр. та 2019-2020 рр. Згідно цих документів планувалося проведення моніторингу механізму міжвідомчого співробітництва шляхом обміну інформацією, досвідом, впровадження науково-технічних розробок щодо медико-соціального та економічного розв'язання проблеми, скорочення попиту на наркотичні речовини. Показано, що значна кількість пунктів цих програмних документів не були виконані з причини непослідовності та відсутності координації між органами державної влади, місцевого самоврядування та відсутності фінансування.

7. Розгляд динаміки законодавства у сфері боротьби з наркозлочинністю та незаконним обсягом цих речовин, дає змогу надати пропозиції щодо удосконалення діючих нормативно-правових актів. Так, пропонується переглянути нормативно-правові акти з регламентації граничної кількості наркотичних речовини за зберігання без мети збуту, які необхідно привести до відповідності з міжнародними нормами. Дієвим засобом боротьби з наркозлочинністю є встановлення більш суворої кримінальної відповідальності стосовно дилерів (drug traffic kers) з одночасним більш широким використанням судами заміни покарання у вигляді позбавлення волі на лікування від наркотичної залежності. З метою протидії зловживанням

правоохоронців, стосовно затриманих наркозалежних осіб, рекомендується реорганізувати систему звітності органів внутрішніх справ, коли в якості показників їх роботи використовується кількість злочинів, пов'язаних з наркотичними речовинами. Показано необхідність змін методів лікування наркозалежних з використанням міжнародного досвіду, який ґрунтується на різних програмах лікування, пов'язаних з сімейною, груповою терапією.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення важливого наукового завдання, що полягає в розробці теоретичних і практичних питань протидії незаконному обігу наркотичних засобів. Автор досягнув поставленої мети та сформулював низку висновків, пропозицій і рекомендацій, які зводяться до такого.

1. На підставі різних доктринальних підходів сформульоване авторське визначення дефініції «протидія незаконному обігу наркотичних засобів», під яким розуміється багатофункціональна та різноаспектна діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, правоохоронних структур, громадських організацій з попередження та правового реагування на незаконний обіг цих небезпечних речовин. Звертається увага, що у правотворчій діяльності система протидії незаконному обігу наркотичних засобів будується на принципах: законності, рівності, вини, справедливості, індивідуалізації, гуманізму, невідворотності юридичної відповідальності. При цьому розгляд історії правового регулювання незаконного обігу наркотичних засобів показує, що значна кількість цих принципів порушувалася шляхом недотримання прав і свобод людини та частими змінами правової політики у цій сфері. Доведено, що специфіка даного феномену потребує з'ясування змісту функцій протидії незаконному обігу наркотичних засобів, до числа яких віднесено: регулятивну, превентивну, каральну, відновлювальну, виховну.

2. Процес використання наркотичних засобів розпочався в архаїчному періоді, про що свідчать глиняні таблички, малюнки на каменях, надгробках та монетах. Традиції використання таких речовин були характерними для стародавніх суспільств при проведенні магічних, релігійних обрядів, ритуальних і цілющих церемоній з метою досягнення психічних реакцій і трансового стану. У Київській Русі також існували традиції, звичаї та обряди використання одурманюючих речовин природного походження, виготовлення

ліків у вигляді настоїв, порошоків, мазей з галюциногенних грибів, моху, ягід. Прийняття християнства змінило ставлення до таких речовин, і у Статутах князя Володимира Святославовича, Судебнику Казимира Ягайловича 1468 р. та Статутах Великого князівства Литовського, «Правах, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. містилися норми стосовно відповідальності за використання сильнодіючих речовин. У часи правління Катерини II діяв Статут Благочиння, згідно з яким регламентувалося притягнення до відповідальності осіб, які займалися чаклунством з використанням сильнодіючих трав. Норми, пов'язані з відповідальністю за продаж чи виготовлення наркотичних засобів з лікарських речовин передбачав Статут «О покараннях, налагаємих мировими судьями», який установлював значні штрафи, конфіскацію матеріалів та пристроїв, що використовувалися за таких злочинів.

3. Характерною рисою протидії незаконному обігу наркотичних засобів в часи визвольних змагань було використання на підставі Декретів РНК радянської Росії жорстких заходів стосовно осіб, які займалися продажем та використанням наркотичних засобів. Період НЕПу характеризувався пом'якшенням відповідальності за обіг наркотичних речовин, доказом чого є норми Кримінального кодексу УСРР 1927 р., в якому за виготовлення та зберігання таких речовин встановлювалося покарання у вигляді позбавлення волі або примусових робіт терміном до одного року з конфіскацією майна чи без такої. У 20–30-х роках ХХ ст. боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів відбувалася на підставі нормативно-правових актів, у яких заборонявся посів опійного маку, індійської коноплі, а також створення системи наркодиспансерів. Починаючи з 30-х років ХХ ст. у Радянському Союзі почала проводитися політика із застосування примусового лікування, для чого використовувалися лікувально-трудова профілакторії, в яких часто порушувалися права та свободи наркозалежних осіб.

4. Правотворча діяльність у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у 60–80-х роках минулого століття відбувалася на

підставі КК УРСР 1960 р., який характеризувався м'якістю покарань та незначною кількістю статей, що регламентували відповідальність у цій сфері. Наступним кроком у боротьбі з цим небезпечним явищем став Указ Президії ВР СРСР від 25 квітня 1974 р., який значно посилював міри відповідальності за незаконний обіг наркотичних речовин. Питання адміністративної відповідальності за незаконний обіг наркотичних засобів знайшли своє відображення в Кодексі Української РСР про адміністративні правопорушення 1984 р., в якому цій проблемі була приділена незначна увага.

5. Особливістю протидії незаконному обігу наркотичних засобів у період існування незалежної України була наявність різних векторів підходу до цього негативного явища, виходячи з цього доцільно виділити три періоди: а) становлення (1991–1999 рр.); б) формування (2000–2006 р.); в) стабілізація (2007 – по теперішній час). Перший етап становлення законодавства в цій сфері розпочався з прийняття нормативно-правових актів, які скасовували кримінальну та адміністративну відповідальність за немедичне вживання наркотичних засобів, послаблення державного контролю за обігом цих речовин, початок закриття лікувально-трудова профілакторіїв. З метою виправлення ситуації у 1995 р. було прийнято два важливих закони стосовно наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, що передбачали заходи з протидії їх незаконного обігу, в які постійно вносилися зміни та обсяг яких на сьогодні збільшився в декілька разів. За допомогою використання методики кількісних показників проведено порівняльний аналіз Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» 1995 р. з аналогічним законодавчим актом Республіки Білорусь, що дало змогу зробити висновок про більш широке коло правовідносин, яке знайшло відображення в українському законі. Важливим питанням у сфері боротьби з наркозлочинністю став Наказ МОЗ від 01.08.2000 р. № 188, в якому регламентувалися рівні цих небезпечних речовин на підставі визначеної добової дози, які значно різнилися з аналогічними показниками інших країн світу.

6. Показано, що період 2007–2019 рр. характеризувався стабілізацією законодавства у цій сфері на підставі прийняття значної кількості постанов Кабінету Міністрів України та наказів МОЗ, які регламентували питання порядку перевезення наркотичних речовин, ліцензування такої діяльності, придбання, зберігання та знищення. Характерною рисою цього періоду стало прийняття Стратегії Державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р., а також затвердження Плану заходів з її практичної реалізації, в який увійшли питання профілактики наркозалежності, реабілітації таких осіб, забезпечення їхніх прав і свобод, лікування, вдосконалення системи контролю за наркотичними засобами, боротьба з незаконним обігом цих небезпечних речовин та міжнародне співробітництво в цій сфері.

7. Дослідження історії правового регулювання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів дозволило сформулювати пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства. По-перше, пропонується переглянути зміст нормативно-правових актів, які встановлюють граничні кількості наркотичних речовин, та привести їх у відповідність до встановлених міжнародних стандартів. По-друге, доповнити законодавство щодо збереження прав наркозалежних осіб з метою їх захисту від неправомірних дій працівників правоохоронних органів, органів державної влади та медперсоналу. По-третє, внести зміни до чинних актів, згідно з якими встановлюються заборони на розголошення медичної інформації про наркозалежних осіб, а також тих, які пройшли заходи реабілітації та замісної терапії. По-четверте, з причини появи в Україні нових синтетичних наркотиків та сильнодіючих лікарських засобів необхідно створити спеціальні лабораторії з ідентифікації таких речовин, а також змінити обладнання в діючих судово-експертних установах. По-п'яте, прийняти відомчі нормативно-правові акти, які регламентують використання сучасних методів лікування наркозалежності, до яких належать сімейна терапія, теорія сімейної системи, групова терапія.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Р. А. Становление и развитие уголовно-правового противодействия незаконному обороту наркотиков в СССР в 20–30 годы XX века. *История государства и права*. 2007. № 6. С. 17–19.
2. Аргунова Ю. Н., Габиани А. А. Правовые меры борьбы с наркотизмом. Москва : Знание, 1989. 63 с.
3. Арешкіна С. Н. Кваліфікація розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 22 с.
4. Артеменко Н. А., Петрище Т. П. Наркомания в 1920-е годы: медицинские правовые и социокультурные спектры проблемы. *Вестник Витебского государственного медицинского университета*. 2015. Т. 14, № 6. С. 93–103.
5. Бабенко А. М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір : монографія. Одеса : ОДУВС, 2014. 416 с.
6. Бабенко А. М., Конопольський В. Ф., Чекмарьова І. М. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у прикордонних регіонах Причорномор'я материкової України : монографія. Харків : Право, 2019. 264 с.
7. Бандурка О.М., Литвинов О. М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 168-177.
8. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атика, 2004. 296 с.
9. Бехруз Х. Методологические разработки А. В. Сурилова и проблема совершенствования методологии юридической науки. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса, 2013. Вип. 67. С. 113–118.

10. Бова А. А. Женунтій В. І., Закалюк А. П. Наркозлочинність: кримінологічна характеристика та запобігання наук.-прак. посіб. / за заг. ред. А. П. Закалюка. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 296 с.

11. Бостан С. К. Принципи пізнання в структурі методології історико-правового дослідження. *Державо, право і історична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність* : матеріали XXVI Міжнар. істор.-прав. конф. (м. Одеса, 27–29 квітня 2012 р.). Одеса, 2012. С. 50–57.

12. Вагин А. В. Історичні передумови адміністративної відповідальності за незаконне придбання, зберігання та вживання наркотичних засобів або психотропних речовин. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса, 2007. Вип. 34. С. 162–164.

13. Валькова У. В. История наркотизма от древних времен до современности (социологический анализ). *Известия РГПУ имени А. И. Герцена*. 2011. № 130. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-narkotizma-ot-drevnih-vremen-do-sovremennosti-sotsiologicheskiiy-analiz> (дата обращения: 15.09.2020).

14. Васильев П. А. Наркотизм в Петрограде-Ленинграде в 1917–1929 гг.: социальная проблема и поиски ее решения : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Санкт-Петербург, 2013. 19 с.

15. Васильев П. А. Эволюция представлений о наркотиках в российских медицинских текстах (1890–1930-е годы): от «ядов цивилизации» к «пережиткам капитализма». *Бюллетень Германского исторического института в Москве*. 2012. Вып. 6. С. 54–65.

16. Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстав кримінальної відповідальності : підручник. Київ : Атіка, 2006. 740 с.

17. Габиани А. А. Криминалогические аспекты потребления наркотиков. *Советское государство и право*. 1987. № 7. С. 64–69.

18. Галюк А. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції України щодо запобігання та протидії наркоманії на

регіональному рівні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2019. 27 с.

19. Гернет М. Н. Уголовное право. Херсон : Изд. Н. А. Ходушина, 1913. 200 с.

20. Гернет М. Н. Наркотизм, преступность и уголовный закон. *Право и жизнь*. 1924. № 3–4. С. 39–44.

21. Гладкова Є. О. Особливості феномену наркозлочинності в Україні в сучасних умовах. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. пр. Харків, 2019. № 1. 2019. С. 56–65.

22. Головкін Б. М. Антинаркотична політика держави: напрями вдосконалення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2012. № 4. С. 151–158.

23. Горбаченко П. А. Шляхи вдосконалення предмета контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 2., т. 2. С. 135–138.

24. Горох О. П. Покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 299 с.

25. Греков Б. Д. Правда Русская : учеб. пособие. Москва : Изд-во АН СССР, 1940. 112 с.

26. Гришко А. Я. Правовые и криминологические проблемы социальной реабилитации хронических алкоголиков и наркоманов : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1993. 37 с.

27. Грищук В. К. Філософське-правове розуміння відповідальності людини : монографія. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2013. 768 с.

28. Гусев С. И. Актуальные проблемы борьбы с наркоманией. *Советское государство и право*. 1988. № 5. С. 83–91.

29. Дамирли М. А. Цели, задачи и функции историко-правового познания. *Митна справа*. 2003. № 4. С. 46–49.

30. Деякі питання ліцензування господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці І переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку : Постанова КМ України № 282 від 6 квітня 2016 р. *Офіційний вісник України*. 2016. № 30. Ст. 1209.

31. Дубов Г. О. *Методологія права: поняття, предмет та місце в системі наукового знання* (за працею Р. Лукича «Методологія права»). *Державо і право. Юридичні і політичні науки* : зб. наук. пр. Київ, 2010. Вип. 50. С. 54–58.

32. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. *Кримінальне право* : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

33. Дудченко В. В. *Сучасне бачення методології юридичної науки. Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса, 2011. Вип. 62. С. 734–736.

34. Желваков Э. *Ответственность за незаконный посев или выращивание наркотикосодержащих культур. Законность*. 1985. № 9. С. 45–48.

35. Забродська Т. А. *Удосконалення чинного законодавства як основа ефективного запобігання рецидивним злочинам у сфері незаконного обігу наркотиків. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : тези доп. наук.-теор. конф. (м. Київ, 20 березня 2014 р.) / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2014, С. 141–147.

36. Завальнюк В. В. *Принцип історизму: нові інтерпретації. Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність* : матеріали XXVI Міжнар. істор.-прав. конф. (м. Одеса 27–29 квітня 2012 р.) / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», Міжнар. гуманіт. ун-т [та ін.]. Одеса, 2012. С. 31–34.

37. Звіт щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2019 рік (за даними 2018 року). URL: https://cmhmda.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/Zvit_shchodo_narkotychnoi_ta_alkoholnoi_sytuatsii_v_Ukraini_za_2019_rik.pdf (дата звернення: 15.09.2020).

38. Золотов Я. А. Наркотики: историческая ретроспектива. *Экономика образования*. 2013. № 1. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/narkotikiistoricheskaya-retrospektiva> (дата обращения: 15.09.2020).

39. Инструкция о работе лечебно-воспитательных профилакториев и порядке направления в них несовершеннолетних, больных наркоманией: Приказ МВД СССР № 247 от 17.12.1986 г. URL: <https://basman.mos.ru/kdn/ukaz-prezidiuma-verkhovnogo-soveta-rsfsr-ob-utverzhenii-polozheniya-o-komissiyakh-podelam-nesoversh.php> (дата звернення: 10.09.2020).

40. Инструкция о порядке выявления и учета лиц, допускающих немедицинское употребление наркотических или других средств, влекущих одурманивание, оформления и направления на принудительное лечение больных наркоманией: Приказ Минздрава и МВД СССР № 402/109 от 20.05.1988 г. URL: <https://dokipedia.ru/document/1722110> (дата звернення: 10.09.2020).

41. Инструкция о работе лечебно-трудовых профилакториев: Приказ МВД СССР от 08.01.1987 р.

42. Кадыров М. М., Омигов В. И. Наркомания: панацея или социальное зло? Ташкент: Узбекистон, 1990. 78 с.

43. Кальчук А. И. Причины возникновения наркомании и возможности её лечения. Харьков: Бриг, 1998. 36 с.

44. Карпович К. А. Уголовно-правовые меры борьбы с распространением наркомании: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ростов на Дону, 1972. 16 с.

45. Качалова Т. Є. Актуальні питання посилення відповідальності у вигляді штрафу за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання без мети збуту наркотичних засобів. *Юридичний*

науковий електронний журнал. 2019. № 6. С. 337–341. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/82.pdf (дата звернення: 15.09.2020).

46. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології : монографія Тернопіль : Терно-граф, 2011. 492 с.

47. Кириченко Г. В. Запобігання контрабанді наркотичних засобів у зарубіжних країнах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2011. № 2. С. 220–226.

48. Ковалев Н. Из истории борьбы с наркотиками в России. URL: https://ruskline.ru/monitoring_smi/2016/dekabr/2016-12-22/iz_istorii_borby_s_narkotikami_v_rossii (дата обращения: 15.09.2020).

49. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича 1468 : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 112 с.

50. Кодекс України про адміністративні правопорушення: прийнятий 7 грудня 1984 р. (із змінами і доповненнями станом на 20.12.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 20.12.2019).

51. Козаченко О. В. Поняття предмету наркотизму і його кримінально-правове значення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2000. 21 с.

52. Колесник О. В. Уголовно-правовые меры борьбы с наркоманией в СССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 1978. 16 с.

53. Колесов Д. В., Турцевич С. В. Наркотизм: сущность и профилактика. Москва : Знание, 1988. 48 с.

54. Коляда В. В. Удосконалення організаційно-правової системи регулювання обігу рецептурних і безрецептурних лікарських засобів : автореф. дис. ... канд. фармац. наук: 15.00.01, Харків, 2007. 20 с.

55. Копиленко О. Л., Кіндюк Б. В. Теоретичні засади використання кількісних показників у дослідженнях пам'яток права. *Юридична Україна*. 2016. № 7/8. С. 4–12.

56.Корольчук В. В. Запобігання транснаціональній злочинній діяльності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 168–179.

57.Коцур М. М. Джерельна база досліджень у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 22–23 лютого 2019 р.) / Запоріз. міська громадська організація «Істина». Запоріжжя, 2019. С. 65–70.

58.Коцур М. М. Історія боротьби з наркотизмом від найдавніших часів до початку ХХ ст. *Прикарпатський юридичний вісник* : зб. наук. пр. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 1, т. 4. С. 3–8.

59.Коцур М. М. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотиків у перші роки радянської влади та часи НЕП. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2, т. 2. С. 243–252.

60.Коцур М. М. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотиків у перші роки радянської влади та часи тоталітаризму. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.* : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 січня 2020 р.) / Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя, 2020. С. 14–18.

61.Коцур М. М. Особливості правового регулювання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні (1999–2005 рр.). *Юридична Україна*. 2020. № 6. С. 40–49.

62.Коцур М. М. Особливості правового регулювання протидії наркозлочинності в СРСР у період 1960–1991 рр. *Юридична Україна*. 2020. № 2. С. 52–61.

63.Коцур М. М. Поняття, принципи та функції кримінальної відповідальності за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1, т. 3. С. 257–264.

64. Коцур М. М. Правове регулювання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні у період з 1990–1999 рр. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2020. № 4. С. 47–54.

65. Коцур М. М. Правове регулювання незаконного обігу наркотичних речовин у кримінальному кодексі України 2001 року. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя 24–25 квітня 2020 р.) / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2020. С. 27–31.

66. Коцур М. М. Правові засади застосування заходів медичного та виховного характеру для соціальної реабілітації осіб хворих на наркоманію. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2020. № 3. С. 42–49.

67. Коцур М. М. Правові засади нормативно-правового регулювання у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у період 2007–2016 рр. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 91–97. (Словацька Республіка).

68. Коцур М. М. Причини прийняття та основні положення Указу Президії Верховної Ради СРСР від 25.04.1974 р. «Про посилення боротьби з наркоманією». *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 3–4 квітня 2020 р.) / Дніпров. гуманітар. ун-т. Дніпро, 2020. С. 18–21.

69. Коцур М. М. Стан досліджень питань боротьби з незаконним обігом наркотиків: період 1917–1930 рр. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7–8 лютого 2020 р.) / Причорноморська фундація права. Одеса, 2020. С. 11–14.

70. Коцур М. М. Стан досліджень проблеми незаконного обігу наркотичних засобів в СРСР (1960–1980 рр.). *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Луцьк, 27 березня 2020 р.) / Юрид. фак-т Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Луцьк, 2020. С. 11–15.

71. Коцур М. М. Стан наукових розробок проблеми наркоманії в період 1980–1991 рр. XX ст. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 березня 2020 р.) / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 170–174.

72. Кримінальний Кодекс України 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

73. Кримінальний кодекс УРСР 1960. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 17. Кримінальне право ; відп. ред.) В. Я. Тацій. 2017. С. 476.

74. Кримінальний кодекс УСРР 1922. *Юридична енциклопедія* : [у 6 т.] ; ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2001. Т. 3. 792 с.

75. Лиска П. О. Проблематика та прогалини диспозиції та санкції основного складу злочину, передбаченого статтею 307 Кримінального кодексу України. *ScienceRise*. 2014. № 1. URL: С. 114–126. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/texs_2014_1_19. (дата звернення: 15.09.2020).

76. Лукич Р. *Методология права* : монографія. Москва : Прогресс, 1981. 304 с.

77. Люблинский П. И. Наркомания и преступность. *Право и жизнь*. 1925. № 4. С. 64–71.

78. Маркелова С. П., Пажина А. Е. Школьная антиалкогольная и антинаркотическая профилактическая политика. Харьков : Фонд спасения детей и подростков от наркотиков, 2000. 23 с.

79. Маслова И. Е. Заметки об истории борьбы с наркотизмом. *Вестник Волжского университета имени В. Н. Татищева*. 2016. № 4. С. 150–155.

80. Менделевич В. Д. Недобровольное (принудительное) и альтернативное лечение наркомании: дискуссионные вопросы теории и практики. *Наркология*. 2009. № 7. С. 65–75.

81. Мовсисян Л. О. Пути совершенствования легального оборота наркотических средств, психотропных, сильнодействующих и ядовитых веществ в системе Кабардино-Балкарской Республики : дис. ... канд. фармацевт. наук : 14.04.03. Пятигорск, 2010. 210 с.

82. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ : Логос, 1998. 324 с.

83. Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. Київ : Нац. акад. внутр. справ., 1997. 125 с.

84. Музика А. А., Горох О. П. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія. Хмельницький : Вид-во Хмельницького ун-ту упр. та права, 2010. 256 с.

85. Музика І. В. Принцип історизму у царині досліджень вітчизняної соціології права кінця ХІХ початку ХХ століття. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 239–243.

86. Музиченко П. П. Методологічні принципи та методи пізнання історик правових явищ. *Юридична освіта і правова держава (до 150-річчя юридичного інституту ОДУ)* : зб. наук пр. Одеса, 1997. С. 62–69.

87. Національна програма протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу на 1994–1997 рр. : Постанова КМ України № 1034 від 14 грудня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1034-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.09.2020).

88. Номоконов В. А. Проблемы причинности, наркотизма и организованной преступности в трудах ученых Дальневосточной криминологической школы. *Університетські наукові записки Хмельницького університету управління та права*. 2007. № 2. С. 330–337.

89. О внесении изменений и дополнений в постановления пленума Верховного Суда СССР от 24.12.1987 г. «О судебной практике по делам о хищении наркотических средств, а также незаконном изготовлении, распространении и других противоправных действиях, связанных с наркотическими средствами, сильнодействующими и ядовитыми

веществами»: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 17.05.1991 г. № 8. URL:<http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=10334#021848483833893262> (дата звернення: 10.10.2020).

90. О дополнительных мерах по усилению борьбы с наркоманиями : Приказ министерства здравоохранения СССР № 928 от 21 сентября 1976 г. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex14258.htm> (дата звернення: 10.09.2020).

91. О запрещении посева и выращивания гражданами масличного мака : Постановление Совета Министров СССР № 695 от 12 июня 1987 г. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9004082> (дата звернення: 10.09.2020).

92. О принудительном лечении и трудовом перевоспитании больных наркоманией Указ Президиума Верховного Совета СССР от 25 августа 1972 г. *Ведомости ВС СССР*. 1972. №52. Ст. 1346.

93. О работе лечебно-трудовых профилакториев : Инструкция Министерства внутренних дел СССР от 08.01.1987 г.

94. О судебной практике по делам о хищении наркотических средств, а также незаконном изготовлении, распространении и других противоправных действиях, связанных с наркотическими средствами, сильнодействующими и ядовитыми веществами : Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 24.12.1987 г. № 12. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=45661#0803052226671535> (дата звернення: 10.10.2020).

95. Об усилении борьбы с наркоманией : Указ Президиума Верховного Совета СССР № 5928-VIII от 25 апреля 1974 г. (ред. от 02.07.1991). URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=4398> (дата звернення: 10.09.2020).

96. Об утверждении Положения о наркологическом диспансере : Приказ Минздрава СССР № 1078 от 14.08.85 г. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1078400-85#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

97. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права*. Київ-Чернівці, 2003. Т. 1. С. 41–44.

98. Оборотов Ю. М. Аспекти розгортання методології юриспруденції. *Право України*. 2014. № 1. С. 33–39.

99. Ображиев К. В. Системный подход в юриспруденции: теоретико-методологические основы. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина. Философия*. 2012. № 1, т. 2. С. 89–96.

100. Окушко А. В. Характеристика способів розкрадання наркотиків у медичних закладах. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 97–109.

101. Омигов В. И. Криминологическая характеристика незаконного оборота наркотиков. *Юридическая наука и практика*. 2012. № 19. С. 80–88.

102. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. Івано-Франківськ : Лабор. акад. досліджень прав. регул. та юрид. техніки, 2014. 228 с.

103. Охорона здоров'я і права людини : ресурсний посібник / за наук. ред. І. Я. Сенюти ; Центр здоров'я та прав людини імені Франсуа-Ксав'є Баню та Фонд відкритого суспільства. 2015. 99 с.

104. Пакин Ю. Наркомания и алкоголизм: проблемы и новые возможности лечения. Киев : ИНСАТ, 2000. 48 с.

105. Панин С. Е. Потребление наркотиков в Советской России (1917–1920 годы). *Вопросы истории*. 2003. № 8. С. 129–134.

106. Пивоваров В. М. Мова права як один із головних засобів юридичної техніки. *Юридична техніка: доктринальні основи та проблеми викладання* : тези доп. та повідомл. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 вересня – 1 жовтня 2015 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 59–62.

107. Політова А. С. Сучасний стан протидії наркозлочинності в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 136–145.

108. Права, за якими судиться малоросійський народ / упорядник К.А. Вислобоков. Київ, 1997. 547 с.

109. Предупреждение наркомании и токсикомании несовершеннолетних : сб. статей. Минск : Народная асвета, 1987. 56 с.

110. Предупреждение подростковой и юношеской наркомании; под ред С.В. Березина, К.С. Лисецкого. М.: Изд-во Института психотерапии, 2003.

111. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України № 270-VI від 15.04.2008 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 24. Ст. 236.

112. Про внесення змін до Методичних рекомендацій ведення обліку лікарських засобів та медичних виробів у закладах охорони здоров'я : Наказ МОЗ України № 15 від 02.01.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0015282-19#Text> (дата звернення: 10.09.2020).

113. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів Української РСР : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 28 січня 1990 р.

114. Про затвердження Великих та особливо великих розмірів отруйних та сильнодіючих лікарських засобів, які знаходяться у незаконному обігу : Наказ МОЗ № 511 від 31 серпня 2007 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 70. Ст. 2665.

115. Про затвердження гранично допустимої кількості наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, що містяться в препаратах : Постанова КМ України від 10 жовтня 2007 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/КР071203> (дата звернення: 10.09.2020).

116. Про затвердження комплексної програми профілактики правопорушень на 2007-2009 роки : Постанова КМ України № 1767 від 20 грудня 2006 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 51. Ст. 3418.

117. Про затвердження Переліків наркотичних засобів та психотропних речовин, про внесення змін та доповнень до наказу МОЗ України від 30.06.94 р. №117 «Про порядок виписування рецептів та відпуску лікарських засобів та виробів медичного призначення з аптек» : Наказ МОЗ України

№ 172 від 20.09.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0242-96#Text> (дата звернення: 10.09.2020).

118. Про затвердження Переліків отруйних та сильнодіючих лікарських засобів : Наказ МОЗ України № 490 від 17.08.2007 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 67. Ст. 2594.

119. Про затвердження Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, що підлягають спеціальному контролю відповідно до законодавства України : Наказ МОЗ № 7 від 23.03.1998 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 26. Ст. 961.

120. Про затвердження Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : Постанова Кабміну № 770 від 6.05.2000 р. *Офіційний вісник України*. 2000. № 19. Ст. 789.

121. Про затвердження Переліку прекурсорів, які використовуються у ветеринарній медицині : Постанова КМ України від 10 жовтня 2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.09.2020).

122. Про затвердження плану заходів на 2019-2020 роки з реалізації Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 56-р від 06.02.2019 р. *Урядовий кур'єр*. 2019. № 36.

123. Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками : Постанова КМ України № 647 від 12 серпня 2015 р. *Офіційний вісник України*. 2015. № 72. Ст. 2354.

124. Про затвердження Положення про Управління боротьби з незаконним обігом наркотиків МВС України : Наказ МВС України № 1085 від 16 жовтня 2014 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MVS550> (дата звернення: 10.09.2020).

125. Про затвердження Порядку ліцензування діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та внесення змін до Постанов Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2000 р. № 1698

і від 4 липня 2001 р. № 756 : Постанова КМ України від 5 грудня 2007 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 93. Ст. 3412.

126. Про затвердження Порядку перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України та оформлення необхідних документів : Постанова КМ України № 366 від 17 квітня 2008 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 31. Ст. 977.

127. Про затвердження Порядку перевезення хворими, які прямують транзитом через територію України, наркотичних засобів і психотропних речовин : Постанова КМ України № 1307 від 8 листопада 2007 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 86. Ст. 3161.

128. Про затвердження Порядку придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я : Постанова КМ України від 13 травня 2013 р. *Офіційний вісник України*. № 37. Ст. 1303.

129. Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом : Постанова Кабінету Міністрів України № 589 від 3 червня 2009 р. *Офіційний вісник України*. № 44. Ст. 1477.

130. Про затвердження Правил виписування рецептів на лікарські засоби і виробу медичного призначення, Порядку відпуску лікарських засобів і виробів медичного призначення з аптек та їх структурних підрозділів, Інструкції про порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків» : Наказ МОЗ України № 360 19.07.2005 р. *Офіційний вісник України*. 2005. № 29. Ст. 1745.

131. Про затвердження Правил виробництва (виготовлення) лікарських засобів в умовах аптеки : Наказ МОЗ України № 626 від 15.12.2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 51. Ст. 3387.

132. Про затвердження правил реалізації ветеринарних медикаментів і препаратів : Наказ Державного Департаменту ветеринарної медицини від 23.07.2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 37. Ст. 1403.

133. Про затвердження Правил торгівлі лікарськими засобами в аптечних закладах : Постанова КМ України від 17 листопада 2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. № 47. Ст. 3105.

134. Про затвердження Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003-2010 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 877 від 4 червня 2003 р. *Офіційний вісник України*. 2003. № 24. Ст. 1133.

135. Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу : Наказ МОЗ України № 188 від 01.08.2000 р. *Офіційний вісник України*. 2000. № 34. Ст. 1468.

136. Про затвердження Тимчасових галузевих уніфікованих стандартів медичних технологій діагностично-лікувального процесу стаціонарної допомоги дорослому населенню в лікувально-профілактичних закладах України та Тимчасових стандартів обсягів діагностичних досліджень, лікувальних заходів та критерії якості лікування дітей : Наказ МОЗ № 226 від 27.07.98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0226282-98#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

137. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15 лютого 1995 року . *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 62.

138. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 60.

139. Про Національну програму протидії зловживанню наркотичними засобами та їх незаконному обігу на 1994-1997 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 грудня 1993 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1034-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

140. Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів : Закон України N 60/95-ВР від 15 лютого 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1995.

141. Про основи національної безпеки України : Закон України № 964-IV від 19 червня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 351.

142. Про порядок ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів : Наказ МОЗ № 143 від 15.05.97 р. *Офіційний вісник України*. 1997. № 24. Ст. 154.

143. Про внесення змін до Порядку ввезення на територію України незареєстрованих лікарських засобів : Наказ МОЗ України № 174 від 22.07.1999 р. *Офіційний вісник України*. 1999. № 32. Ст. 1697.

144. Про порядок виписування рецептів та відпуску лікарських засобів та виробів медичного призначення з аптек : Наказ МОЗ України № 117 від 30.06.94 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0171-94#Text> (дата звернення: 10.10.2020).

145. Про посилення боротьби з особами, хто ухилився від суспільно корисної праці, які ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 червня 1961 р.

146. Про примусове лікування і трудове перевиховання хворих на наркоманію : Указ Президії Верховної Ради Української РСР. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1969. № 17. Ст. 133.

147. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 735-р від 28.08.2013 р. *Офіційний вісник України*. 2013. № 76. Ст. 2829.

148. Профілактика наркоманії серед дітей та підлітків Шевченківського району м. Києва. URL: <https://gb.kyivcity.gov.ua/projects/archive/10/show/29> (дата звернення 19.08.2020).

149. Итоговые материалы международного проекта : коллек. Монографія / сост. И. П. Рущенко. Харьков: Финарт, 2002. 242 с.

150. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Вид. 9-е, зі змінами. Львів : Край, 2007. 192 с.

151. Рабінович П. М. Потребовий підхід безальтернативний інструмент виявлення соціальної сутності права і держави. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії* : зб. наук. пр. Одеса, 2009. Т. VIII. С. 45–53.

152. Редько Г. И., Шлапак В. П. Петр I об охране природы и использовании природных ресурсов. Киев : Либідь, 1993. 176 с.

153. Романова О. Л., Туревская Р. А. Факторы эффективности внедрения современных программ профилактики наркозависимости у детей. *Школа здоровья*. 1996. № 4. С. 8–12.

154. Рощин А. И. Путь в бездну. Киев : Политиздат Украины, 1990. 112 с.

155. Рущенко И. П. Наши дети и наркотики: советы специалистов родителям. Харьков : Финарт, 2002. 48 с.

156. Сергеев А. Н., Удод А. П., Галущенко Т. А. Борьба с наркоманией : сб. документов и методических материалов. 2-е перераб. изд. Киев : РИО МВД УССР. 1988. 304 с.

157. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

158. Соборное уложение 1649 года: текст, комментарии / под ред. А. Г. Манькова. – Ленинград : Наука, Ленингр. отд-ние, 1987. – 448 с. – (Сер. «Законодательные памятники русского централизованного государства XV – XVII веков»).

159. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Т. I: Статут Великого князівства Литовського 1529 року. Одеса : Юрид. літ., 2002. 464 с.

160. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Т. II: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. Одеса : Юрид. літ., 2003. 558 с.

161. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Т. III. Кн.2: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Одеса : Юрид. літ., 2004. 568 с.

162. Степушин А. Е. «Сладкая» смерть (проблема наркомании в современном мире). Москва : Знание, 1991. 63 с.

163. Стрельчук И. В. Клиника и лечение наркоманий. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Медгиза, 1949. 224 с.

164. Ступник Я. В., Коштура А. В. Антинаркотичне законодавство в світлі трансформації політики протидії наркозлочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2015. Вип. 31. С. 70–74.

165. Сурілов О. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Одеса : Астропринт, 1998. 224 с.

166. Тарбагаев А. Н. Ответственность в уголовном праве. *Известие высших учебных заведений. Правоведение*. 1994. № 3. С. 102–104.

167. Тихомиров С. М., Ипатова К. А. Амбулаторное недобровольное наркологическое лечение декларации и реальность. *Общество и право*. 2017. № 3. С. 250–255.

168. Фоменко А. Є. Чинники, які сприяють наркозлочинності, та деякі напрями превентивної діяльності правоохоронних органів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. Спеціальний випуск № 1: Протидія наркозлочинності в Україні та у світі: проблеми та шляхи їх вирішення». С. 159–163.

169. Шабельникова Н. А. Деятельность милиции по противодействию наркопреступности на Дальнем Востоке России в 1920-е гг. *Актуальные вопросы борьбы с преступлениями*. 2015. № 2. С. 74–77.

170. Шевчук О. М. Адміністративне-правове регулювання державного контролю за обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 485 с.

171. Шевчук Р. М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 2. С. 25–31.
172. Шоломович А. С. Наркотизм как социально-патологическое явление и меры борьбы с ним среди рабочих. *Вопросы наркологии* : сборник. Москва, 1926. № 1. С. 45–50.
173. Юхно О.О. Визначення, понятійний апарат і сутність протидії злочинності в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 163-172.
174. Carod-Arta F. J. Alucinógenos en las culturas precolombinas mesoamericanas. *Neurología*. 2015. Vol. 30, is. 1. P. 42–49. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2173580814001527> (дата звернення: 15.09.2020).
175. Kelly K. History of medicine. New York : Facts on file; 2009. P. 29–50.

ДОДАТКИ

Додаток А

АКТ № 7

**впровадження в практичну діяльність підрозділів боротьби з
наркозлочинністю в Одеській області
результатів дисертаційного дослідження
Коцура Миколи Миколайовича на тему:
«Правове регулювання протидії незаконному обігу наркотичних засобів,
психотропних речовин та прекурсорів в Україні:
історико-правове дослідження»**

Результати дисертаційного дослідження Коцура Миколи Миколайовича на тему: «Правове регулювання протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів в Україні: історико-правове дослідження» були використані при проведенні занять у системі службової підготовки з особовим складом підрозділів боротьби з наркозлочинністю в Одеській області, а також у ході здійснення документування злочинної діяльності осіб, які готують, вчиняють або вже вчинили кримінальні правопорушення.

**Начальник управління
боротьби з наркозлочинністю
в Одеській області
ДБН НП України
полковник поліції**

« 19 » *хв*тня 2020 р.

Сергій ВЕРЕІТІН

АКТ
впровадження в навчальний процес
Чорноморського Національного Університету імені Петра Могили
результатів дисертаційного дослідження
Коцура Миколи Миколайовича на тему
«Правове регулювання протидії незаконному обігу
наркотичних засобів, психотропних речовин
та прекурсорів в Україні: історико-правове дослідження»

Результати дисертаційного дослідження Коцура Миколи Миколайовича на тему «Правове регулювання протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів в Україні: історико-правове дослідження» були використані у навчальному процесі при підготовці методичних вказівок з дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Історія держави і права України», а також при проведенні занять з цих дисциплін.

Декан юридичного факультету
ЧНУ імені Петра Могили
к.ю.н., доцент

« 09 » листопада 2020 р.

Д.С. Січко

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Коцур М. М. Історія боротьби з наркотизмом від найдавніших часів до початку ХХ ст. *Прикарпатський юридичний вісник* : зб. наук. пр. Івано-Франківськ, 2017. Вип. 1, т. 4. С. 3–8.
2. Коцур М. М. Поняття, принципи та функції кримінальної відповідальності за злочини у сфері незаконного обігу наркотиків. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1, т. 3. С. 257–264.
3. Коцур М. М. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотиків у перші роки радянської влади та часи НЕП. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2, т. 2. С. 243–252.
4. Коцур М. М. Правові засади нормативно-правового регулювання у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів у період 2007–2016 рр. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. Р. 91–97. (Словацька Республіка).
5. Коцур М. М. Правові засади застосування заходів медичного та виховного характеру для соціальної реабілітації осіб хворих на наркоманію. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2020. № 3. С. 42–49.
6. Коцур М. М. Особливості правового регулювання протидії наркозлочинності в СРСР у період 1960–1991 рр. *Юридична Україна*. 2020. № 2. С. 52–61.
7. Коцур М. М. Правове регулювання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні у період з 1990–1999 рр. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2020. № 4. С. 47–54.
8. Коцур М. М. Особливості правового регулювання боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів в Україні (1999–2005 рр.). *Юридична Україна*. 2020. № 6. С. 40–49.

9. Коцур М. М. Кримінальна відповідальність за незаконний обіг наркотиків у перші роки радянської влади та часи тоталітаризму. *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст.* : тези доповідей Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 січня 2020 р.) / Запоріз. нац. ун-т. Запоріжжя, 2020. С. 14–18.

10. Коцур М. М. Стан досліджень питань боротьби з незаконним обігом наркотиків: період 1917–1930 рр. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 7–8 лютого 2020 р.) / Причорноморська фундація права. Одеса, 2020. С. 11–14.

11. Коцур М. М. Джерельна база досліджень у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 22–23 лютого 2019 р.) / Запоріз. міська громадська організація «Істина». Запоріжжя, 2019. С. 65–70.

12. Коцур М. М. Стан наукових розробок проблеми наркоманії в період 1980–1991 рр. XX ст. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 березня 2020 р.) / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 170–174.

13. Коцур М. М. Стан досліджень проблеми незаконного обігу наркотичних засобів в СРСР (1960–1980 рр.). *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (м. Луцьк, 27 березня 2020 р.) / Юрид. фак-т Східноєвроп. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Луцьк, 2020. С. 11–15.

14. Коцур М. М. Причини прийняття та основні положення Указу Президії Верховної Ради СРСР від 25.04.1974 р. «Про посилення боротьби з наркоманією». *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 3–4 квітня 2020 р.) / Дніпров. гуманітар. ун-т. Дніпро, 2020. С. 18–21.

15. Коцур М. М. Правове регулювання незаконного обігу наркотичних речовин у кримінальному кодексі України 2001 року. *Теоретичний аналіз та наукові дослідження юридичної науки у XXI столітті* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя 24–25 квітня 2020 р.) / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2020. С. 27–31.